

УДК 336.717

ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ НА ОСНОВІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ПОВАЖНИЙ О. С.,
д. е. н., проф., ректор Донецького
державного університету управління;
ОРЛОВА Н. С.,
д. гос. упр., доц., проф. кафедри
фінансів Донецького державного
університету управління

У статті обґрунтовано доцільність впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності у загальну стратегію українських компаній для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку та стійкого розвитку економіки. Доведено, що залежно від характеру бізнесу та визначених пріоритетів стратегії розвитку, компанія формує свої принципи корпоративної соціальної відповідальності. Визначено українські та міжнародні корпорації, які мають нефінансову звітність та є найпрозорішими на фінансовому ринку, що обумовлює їх конкурентоспроможність та ефективність розробленої стратегії.

***Ключові слова:** корпоративна стратегія; соціальна відповідальність; принципи корпоративної соціальної відповідальності; нефінансовий звіт.*

В статтю обґрунтовано цілесобразність впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності в загальну стратегію українських компаній для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку та стійкого розвитку економіки. Доказано, що в відповідності з галузевими бізнес-пріоритетами та визначеними пріоритетами стратегії розвитку, компанія формує свої принципи корпоративної соціальної відповідальності. Визначено українські та міжнародні корпорації, які мають нефінансову звітність та є найпрозорішими на фінансовому ринку, що визначає їх конкурентоспроможність та ефективність розробленої стратегії.

***Ключевые слова:** корпоративная стратегия; социальная ответственность; принципы корпоративной социальной ответственности; нефинансовый отчет.*

The article demonstrates the feasibility of the principles of corporate social responsibility in the overall strategy of Ukrainian companies to increase their market competitiveness and sustainable development of the economy. It is proved that the company creates its own principles of corporate social responsibility in accordance with industry specific business priorities and development strategies. Ukrainian and international corporations that have non-financial reporting are the most transparent in the financial market and determines their competitiveness and efficiency of the developed strategy.

***Keywords:** corporate strategy; social responsibility; the principles of corporate social responsibility; non-financial report.*

Постановка проблеми. Формування корпоративної стратегії підприємства є досить складним і тривалим процесом, оскільки з певної сукупності стратегічних альтернатив необхідно вибрати одну або декілька. І тут важлива роль відводиться стратегічному аналізу. Лише на основі глибокого дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, вивчення сформульованої місії та поставленої мети можна розробити різноманітні можливі варіанти розвитку підприємства, його економічні можливості на перспективу, стратегічну поведінку. Саме стратегічний аналіз допомагає керівникам підприємств розробити конкретну програму розвитку даного підприємства, яка є реальною для виконання і зорієнтована на досягнення успіху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначенню особливостей розвитку корпоративного управління та формування соціальної відповідальності корпорацій в розвинених країнах та в Україні присвячені праці таких вчених, як Баюра Д.О. [2], Лазоренко О.В. [3], Воробей В. [4], Мельник С.В. [10]. Проте значна частина питань, пов'язаних саме з впровадженням принципів корпоративної соціальної відповідальності у загальну стратегію компанії на основі міжнародних ініціатив та стандартів потребують додаткового дослідження.

Метою статті є визначення та розробка заходів щодо формування ефективної стратегії корпорації на основі впровадження принципів соціальної відповідальності для покращення конкурентоспроможності українських компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерними ознаками, що формують корпоративну стратегію, є: масштаб діяльності корпорації, який визначає види бізнесу; зв'язаність складових, яка показує, що лежить в основі узгодження бізнес-одиниць корпорації між собою; метод керування масштабом і зв'язаністю (метод внутрішнього розвитку, стратегічний союз або вилучення капіталовкладень), що використовується для зміни масштабів та забезпечення пов'язаності організації.

Ефективна корпоративна стратегія має визначати:

- 1) загальну ефективність діяльності підприємства (безперечна умова доцільності його існування);
- 2) унікальне становище підприємства стосовно його конкурентів;
- 3) доцільні дії і вигідні особливості продукції порівняно з продукцією конкурентів;
- 4) конкурентну перевагу підприємства як наслідок узгодженості дій;
- 5) життєспроможність підприємства як результат ефективності його діяльності.

Корпоративне управління можна вважати якісним, якщо в компанії досягнуто баланс інтересів різних сторін і забезпечується поступальний довгостроковий розвиток компанії. Ефект від впровадження принципів корпоративного управління виявляється в довгостроковій перспективі, в процесах формування та реалізації корпоративної стратегії, досягненні стратегічних цілей [1].

Слід зазначити, що в наявній українській дійсності слабкість інституційного середовища і політична нестабільність, які виявляються у відсутності чітких, законодавчо закріплених прав власності на активи приватизованих компаній, звужують горизонти бізнес-планування й істотно знижують стимули до реалізації стратегії довгострокового зростання вартості компаній, зокрема через поліпшення якості корпоративного управління.

Корпоративну соціальну відповідальність (КСВ) підприємства для формування корпоративної стратегії можна розглядати як спосіб ефективного управління соціальними та бізнес-процесами з метою забезпечення позитивного впливу компанії на суспільство.

Кожна компанія, яка сповідує ідеї корпоративної соціальної відповідальності та вважає її філософією свого бізнесу, розробляє своє бачення сталого розвитку та формулює принципи корпоративної соціальної відповідальності в стратегії свого розвитку. Залежно від характеру бізнесу та визначених пріоритетів розвитку компанія формулює свої принципи корпоративної соціальної відповідальності, що базуються на загальновизначених поняттях. Можна навести основні принципи корпоративної соціальної відповідальності, якими керуються компанії:

- виробництво якісної продукції та послуг, необхідних для суспільства;
- безумовне виконання законодавства: податкового, екологічного, праці;
- ефективне ведення бізнесу, зорієнтованого на створення додаткової економічної вартості та підвищення конкурентоспроможності в інтересах власників та суспільства;
- розбудова сумлінних та взаємовигідних відносин з усіма зацікавленими сторонами;
- дотримання міжнародних угод та використання рекомендацій міжнародних стандартів;
- використання ресурсозберігаючих технологій, забезпечення екологічної безпеки виробництва;
- надання ефективних робочих місць з достойним рівнем оплати праці та соціальних пільг;
- забезпечення безпеки праці;
- сприяння всебічному професійному розвитку та підвищенню кваліфікації працівників.

Вітчизняні підприємства, реагуючи на нові виклики, вимушені брати до уваги в своїй діяльності, окрім економічного аспекту, вимоги соціального та екологічного характеру з боку зацікавлених сторін. У всьому світі корпоративна соціальна відповідальність є одним з вагомих інструментів підвищення капіталізації підприємства, запобігання некомерційних ризиків, залучення інвестицій та стійкого розвитку. Проблеми адаптації та впровадження міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності в систему корпоративного управління вітчизняними підприємствами призводять до заперечення цієї концепції підприємствами [1].

У сучасній діловій практиці є декілька підходів до трактування корпоративної соціальної відповідальності різними світовими організаціями (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення корпоративної соціальної відповідальності (на основі [2])

<i>Організація</i>	<i>Визначення КСВ</i>
Світова рада компаній зі сталого розвитку	- це довгострокове зобов'язання компаній щодо етичного ведення бізнесу та сприяння сталому економічному розвитку підприємства, громади і суспільства загалом
Європейський альянс корпоративної соціальної відповідальності (заснований у 2006 р.)	- це концепція залучення соціальних і екологічних напрямів у діяльність бізнесу на засадах добровільності та взаємодії між різними зацікавленими сторонами (групами впливу)
За результатами Форуму соціально відповідального бізнесу (Україна, 2006 р.)	- це стратегія, що репрезентує «відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у розв'язанні найгостріших соціальних проблем»
Організація економічної співпраці та розвитку (OECD)	- передбачає збалансованість економічних, соціальних та екологічних цілей суспільства, інтеграцію їх у взаємовигідні приписи та підходи (policies and practices)
Згідно з визначенням, запропонованим «Зеленою книгою» Європейської комісії	- це концепція, що дозволяє інтегрувати в повсякденну діяльність комерційних підприємств соціальні та екологічні аспекти, а також зважати на них у процесі добровільної взаємодії із зацікавленими сторонами (стейкхолдерами, групами впливу)

Порівняння наведених трактувань КСВ свідчить, що незважаючи на певні особливості у підходах, центральним поняттям концепції є соціально відповідальний бізнес, котрий розглядається як добровільна стратегія компанії, що має на меті досягнення сталого розвитку та здійснюється з огляду на потреби власного персоналу, місцевих громад і довкілля. У впровадженні соціальної відповідальності значну роль відіграють стандарти з КСВ, які розробляються авторитетними міжнародними і національними організаціями і компаніями: стандарт AA1000, Кодекс ділової поведінки країн АТЕС, індекси стійкості та ефективності соціально-екологічного рейтингового агентства Arese, система збалансованих показників (Balanced Business Scorecard), індекс стійкості Доу-Джонса, принципи Екуменічної ради з корпоративної відповідальності та Міжрелігійного центру з корпоративної відповідальності (ECCR/ICCR), Європейська модель досконалості Європейського фонду управління якістю; система EMAS; ініціатива з етичної торгівлі, «Еко-лейбл» Європейського Союзу, Лісова опікунська рада, індекси FTSE4Good, «Глобальні принципи Салліван», стандарти ISO9000/ISO14000, стандарт SA8000 та «Природний крок» [3].

Зобов'язуючі стандарти мають договірний характер і певні механізми у разі невиконання. Наприклад, звітність або надання інформації з соціальних і екологічних практик (у Швеції це актуально для державних компаній – модель впливу на приватні компанії). Дослідження, проведене спільно з International Survey of Corporate Social Responsibility Reporting (KPMG – найбільш повний аналіз діяльності компанії в сфері КСВ) і Програми ООН з навколишнього середовища (United Nations Environment Programme – UNEP), виявило, що у 30 розглянутих ними країнах існує: 142 національні стандарти і/або закони з деякими вимогами чи інструкціями щодо соціального звітування. Близько 2/3 (65 %) цих стандартів можна

вважати обов'язковими, а 1/3 (35 %) – добровільними. 16 стандартів описують вимоги до звітування на глобальному або регіональному рівні, 14 стандартів оцінки звітності [4].

У 2011 році аналітики Європейської комісії, на основі 200 випадково вибраних підприємств з 10 країн ЄС, проаналізували частоту згадок добровільних норм і стандартів, які складають «глобальну основу для КСВ». Згідно з результатами дослідження, найбільшою популярністю серед європейських компаній користуються Глобальний Договір ООН і Глобальна ініціатива зі звітності – 32 % і 31 % відповідно. Далі йдуть Загальна Декларація прав людини та Інструменти Міжнародної організації праці. Серед найменш затребуваних виявилися Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини (лише 3% компаній). 33 % компаній імплементували у свою діяльність принципи / стандарти, принаймні, однієї з таких ініціатив: Глобальний договір ООН, принципи ОЕСР для багатонаціональних компаній або ISO 26000. Пальму першості за кількістю компаній, що заявили про добровільну підтримку принципів / стандартів, утримує Данія – 75 %, більше половини їх в Іспанії та Швеції, найменша кількість таких компаній – в Чехії, Німеччині, Польщі [5].

Відповідно до сформульованих та затверджених принципів корпоративної соціальної відповідальності кожна компанія обирає основні напрями КСВ, які потребують розвитку. Яскравими прикладами розвитку стратегії корпоративної соціальної відповідальності в Україні у 2012 році стали мобільні оператори та компанії групи СКМ. Мобільний оператор life:) підбив підсумки діяльності у сфері корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) за 2012 рік, який став початком нових соціальних проектів і вдалим продовженням уже традиційних ініціатив. Отже, за звітний період life:) випустив свій третій соціальний звіт, розширив освітню програму для студентів-старшокурсників «Стрибок у життя:)» і успішно продовжив програму «life:) Волонтери», провів акцію «Близькі не за горами», яка отримала не тільки відгуки з вдячністю від безпосередніх учасників, а й нагороду на виставці КСВ-проектів CSR MarketPlace 2012, запустив освітній проект «Школа мобільного зв'язку:)» для старшокласників і благодійну ініціативу «Час добрих справ!» [6].

Група Метінвест у співпраці з Євросоюзом, Програмою розвитку ООН та громадами завершила два енергозберігаючих проекти в містах Вуглегірськ і Юнокомунарівськ. Заходи, спрямовані на створення комфортних умов для городян, були реалізовані в рамках програми «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду-2», яка вперше здійснювалася в Донецькій області за участю малих міст. Вклад Єнакіївського металургічного заводу групи Метінвесту в обидва проекти склав 100 тис. грн.

ДТЕК впровадив у Києві проект «Енергоефективні школи», який став частиною програми ДТЕК «Енергоефективність у комунальному секторі», спрямованої на підвищення енергоефективності навчальних закладів та формування енергоефективного поведінки громадян.

«Київстар» запустив програму «ЛідерФест», націлену на розвиток керівників департаментів та відділів компанії і покликана посилити управлінську культуру відповідального лідерства. Відповідальність керівника охоплює три ключові зони його уваги: відповідальність за себе; за свою команду; за компанію в цілому [7].

Наприкінці червня в Брюсселі відбулося урочисте нагородження переможців першої європейської премії з корпоративної соціальної відповідальності – European CSR Award. 30 країн-учасниць – 749 заявок – 63 проекти-переможця. Кращою від України стала програма компанії Прикарпаттяобленерго «Стабільне електропостачання та збереження біорізноманіття», яка за свій проект отримала нагороду Європейської премії і увійшла до «Золотої книги». У фінал конкурсу також вийшли ДТЕК з проектом щодо енергоефективності в школах; Київстар – із соціальною програмою стосовно безпеки дітей в Інтернеті; Microsoft Україна та її проект з профілактики безробіття через навчання молоді комп'ютерної грамотності [8].

Міжнародна практика розвитку КСВ-стратегій наводить приклади впровадження різноманітних напрямів та програм корпоративної соціальної відповідальності, в основі яких лежать екологічні, соціальні та інноваційні проекти. Приклади інтегрування КСВ у бізнес-стратегію корпорацій наведено у табл. 2. Українські компанії, які впровадили принципи корпоративної соціальної відповідальності, є лідерами в українському ринковому середовищі, що значно впливає на їх популярності та прибутковості.

Таблиця 2

КСВ у бізнес-стратегії корпорацій (міжнародний досвід)

Проекти КСВ	Приклади міжнародних практик
Екологічні проекти	стійкість ланцюжка поставок рибної продукції (Бельгія), скорочення використання пестицидів (Іспанія), очищення берегів річок Румунії, скорочення вуглецевого сліду в сільському господарстві (Італія), використання органічних добрив для зменшення забруднення земель Данії, скорочення CO ₂ в ланцюжку поставок (Австрія)
Здоров'я, благополуччя та забезпечення основних соціальних потреб, соціальна інтеграція	забезпечення виробничої практики для інвалідів (Чорногорія), інноваційна система підбору персоналу серед уразливих груп населення (Фінляндія), професійна підготовка знедолених дітей (Чехія), додаток для мобільних телефонів щодо збору даних про стан здоров'я груп людей у країнах, що розвиваються (Фінляндія), підвищення рівня виживаності новонароджених (Сербія)
Допомога в управлінні фінансами	програма з відкриття банківських рахунків для соціально ізольованих шарів населення (Австрія), управління комунальними платежами боржників (Угорщина), еко-ефективність (енергозбереження, оптимізація використання води) родин з низьким доходом (Франція)
Розвиток інноваційних продуктів і послуг, ефективніше використання ресурсів	залучення споживачів, відкриття нових ринків для стоматологічної клініки в Болгарії; сербська Media Group знайшла 150 нових бізнес-клієнтів; проекти з енергоефективності в Словенії, які ведуть до скорочення витрат компанії, ресурсоефективність (вода, енергія) при бутилюванні в Норвегії, впровадження системи збору дощових вод (Греція)
Зв'язок між КСВ та бізнес-стратегією	будівельна компанія забезпечує водну інфраструктуру в Швейцарії, телекомунікаційна компанія розробляє програму інтернет-безпеки для молоді в Польщі, інжинірингова компанія підтримує наукові дослідження в Хорватії

Це яскраво демонструє Центр «Розвитку корпоративної соціальної відповідальності», який презентував результати першого в Україні індексу прозорості та підзвітності компаній за 2011 р. За результатами, найвищий індекс прозорості та підзвітності має компанія ДТЕК (160 балів із 200 можливих; 80 % прозорості), яка з отриманими балами увійшла до топ-10 найпрозоріших компаній світу за оцінкою Центру (рис. 1).

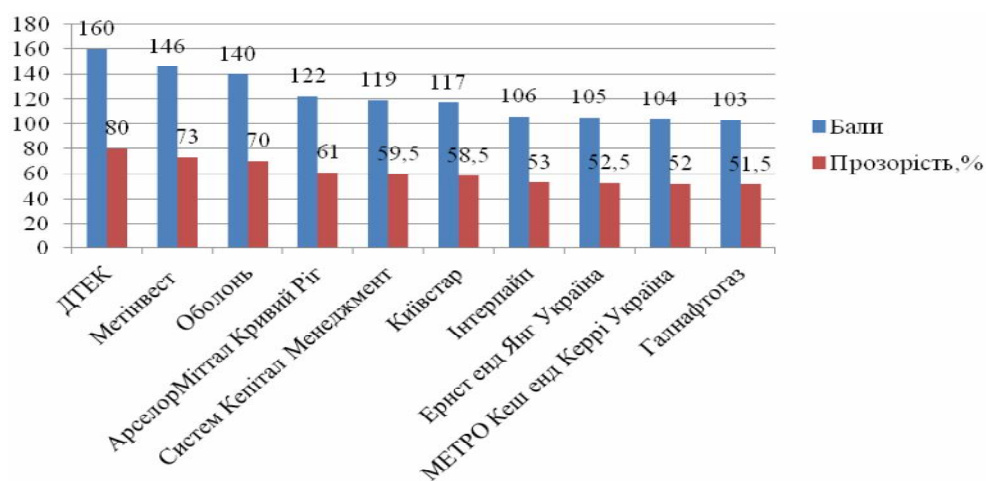

Рис. 1. Рейтинг найпрозоріших українських компаній [9]

Усі компанії першої десятки мають нефінансові звіти, деталізований опис упровадження соціальних та екологічних проектів і зручну навігацію сайтів. Але не всі українські компанії можуть впровадити принципи корпоративної соціальної відповідальності у

стратегію свого бізнесу. Основними перешкодами, згідно з опитуванням українських компаній, є: брак коштів; податковий тиск та недосконалість нормативно-правової бази; відсутність стимулів з боку держави (пільгових); недостатність власного досвіду, невідпрацьований механізм впровадження КСВ; неможливість контролю за використанням наданих коштів; недостатність інформації щодо позитивних прикладів впровадження корпоративної соціальної відповідальності, організацій, які б змогли надати таку допомогу [10].

Висновки. При формуванні корпоративної стратегії необхідно визначити та розробити заходи, які б дозволили підвищити конкурентоспроможність українських компаній, серед яких можна запропонувати такі:

- залучати стратегічні напрямки КСВ в стратегію корпоративного розвитку, започаткувавши стандарти звітності у своїй програмі соціально відповідального ставлення підприємства у майбутньому зі зваженням на принципи соціальної відповідальності;
- впроваджувати політику відповідального ставлення організації до своїх найманих працівників, підтримувати та розвивати позицію активного громадянства, навчати персонал соціальній відповідальності на рівні з іншими бізнес-цільми, в системі оцінювання персоналу ввести компетенцію «корпоративна соціальна відповідальність працівника»;
- започаткувати діалог із групами впливу як інструмент отримання інформації щодо оптимізації соціальних програм та мінімізації ризиків підприємства. Виховувати соціальну відповідальність усіх груп впливу як з боку бізнесу, так і зацікавлених сторін поза бізнесом;
- створити спеціалізовані підрозділи (для великих за розміром та масштабом діяльності підприємств), до компетенції яких доцільно було б віднести напрям діяльності з управління КСВ, або, якщо це не є можливим (йдеться про малий бізнес), ввести окремі посади (функції), відповідальні виключно за адміністрування цієї діяльності;
- впровадити принципи корпоративної соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування;
- збільшити бюджети корпорації на заходи з КСВ.

Список використаних джерел

1. Поважний О. С. Корпоративні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / О. С. Поважний, Н. С. Орлова. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2012. – 197 с.
2. Баюра Д. О. Система корпоративного управління: стан та перспективи розвитку : монографія / Д. О. Баюра. – К.: Вид.-поліграф. Центр «Київський ун-т», 2009. – 288 с.
3. Лазоренко О. В. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / Кол. автор.: О. В. Лазоренко, Р. О. Колишко, та ін. – К.: Енергія, 2008. – 96 с.
4. Воробей В. Нефінансова звітність – інструмент соціально-відповідального бізнесу [Електронний ресурс] / В. Воробей, І. Журовська // Спільнота «Соціально відповідальний бізнес» / Представництво ООН в Україні; Ініціатива глобального договору в Україні. – Л., сор. 2008-2010. – Режим доступу: <http://www.svb.org.ua/>
5. Какие добровольные инициативы по КСО наиболее популярны среди европейских компаний? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.csr-review.net/index/kakie-dobrovolnye-iniciativy.html>
6. Социальные инициативы life:) за 2012 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.csr-review.net/index/socialnye-iniciativy-life-2012.html>
7. КСО-практики / Центр розвитку корпоративної соціальної відповідальності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csr-review.net/kso-2.html>
8. Европейская награда по КСО выбрала лучших из лучших [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.csr-review.net/index/_6.html
9. Индекс прозрачности и подзвітності компаній / Центр розвитку корпоративної соціальної відповідальності // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.csrukraine.org/rezultati_indeksu_prozorosti.html
10. Мельник С. В. Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С. В. Мельник, Т. А. Тресвятська, Л. В. Будьонна – Режим доступу: www.lir.lg.ua/shlahi.doc

УДК 330.59:316.77

СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

**ГРУЗІНА І. А.,
к. е. н., доц. каф. менеджменту та бізнесу
Харківського національного економічного
університету ім. С. Кузнеця**

У статті розкрито сутність поняття «інформатизація», досліджено особливості даного процесу в Україні, оцінено його вплив, виявлено негативні та позитивні наслідки для соціального життя суспільства, запропоновано можливі шляхи активізації інформатизації в Україні.

Ключові слова: *інформатизація; інформаційне середовище; інформація; інформаційне суспільство.*

В статті раскрыта сущность понятия «информатизация», исследованы особенности данного процесса в Украине, оценено его влияние, отмечены негативные и позитивные последствия для социальной жизни общества, предложены возможные пути активизации информатизации в Украине.

Ключевые слова: *информатизация; информационная среда; информация; информационное общество.*

In the article the essence of the term «informatization» is uncovered, the features of this process in Ukraine are researched, the impact of informatization on social life is evaluated, negative and positive consequences are marked, the possible ways of intensification the informatization in Ukraine are proposed.

Keywords: *informatization; information environment; information; information society.*

Постановка проблеми. Сьогодні діяльність окремих людей, колективів та підприємств залежить від їхньої інформованості, можливостей та здатності раціонально використовувати наявну інформацію у процесі пошуку та обґрунтування ефективних рішень в усіх сферах світового суспільства. Тобто відбувається перехід до нової історичної епохи, головною особливістю якої є зростання ролі та значення інформації, що суттєво змінює усі складові образу життя людей. Це обумовлює зростання питомої ваги інформаційного сектору економіки, що впливає на звичайне життя суспільства у процесі взаємодії фізичних осіб, організацій та суспільних інститутів.

Змінюються вимоги до людини – важливими стають високий рівень інформаційної культури, розвинений інтелект, знання, вміння продуктивно працювати з інформацією, використовувати накопичений інформаційний потенціал. Професіоналізм стає головною характеристикою людини, здатної жити й працювати в інформаційному середовищі.

Динаміка процесів в усіх сферах людської діяльності, що зумовлює ускладнення індустріального виробництва, соціально-економічного й політичного життя, стимулює, з одного боку, зростання потреби у знаннях, з іншого – створення нових засобів і способів задоволення цієї потреби. Розвиток галузі комп'ютерної техніки та інформаційних технологій став причиною остаточного переходу від індустріального до інформаційного суспільства, що названий дослідниками даної проблематики інформатизацією [1; 2] – безальтернативним процесом, об'єктивним етапом соціального прогресу в усіх сферах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток будь-якої галузі знань неминує призводити до появи безлічі теоретичних та практичних досліджень з даної проблематики. Кількість публікацій, присвячених феномену інформатизації та інформаційних технологій за останні роки, майже втричі перевищив кількість праць із зазначеної тематики, виданих десятиріччя раніше. Сучасному розумінню ролі інформатизації в розвитку економіки і суспільства сприяють роботи Ф. Махлупа [3], Д. Белла [4], ідеї яких набули особливого поширення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників: Т. Стоуньєра, М. Э. Тоффлера, Л. С. Вінарик, Л. Г. Мельник [1; 2; 5; 6].

Постановка проблеми. Дослідження ролі інформації у розвитку суспільства, не тільки як стимулюючого фактора, а й мобілізуючої сили, аналіз впливу інформаційної галузі на розвиток інших галузей народного господарства та виникаючих у зв'язку з цим проблем, дозволяють дійти висновку про те, що проблема оцінювання впливу інформатизації на економічно-соціальне життя суспільства є вкрай актуальною та має розглядатися всебічно й комплексно у різних аспектах. Багато аспектів інформатизації вже вирішено науковцями [1]-[10], однак, деякі питання потребують уточнення теоретичних основ поняття і практичних підходів до її впровадження в життя українського суспільства.

З огляду на це, *метою статті* є дослідження сутності процесу інформатизації та її впливу на життя українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення змісту поняття «інформатизація» впливає на вибір підходів до оцінювання стану та перспектив розвитку процесів інформатизації суспільства. Досліджуючи праці вчених [7]-[10], можна визначити її як процес задоволення інформаційної потреби, що виникає внаслідок необхідності вирішення актуальних завдань суспільства та економіки на основі створення, розвитку та використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Розуміння значення процесу інформатизації у забезпеченні національних інтересів, підвищенні ефективності управління економікою, активізації розвитку наукоємних виробництв і високих технологій, зростанні продуктивності праці та вдосконаленні соціально-економічних відносин сприяло становленню інформатизації в Україні як однієї з визначальних галузей економіки й суспільного життя та найважливішої функції держави і чинника забезпечення її безпеки й суверенітету. Даючи оцінку сучасному стану інформаційної сфери України, слід брати до уваги особливості її розвитку, адже деякі причини відставання є об'єктивними наслідками минулих процесів.

Ідеологія Радянського Союзу, що категорично не сприймала ідеї інформаційного суспільства, недосконалість сучасної економіки та демократичного устрою, відсутність гарантованого вільного доступу до інформації стримують розвиток інформатизації в країні, перешкоджають проведенню повноцінних наукових досліджень з питань розвитку інформаційного середовища [8; 9]. Коли на Заході розпочався активний розвиток інформаційних технологій, в Україні неаргументованій критиці піддавалися усі загальновідомі зараз концепції «інформаційного суспільства» [10]. Однак і за таких умов розвиток інформаційних процесів є можливим – багато країн розпочали процес інформатизації за однакових умов існування з Україною й у ті ж строки, але досягли відчутніших результатів, переважно завдяки прискореному розвитку інформаційних процесів [1; 2].

Незрозуміле зазначене становище на фоні наявного в Україні потенціалу та можливостей – вона має необхідні умови для формування нового суспільства – історичний досвід розвитку інформатизації, здобутки вітчизняних вчених, які сформулювали безліч концепцій інформаційного суспільства [1]-[10], підприємства, за специфікою діяльності пов'язані з розвитком інформаційних технологій, висококваліфіковані кадри, затребувані у розвинених країнах світу. Отже, стратегією соціально-економічного розвитку України на найближчі роки має стати орієнтація на інноваційну модель зростання, технологічне оновлення промисловості, широке використання досягнень науки й техніки, що приведе до інтенсифікації й поглиблення процесу інформатизації та дозволить затвердитися Україні як високотехнологічній державі.

Інформатизація суспільства та економіки можлива за наявності міцної державної підтримки, державного регулювання на підставі науково обґрунтованих та законодавчо затверджених програм. Позитивні зміни у динаміці розвитку інформаційної інфраструктури можуть бути досягнуті за умови суспільних цілеспрямованих дій органів державної влади, підприємницького сектору економіки та громадян. Інформатизація має розглядатися як важлива складова внутрішньої та зовнішньої політики країни, адже недооцінювання значущості інформаційної сфери й втрата контролю над національними інформаційними ресурсами негативно відбиваються на соціально-економічному розвитку країни.

Проникнення інформатизації в усі сфери життя суспільства впливає на організацію роботи підприємств, органів державної влади, окремих людей. Однак, так само як швидке зростання промисловості створило свого часу серйозну загрозу екології, а успіхи у галузі

ядерної фізики обумовили можливість ядерної війни, інформатизація може стати джерелом не тільки позитивних наслідків (табл.).

Таблиця

Вплив інформатизації на соціальне життя (окремої людини) [1; 2; 7-10]

<i>Позитивний вплив</i>	<i>Негативний вплив</i>
1. Прискорення переходу до інформаційного суспільства	
<ul style="list-style-type: none"> – зростання рівня доходу та добробуту висококваліфікованих фахівців [2]; – підвищення якості життя суспільства [2]; – підвищення творчого потенціалу людей, інтелектуального капіталу нації, її динамічний розвиток, що не залежать від динаміки традиційних показників економічного зростання й продуктивності [2]; – домінування прагнення до вдосконалення особистості у системі цінностей все більшої кількості людей [2]; – можливість самореалізації та самоствердження у соціумі за допомогою знань [2]; широка міжнародна кооперація через неможливість самостійної реалізації процесу інформатизації країною, що створює передумови для забезпечення необхідних темпів інформатизації українського суспільства [1]; 	<ul style="list-style-type: none"> – класовий поділ суспільства на базі інтелектуального рівня людини, можливостей її доступу до інформаційних технологій та здатності їх ефективного використання, що є передумовою непропорційного розподілу суспільного багатства [10]; – скорочення зайнятості у промисловості [2]; – підвищення вимог до рівня інтелектуальних та творчих здібностей людини, її психофізичних характеристик, формування потреби у багатофункціональних робітниках, які володіють гнучким кваліфікаційним потенціалом, що провокує підвищення рівня безробіття, зниження доходів людей працездатного віку, які за переліком своїх здібностей не відповідають новим вимогам [1, 2]; – актуалізація екологічних проблем внаслідок використання ІТ-обладнання [1, 2];
<ul style="list-style-type: none"> – підвищення вірогідності Європейської інтеграції, економічного добробуту України, зміцнення позицій у системі міжнародних відносин [8]; – трансформація системи цінностей, переорієнтація суспільства на виробництво та споживання інтелекту й знань, що приводить до збільшення частки розумової праці [10]; – зниження витрат на передачу електронних інформаційних ресурсів завдяки новим засобам комунікацій, що спрощує та прискорює процес загального спілкування [9]. 	<ul style="list-style-type: none"> – ускладнення процесу управління суспільством та прогнозування його розвитку [8]; – складність централізованого управління процесом інформатизації через складність та глобальність характеру даного процесу [10]; – впровадження комп'ютерних технологій в усі сфери суспільного життя й можливість їх негативного впливу на здоров'я та психіку людини [9]; – надмірний вплив на суспільство ЗМІ та руйнування, у зв'язку з цим, приватного життя людей та організацій; – щоденне, нерегламентоване за часом спілкування з віртуальним світом, що є передумовою проблем у вихованні молоді, втрати здібності до вільного особистісного спілкування, знецінення традиційних способів комунікацій, послаблення традиційних персональних зв'язків між індивідами [1]; – зниження питомої вартості робіт з передавання та обробки інформації, що приведе до збільшення кількості та якості комунікативних процесів в усіх сферах життя суспільства [10]; – кібернетична злочинність, обумовлена зловживанням, шахрайством, хуліганством у сфері інформатизації [4]; – «цифровий розрив» [2], що характеризує асиметричність у доступі до інформаційних джерел регіонів, міст, підприємств, окремих громадян
2. Можливість миттєвого підключення до глобальної інформаційної системи	
<ul style="list-style-type: none"> – доступ до досягнень цивілізації для підвищення культурного рівня, розвитку творчої діяльності, розваг, тобто вільного розвитку людини; 	<ul style="list-style-type: none"> – контроль дій людини, можливість обмеження її доступу до інформації; соціальна ізоляція та замкнутість людини через перевагу спілкування

Продовження таблиці

1.3. Розвиток «електронної еміграції», що передбачає появу груп людей, які у процесі працевлаштування обмежені виключно можливостями комп'ютерно-телекомунікаційних технологій (параметри статі, віку, трудового стажу, міста проживання не мають принципового значення) [2]	
	– стихійне формування віртуальних соціальних груп, поява віртуальних підприємств, складність їх регулювання та відсутність контролю з боку суспільства й держави
1.4. «Інформаційний вибух» [10]	
– прискорення темпів нарощування обсягів інформаційних знань; – прискорення процесу демократизації суспільства через надання можливості громадянам реалізувати конституційні права на доступ до інформаційних ресурсів, своєчасного їх інформування про значущі події суспільного, політичного, економічного життя, що є передумовами активної участі українців у процесі забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави	– перевищення рівня матеріальних витрат на зберігання, передавання й переробку накопичених знань над аналогічними витратами в інших сферах життєдіяльності суспільства; – можливість виникнення «інформаційного тромбозу», тобто неможливості пошуку у величезному обсязі інформації, необхідної для життєдіяльності конкретної людини [10]

Висновки. Одночасно з величезними можливостями інформатизація має суттєві негативні наслідки, які, за умови їхнього ігнорування, можуть призвести до серйозних проблем. Недосконала нормативно-правова база інформаційної сфери не забезпечує усіх потреб щодо побудови інформаційного суспільства; відсутня координація зусиль державного та приватного секторів економіки, що зменшує ефективність використання наявних ресурсів; занижким є рівень інформаційного представлення України в Інтернет-просторі; майже відсутня державна підтримка виробництва засобів інформатизації та програмних засобів; вкрай урізаним є бюджет інформатизації, що не забезпечує задоволення усіх потреб економіки та суспільного життя; питання захисту авторських прав на інформаційні продукти також є вкрай актуальними.

Від ефективного розв'язання зазначених проблем значною мірою залежить вибір та реалізація напрямку розвитку українського суспільства. Отже, якщо на початковому етапі більш значущими були науково-технічні й технологічні проблеми, то на наступних – основна роль відводиться соціальним проблемам.

Список використаних джерел

1. Винарик Л. С. Информатизация в аспекте социальной трансформации общества : монография / Л. С. Винарик. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2004. – 272 с.
2. Мельник Л. Г. Социально-экономические проблемы информационного общества: монография / Л. Г. Мельник, М. В. Брюханова. – Вып. 2. – Сумы: Университетская книга, 2010. – 896 с.
3. Machlup F. The production and Distribution of Knowledge in the United States / F. Machlup. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962. – 416 p.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
5. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / Т. Стоуньер // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 392-409.
6. Тоффлер Э. Адаптивная корпорация. Новая постиндустриальная волна на Западе : Антология / Э.Тоффлер; под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 451-462.
7. Информатизация бизнеса: концепции, технологии, системы / А. М. Карминский, С. А. Карминский, В. П. Нестеров, Б. В. Черников; под ред. А. М. Карминского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 624 с.
8. Концептуальні засади менеджменту в інформаційній економіці: монографія / за ред. д.е.н., проф. Лепейко Т. І. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. – 252 с.
9. Пушкарь А. И. Стратегическое управление развитием электронного бизнеса и информационных ресурсов предприятия (модели, стратегии, механизмы) : научное издание / А. И. Пушкарь, Е. Н. Грабовский, Е. В. Пономаренко. – Х.: ХНЭУ, 2005. – 480 с.
10. Стрелец И. А. Новая экономика и информационные технологии / И. А. Стрелец. – М.: Изд-во «Экзамен», 2003. – 256 с.

УДК 354:339.9: 330.35

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ

ПИВОВАРОВ К. В.,
к. гос. упр., докторант Академії
муніципального управління

Вивчення співвідношення міжнародної стандартизації і концепцій сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності дало змогу запропонувати модель механізму адаптації вимог міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності для застосування в органах державного контролю України, яка складається з таких чотирьох елементів: міжнародні стандарти корпоративної соціальної відповідальності; національне законодавство; національні практики корпоративної соціальної відповідальності; стандартизовані практики корпоративної соціальної відповідальності.

***Ключові слова:** принципи корпоративної соціальної відповідальності; органи державного контролю; міжнародні стандарти.*

Изучение соотношения международной стандартизации и концепций устойчивого развития и корпоративной социальной ответственности дало возможность предложить модель механизма адаптации требований международных стандартов корпоративной социальной ответственности для использования в органах государственного контроля Украины, которая состоит из таких четырех элементов: международные стандарты корпоративной социальной ответственности; национальное законодательство; национальные практики корпоративной социальной ответственности; стандартизированные практики корпоративной социальной ответственности.

***Ключевые слова:** принципы корпоративной социальной ответственности; органы государственного контроля; международные стандарты.*

The study of the relationship between international standardization of concepts of sustainable development and corporate social responsibility has allowed to propose a model of the mechanism of adaptation of international standards of corporate social responsibility for the use in state control of Ukraine, which consists of the following four elements: international standards of corporate social responsibility, national legislation, national practice CSR standardized practice of corporate social responsibility.

***Keywords:** the principles of corporate social responsibility; government control; and international standards.*

Вступ. Функція контролю в державному управлінні України є гіпертрофованою і системно не реалізованою. Розгалужена система органів державного контролю та нагляду має дуже низьку результативність і не сприяє забезпеченню сталого розвитку нашої держави. Світові тенденції забезпечення якості контрольної діяльності держави – це гармонізація інтересів усіх зацікавлених сторін, гуманізація, застосування ризик-орієнтованого підходу, перехід до застосування механізмів самооцінювання, самокоригування, самовдосконалення. В Україні, навпаки, органи виконавчої влади, що здійснюють державний контроль, мають великий вплив на діяльність інших організацій, широкі «карні» повноваження й до сьогодні не розглядають свою діяльність як діяльність з надання послуг, тому для прискорення процесів євроінтеграції першочерговими мають бути зміни саме в діяльності органів державного контролю.

У працях Р. Бранда, М. Вінтар, В. Долечека, Г. Канджи, С. Коена, Т. Конті, В. Лапідуса, А. Ліпенцева, Д. Лесечко, В. Лобанова, Е. Льофлер, В. Маслова, О. Оболенського, П. Прокопа,

Дж. Роуз, С. Серьогіна, В. Сороко, Р. Стоуна, К. Хаксевера, І. Хожило, О. Чемериса, О. Черниш розглянуті проблеми поліпшення якості надання публічних послуг.

Зокрема, у працях П. Калити, Т. Калити, М. Лахижи, Т. Мотренка, О. Никитюка, В. Новикова, Т. Пахомової, В. Полтавець, Ю. Шарова порушено питання щодо необхідності розробки на базі кращих світових досягнень вітчизняних підходів до управління на основі якості в організаціях, що надають державні послуги в Україні.

Незважаючи на значний науковий та практичний інтерес до окресленої предметної галузі, системні дослідження механізмів реалізації функції державного контролю в Україні як публічної послуги, поліпшення якої уможливується завдяки впровадженню в органах державного контролю сучасних моделей якості діяльності, та розробка науково обґрунтованих підходів до розв'язання наявних проблем ще не проводилось.

Постановка проблеми. Вивчити співвідношення міжнародної стандартизації із концепціями сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності; запропонувати модель механізму адаптації вимог міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності для застосування в органах державного контролю України.

Результати. Питанню корпоративної соціальної відповідальності (corporate social responsibility, CSR) приділяється все більше уваги. Постійно обговорюються проблеми соціально-відповідальної поведінки бізнесу, його ролі в соціально-економічному розвитку країни, можливості взаємодії із місцевою громадою, компанії готують соціальні звіти, займаються соціальним інвестуванням. Розроблені принципи і внутрішні стандарти соціально-відповідальної поведінки поступово інкорпорується в бізнес-стратегії європейських компаній та органів публічного адміністрування [1; 2; 3].

Оскільки зазначені ініціативи сприятимуть сталому розвитку та оновленню місій публічних інституцій у соціальному та політичному контексті життя у XXI ст., а також надаватимуть цим організаціям підґрунтя для відпрацювання нових цінностей як для самих себе, так і для суспільства, європейські установи активно приєднуються до них, інтегруючи їх вимоги до власних систем управління [2]. Створення соціально відповідальних влади й бізнесу безпосередньо пов'язане з реалізацією концепції сталого розвитку [3]. Питанням стандартизації у сфері соціальної відповідальності, співвідношенню стандартів на системи управління із реалізацією концепції сталого розвитку приділено значну увагу у фахових виданнях з управління на основі якості [4].

Згодні з думкою авторів [4] щодо існування нагальної необхідності проведення ґрунтовних досліджень принципів управління, пов'язаних із соціальною відповідальністю та врахуванням інтересів майбутніх поколінь під час реалізації діяльності публічних інституцій, зокрема органів державного контролю. З огляду на це необхідно провести дослідження підходів до адаптації вимог міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності для застосування в органах державного контролю України.

Міжнародна організація зі стандартизації постійно опікується питаннями сталого розвитку. Сприяння сталому розвитку визначено у Глобальному баченні (Global Vision), що наведене у стратегічному плані ISO [5]. Спеціальна проблемна група сформулювала перелік стандартів, які прямо або опосередковано пов'язані зі складовими сталого розвитку. За проектом міжнародного стандарту ISO 26000, сталий розвиток – це розвиток, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи при цьому під загрозу можливість наступних поколінь задовольняти свої потреби [5]. Сталий розвиток передбачає інтегрування цілей високої якості життя, здоров'я та добробуту з соціальною справедливістю, забезпеченням спроможності планети підтримувати життя у всьому його розмаїтті. Ці соціальні, економічні та екологічні цілі є взаємозалежними й такими, що взаємно підтримуються. Сталий розвиток може сприйматися як шлях до вираження більших очікувань суспільства в цілому.

Той самий документ пропонує й визначення соціальної відповідальності як відповідальності організації за вплив своїх рішень та діяльності (а саме продукції та послуг) на суспільство й навколишнє середовище, що реалізується через прозору й етичну поведінку, відповідає сталому розвитку та добробуту суспільства, зважає на очікування зацікавлених сторін, поширена в усій організації і не суперечить відповідному законодавству й міжнародним нормам поведінки. Усе зазначене посилює вимоги до соціальної відповідальності вітчизняних органів публічного адміністрування, зокрема органів державного контролю.

З огляду на положення [3] щодо механізмів адаптації національного законодавства до міжнародного та рекомендації роботи щодо кількості елементів системної моделі, пропонуємо системну модель механізму адаптації вимог міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності для застосування в органах державного контролю України у виді системи з чотирьох елементів, де кожний є елементом іншої системи: міжнародні стандарти CSR (1); національне законодавство України (2); національні практики CSR (3); стандартизовані практики CSR (4).

Вимоги міжнародних стандартів CSR (1). На міжнародному рівні питань сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності стосується так звана «вісімка глобальних ініціатив»: Глобальний пакт ООН (The UN Global Compact); конвенції Міжнародної організації праці (ILO convention); керівні настанови Організації економічного співробітництва та розвитку для транснаціональних корпорацій (The OECD Guidelines for Multinational Enterprises); стандарти ISO серії 14000 (системи екологічного управління); стандарти соціальної та етичної звітності серії AA 1000 (AccountAbility 1000); Глобальна ініціатива звітності (The Global Reporting Initiative – GRI); Глобальні принципи Салівана (The Global Sullivan Principles – GSP); стандарт соціальної відповідальності SA 8000 (Social Accountability 8000), на підґрунті якого розроблений проект ISO 26000 [4].

На нашу думку, найбільш придатними для першочергової адаптації до реалізації в діяльності вітчизняних органів державного контролю є вимоги стандартів соціальної та етичної звітності серії AA 1000, Глобальної ініціативи звітності GRI та стандартів соціальної відповідальності. Стандарт перевірки звітності AA 1000, розроблений Інститутом соціальної та етичної звітності (Institute of Social and Ethical Account Ability), спрямований на сприяння організаційної звітності задля сталого розвитку шляхом забезпечення якості нефінансового обліку, аудиту та звітності. Цей стандарт передбачає інтеграцію соціальних аспектів в організацію бізнесу.

Важливою ідеєю стандарту є підвищення соціальної звітності бізнесу суспільству через максимальне залучення груп зацікавлених сторін, зважання на їх думку під час аналізу діяльності компанії. Згідно з вимогами стандарту, основними етапами процесу соціальної звітності є планування (ідентифікація зацікавлених сторін, визначення цінностей і завдань компанії), звітність (виявлення найбільш актуальних питань, збір та аналіз інформації), підготовка звіту й проведення аудиту зовнішньою організацією.

Глобальну ініціативу зі звітності GRI було започатковано у 1997 р. Директиви забезпечують стандартизовану систему звітування щодо економічної, природоохоронної та соціальної діяльності організацій. За результатами консультацій з різними стейкхолдерами, система GRI побудована з п'яти компонентів: уява (бачення) та стратегія; профіль організації; управління; індекс GRI; показники діяльності. Принципи звітності GRI містять: повноту інформації; її спроможність до аудиту; прозорість; контекст сталого розвитку; акуратність; нейтральність; можливість порівняння; ясність. Експерти визначають цінність GRI у тому, що ця ініціатива стає внутрішнім інструментом для оцінювання дієвості політики та стратегії організації щодо сталого розвитку.

В умовах глобалізації всіх аспектів бізнесу, необхідність в єдиному глобальному стандарті для аудиту в галузі соціальної відповідальності привела до створення стандарту SA 8000. Стандарт базується на принципах 11 Конвенцій Міжнародної організації труда, Всесвітньої декларації прав людини, Конвенції ООН з прав дитини. SA 8000 забезпечує визначення етичних критеріїв під час виробництва товарів та надання послуг [4].

Для того, щоб компанія мала можливість отримати сертифікат відповідності на систему менеджменту за SA 8000, вона має оцінити своє робоче середовище та визначити ступінь відповідності стандарту та національному законодавству. Компанії, в яких політики й практика вже відповідають SA 8000, мають документувати та інтегрувати їх до загальної системи менеджменту. У вересні 2009 р. опубліковано проект міжнародного стандарту ISO 26000 [6], підготовлений робочою групою ISO/WG SR на основі SA 8000.

У разі схвального сприйняття вже до кінця 2010 р. ISO 26000 може отримати статус міжнародного стандарту. Розробники стандарту наголошують, що ISO 26000 був підготовлений з огляду на всі вимоги різних зацікавлених сторін (multi-stakeholder approach). Експерти з більш ніж 90 країн та 40 міжнародних або розгалужених регіональних організацій представляли шість різних груп стейкхолдерів: споживачі (1); уряди (2); промисловість (3); організації, що

опікуються питаннями праці (4); неурядові організації (5); група організацій сфери надання послуг, підтримки, науково-дослідних установ тощо (6). Крім того, були застосовані спеціальні норми задля досягнення балансу між країнами, що розвиваються, та розвиненими країнами, так само як і гендерного балансу в групах проекту [6].

ISO 26000 пропонує настанови щодо принципів соціальної відповідальності, ключових суб'єктів та звітів, які мають відношення до соціальної відповідальності, а також шляхів інтеграції соціально відповідальної поведінки до наявних організаційних стратегій, систем, практик та процесів. Ці настанови можуть бути застосовані до організацій будь-яких типів: у приватному, публічному та «третьому» (non-profit) секторах економіки, як великих, так і малих; які діють у розвинених країнах та в країнах, що розвиваються. Це не стандарт на систему управління, тому він не може застосовуватись для сертифікації, регуляторних та контрактних цілей [6].

Значним кроком на шляху адаптації міжнародних стандартів до діяльності вітчизняних органів державного контролю є ухвалення у 2008 р. міжнародного стандарту КСО-2008 «Соціальна відповідальність. Вимоги», введеного спільним рішенням Всеросійської організації якості, Української асоціації якості та Міжнародної асоціації менеджерів і аудиторів якості [7]. КСО-2008 охоплює всі складові соціальної відповідальності, окрім доброчесної практики ведення бізнесу й фінансової прозорості. Він встановлює вимоги до діяльності організацій у сфері права на труд та охорону праці, соціальних гарантій для персоналу, виробництва продукції (послуг) належної якості, охорони довкілля, ресурсозбереження, участі в соціальних заходах та підтримки ініціатив місцевої громади. Усі ці вимоги зведені в 7 модулів, при цьому модулі «А» та «Ж» гармонізовані зі стандартом SA 8000.

До КСО-2008 уміщені лише ті вимоги, які піддаються об'єктивній перевірці. Виконання вимог цього стандарту може бути підтверджено шляхом декларування або сертифікації відповідно до правил, які діють у країнах, національні організації з якості яких приєдналися до цього стандарту. Модульна побудова КСО-2008 надає організації можливість під час сертифікації підтверджувати відповідність як одразу за усіма його модулями, так і послідовно, модуль за модулем.

Національне законодавство України (2). Адаптація національного законодавства передбачає приведення законів України та інших нормативно-правових актів відповідно до міжнародного законодавства у сфері соціальної відповідальності. Згідно з вимогами Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» механізм адаптації законодавства під час взаємодії елементів системної моделі 1 і 2 має передбачати такі п'ять процесів [8]:

1. Розробка глосарію термінів соціальної відповідальності у сфері державного контролю для адекватності їх розуміння та уніфікованого застосування у процесі адаптації.

2. Розробка й запровадження єдиних вимог до перекладів відповідних нормативних документів на українську мову.

3. Проведення порівняльно-правового дослідження відповідності законодавства України (з огляду на проекти законів України) міжнародним документам у сфері соціальної відповідальності. Особливу увагу необхідно приділити встановленню ступеня відповідності вітчизняних нормативних документів у сфері корпоративного управління.

4. Створення загальнодержавної інформаційної мережі з питань соціальної відповідальності та забезпечення вільного доступу до неї учасників адаптації законодавства.

5. Створення системи навчання та підвищення кваліфікації державних службовців з питань корпоративної соціальної відповідальності із залученням ресурсів міжнародних проектів, зокрема, Twinning та ТІЕХ.

Національні практики CSR (3). У 2008-2009 рр. активно почав реалізовуватись проект розвитку корпоративної соціальної відповідальності в Україні. Надзвичайно важливим, на нашу думку, є те, що в реалізації проекту активну участь беруть представники вітчизняних органів державного контролю, а саме – системи Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики. За його підтримки у 2008 р. у національному технічному комітеті стандартизації «Системи управління якістю, довкіллям, безпечністю харчових продуктів та соціальна відповідність» (ТК 93) створено четвертий підкомітет – «Соціальна відповідальність» (ТК 93/4).

ТК 93/4 став ініціатором розробки національного стандарту «Системи управління соціальною відповідальністю. Вимоги» та підготував переклад проекту ISO 26000 на українську мову. ТК 93/4 підготовлено проект ДСТУ «Системи управління соціальною відповідальністю вимоги». ДСТУ розроблений з огляду на структуру та вимоги стандартів (проекту ISO 26000 (керівництво з соціальної відповідальності)), ISO 9001:2008 (системи управління якістю), OHSAS 18001:2007 (системи менеджменту гігієни та безпеки праці. Вимоги), ISO 14001:2004 (системи менеджменту навколишнього середовища), SA 8000:2001 (соціальна відповідальність) з метою сприяння інтеграції у вже існуючі системи підприємств та організацій системи управління соціальною відповідальністю.

Впровадження вимог цього ДСТУ базується на методології, відомій як «Цикл Демінга», або «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) «Плануй – Виконуй – Перевірйй – Дій». Цикл PDCA можна стисло викласти таким чином:

1. Плануй: встановлення цілей та процесів, потрібних для отримання результатів, що відповідають вимогам зацікавлених сторін та політиці організації з соціальною відповідальністю.
2. Виконуй: впровадження процесів.
3. Перевірйй: відстеження, вимірювання та моніторинг процесів, зважаючи на політику, цілі та вимоги до соціальної відповідальності, законодавчі та інші вимоги, а також звітування про результати.
4. Дій: вживання заходів для постійного поліпшування показників функціонування системи управління соціальною відповідальністю.

Відповідно до проекту ДСТУ «Системи управління соціальною відповідальністю. вимоги» встановлюються вимоги до системи управління соціальною відповідальністю, якщо організація: прагне показати власну спроможність надавати докази постійного функціонування та вдосконалення системи управління соціальною відповідальністю; зорієнтована на підвищення задоволеності зацікавлених сторін через результативне застосування системи управління соціальною відповідальністю, зокрема процесів її постійного поліпшування та забезпечування відповідності законодавчим та регламентованим нею вимогам.

Установлюються вимоги, які надають змогу організації: встановлювати, провадити та підтримувати політику й процедури з метою впровадження принципів соціальної відповідальності; демонструвати зацікавленим сторонам, що політика, процедури та діяльність відповідають вимогам стандарту «Системи управління соціальною відповідальністю. Вимоги»; планувати, запроваджувати, використовувати, підтримувати та оновлювати систему управління соціальною відповідальністю; демонструвати відповідність законодавчим і нормативним вимогам до безпеки та гігієни праці, безпечності продукції, екологічного менеджменту, прав людини, захисту прав споживачів; демонструвати власне бажання нести відповідальність та бути підзвітною за вплив її діяльності та рішень на суспільство й навколишнє середовище; надавати докази відповідності заявленої політики та діяльності організації стандарту «Системи управління соціальною відповідальністю. Вимоги»; прагнути сертифікації або реєстрації своєї системи управління соціальною відповідальністю зовнішньої організації, та/або провадити самооцінювання чи само декларування відповідності стандарту «Системи управління соціальною відповідальністю. Вимоги».

Виконуючи вимоги до системи управління соціальною відповідальністю, організація бере на себе зобов'язання відповідати обов'язковим законодавчим вимогам та залежно від обрання варіанта сертифікації дотримуватися основних принципів соціальної відповідальності, та основних аспектів соціальної відповідальності. Організація має відповідати міжнародним нормам поведінки, що визнані національним законодавством. Ухвалення проекту ДСТУ «Системи управління соціальною відповідальністю. Вимоги» як національного стандарту України сприятиме нормативному закріпленню практик CSR й приведе до переходу його основних положень до елемента 2 («Національне законодавство України»).

Робота ТК 93/4 сьогодні представлена в робочій групі ISO з соціальною відповідальністю як основна модель функціонування Національного «дзеркального» комітету в країнах, що розвиваються. Вважаємо за доцільне приєднання до проекту «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» та діяльності ТК 93/4 органів влади та місцевого самоврядування, а також навчальних закладів системи підготовки державних службовців, що забезпечить результативність взаємодії елементів 2 і 3 системної моделі.

Стандартизовані практики CSR [4]. У роботі [9] ґрунтовно досліджені основні стандартизовані практики розробки та впровадження стратегії корпоративної соціальної відповідальності за шістьма фазами: дослідження; розробка стратегії; розробка системи; переконання (roll-out); впровадження, адміністрування й перегляд; постійне удосконалення. За чотирма центральними фазами розподілено дев'ять управлінських процесів. Усі шість фаз охоплюються чотирма процесами поширення та інтеграції. Шість практик, спрямованих на інтеграцію, впровадження та просування соціально відповідальної поведінки в межах організації, наведено на узагальненій схемі ISO 26000.

Висновки. Наявність зв'язку елементів 3 та 4 запропонованої нами моделі вимагає створення системи підвищення компетентності фахівців органів державного контролю у сфері соціальної відповідальності на підґрунті відповідної моделі знань. Постає завдання впровадження запропонованих підходів у практику діяльності вітчизняних органів державного контролю й розробки підходу до визначення рівнів зрілості систем надання якісних послуг у сфері державного контролю.

Список використаних джерел

1. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? / Володимир Воробей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/cm/cm037.html>
2. The Corporate Social Responsibility Newswire. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csrwire.com>
3. Корпоративная социальная ответственность // ИСО 9000 + ИСО 14000 + / Ежеквартальное приложение к журналу «Стандарты и качество». – 2004. – № 1. – С. 13-17.
4. Гуняева Н. Международные стандарты в области социальной ответственности / Нина Гуняева // Стандарты и качество. – 2004. – № 10. – С. 61-65.
5. ISO Strategic Plan 2005-2010. Standards for a sustainable world. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iso.org>
6. ISO/DIS 26000: Guidance on social responsibility. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isotc.iso.org>.
7. КСО – 2008. Социальная ответственность организации. Требования / Всерос. орг. качества; Укр. асоц. качества; Междунар. асоц. менеджеров и аудиторов качества. – Введен впервые 12–15–2008. – М.: ВОК; УАК; МАМАК, 2008. – 13 с.
8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 18 бер. 2004 р. № 1629-IV // Відом. Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 29. – Ст. 367.
9. Bondy K. Institutions and agency in CSR strategy: an empirical investigation of development and implementation: Thesis subm. to the University of Nottingham for the PhD degree / Krista Bondy. – ottingham, UK, 2008. – 451 p.

УДК 338.436

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ

МАНЖУРА О. В.,

к. е. н., доцент, заступник директора

Полтавського кооперативного технікуму

Розкрито сутність інтеграції як невід'ємної риси сільськогосподарських кооперативів нового покоління. Охарактеризовано зміст горизонтальної, вертикальної, виробничої кооперації у сільському господарстві, а також форм вертикальної інтеграції – контрактної, асоціативної, поглинаючої. Визначено мотиваційні механізми формування інтегрованої кооперативної структури.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація; інтеграційні процеси; горизонтальна; вертикальна; виробнича.

Раскрыта сущность интеграции как неотъемлемой черты сельскохозяйственных кооперативов нового поколения. Охарактеризовано содержание горизонтальной, вертикальной, производственной кооперации в сельском хозяйстве, а также форм вертикальной интеграции – контрактной, ассоциативной, поглощающей. Определены мотивационные механизмы формирования интегрированной кооперативной структуры.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация; интеграционные процессы; горизонтальная; вертикальная; производственная.

Essence of integration is exposed as an inalienable line of agricultural cooperative stores of new generation. Maintenance of horizontal, vertical, productive co-operation is described in agriculture, and also forms of vertical integration - by a contract, associative, absorptive. The motivational mechanisms of forming of computer-integrated co-operative structure are certain.

Keywords: agricultural co-operation; integration processes; is horizontal; vertical; productive.

Постановка проблеми та її зв'язок із найважливішими науковими й практичними завданнями. В агробізнесі розвинених країн поширеними є інтеграційні об'єднання на кооперативних засадах, які дозволяють сільськогосподарським товаровиробникам зменшувати трансакційні витрати, використовувати синергетичний ефект від групової дії і створювати протекціоністські бар'єри для експансії посередників [1].

Сучасному етапу розвитку вітчизняного аграрного ринку притаманна зростаюча конкуренція з боку агрохолдингових структур, концентрація капіталу та неконтрольована експансія непродуктивного посередництва у сфері агробізнесу. У цих умовах зростає діяльність сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів, які відіграють важливу економічну роль у розв'язанні продовольчої проблеми та виконують значну соціальну місію. Формування інтегрованих кооперативних структур в аграрному секторі дозволить подолати «ізолюваність» окремих суб'єктів ринкових відносин і посилити на цій основі їх конкурентоспроможність [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми формування інтеграційних зв'язків у сільському господарстві досліджуються багатьма авторами. Власенко О. П. використано синергетичний підхід для методологічного обґрунтування системного розвитку кооперативного сектора з виокремленням структуроутворюючих чинників формування багаторівневої горизонтально та вертикально інтегрованої дисипативної кооперативної системи [3].

Зважаючи на те, що дисипація – це стійкий стан, що виникає в нерівноважному середовищі за розсіювання енергії, яка поступає ззовні, дисипативна система є стаціонарною відкритою або нерівноважною відкритою системою. Високо оцінюючи науковий доробок авторів, які займаються проблемами розвитку аграрного ринку, слід наголосити, що у наукових публікаціях бракує системного погляду на інтеграційні процеси у сільськогосподарській кооперації.

Метою статті є з'ясування тенденцій та перспектив розвитку інтеграційних процесів у сільськогосподарській кооперації України.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Кооперативи нового покоління створюються на основі інтеграції всіх ланок виробництва та переробки сільськогосподарської продукції з метою випуску та реалізації безпосередньо споживачам готових до споживання продуктів харчування. Це дозволяє товаровиробникам об'єднуватися на основі контрактів або кооперативних форм взаємодії і контролювати отримання своєї частки доходів від продажу кінцевих продовольчих товарів й витрат на придбання необхідних ресурсів для їх роботи [4].

Виникнення і розвиток кооперативної ініціативи може розглядатися у трьох організаційних аспектах: первинному (виробничому); кооперативних спілок і асоціацій; асоціацій кооперативів та кооперативних федерацій. Організаційний механізм розвитку

агропромислової інтеграції на кооперативній основі включає створення інтегрованих агроформувань шляхом органічного синтезу взаємопов'язаної діяльності сільськогосподарських виробників сировини, агросервісних і переробних підприємств та торговельних організацій, забезпечує прискорене впровадження на виробництві прогресивних технологій, налагодження організаційно-технологічних зв'язків, удосконалення економічних відносин для підвищення ефективності використання сукупного ресурсного потенціалу [5]. Кооперативні процеси у сільському господарстві носять характер горизонтальної, вертикальної та виробничої кооперації.

Виробнича інтеграція передбачає взаємодію сільськогосподарських та переробних кооперативів при вирощуванні продукції рослинництва та виробництві продукції тваринництва, яка в подальшому надходить на промислову переробку.

Горизонтальна інтеграція досягає економічних результатів через поглиблення спеціалізації сільськогосподарських підприємств з однотипним або близьким за характером діяльності з виробництва зерна, м'яса та інших продуктів (об'єднання, асоціації, союзи сільськогосподарських товаровиробників). Горизонтальна інтеграція за змістом може мати виробничу, фінансово-кредитну, освітньо-консультаційну та соціальну спрямованість і може бути подана об'єднаннями кооперативів і стратегічними альянсами з іншими підприємствами. Перспективною формою поширення кооперації може стати кооперативна асоціація [6].

Під «асоціацією кооперативів» розуміють об'єднання, засноване кооперативами різних видів на умовах членства та добровільності діяльності, пов'язаної із сільськогосподарським виробництвом, та передбачає постійний моніторинг усіх процесів в них і надання своїм членам інформаційної, консультаційної та іншої допомоги. Важливим кроком в організаційно-методичному забезпеченні перспективного розвитку сільського господарства є створення спілок фермерів; спілок селян-співвласників тощо [7].

Перспективними є також інтеграційні процеси між обслуговуючими кооперативами та кредитними спілками. Маючи однакові ідеологічні й методологічні засади, ці організації співпрацюватимуть у подоланні дефіциту фінансових ресурсів для розвитку обслуговуючої кооперації, що забезпечуватиме потрібний обіг коштів кредитних спілок, як цього вимагають інтереси вкладників. Це сприятиме формуванню принципово нового джерела інвестування розвитку агропромислового виробництва.

Вертикальна сільськогосподарська інтеграція – об'єднання в єдиний технологічний процес усіх або основних ланок виробництва й обороту сільськогосподарської продукції [8]. Вертикальна інтеграція – розвинена форма усупільнення виробництва, концентрації, кооперації та поділу праці, яка може мати галузевий і міжгалузевий характер.

Вертикальна інтеграція має на меті гарантувати постачання сільськогосподарської сировини, його переробку та реалізацію кінцевого продукту. Вона характерна для підприємств, пов'язаних єдиною метою: виробництво – переробка – реалізація – обслуговування. Діють також цільові об'єднання, які виконують частину маркетингових функцій: дослідження кон'юнктури ринку, інновацій, ціноутворення тощо. Таким чином, у вертикальній інтеграції виділяється виробничий і маркетинговий напрями.

Формами вертикальної інтеграції є: багатогалузеві сільськогосподарські виробничі кооперативи, які доводять сільськогосподарську продукцію до споживача (заготівля, переробка, зберігання, транспортування, реалізація). Вертикальна кооперація являє собою взаємодію підприємств, які не беруть безпосередньої участі у сільськогосподарському виробництві, а створюються для співробітництва у поствиробничій (маркетинговій) або довиробничій (постачальницькій) сфері ринкової діяльності. Це виробничі кооперативи з функціями постачання, маркетингу і обслуговування.

Сільськогосподарські кооперативи передбачають існування трьох типів ефективних варіантів вертикальної форми інтеграції [9]: кооперативні підприємства, що не мають організаційних зв'язків з колишньою організаційною структурою сільського господарства, але можуть обслуговувати усіх бажаючих, хто відповідає вимогам кооперативу; реорганізоване колективне господарство в кооперативне об'єднання своїх первинних підрозділів – юридичних осіб, функції якого полягають в реалізації продукції, організації матеріально-технічного постачання, наданні інших послуг; об'єднання кооперативів за територіальними або

галузевими ознаками із статусом юридичної особи при збереженні статусу юридичної особи та повної господарської самостійності первинних кооперативів, що увійшли до кооперативного об'єднання.

Формами вертикальної інтеграції є: контрактна (базується на договорі про співпрацю або контракті), асоціативна (об'єднання зусиль та ресурсів для ведення спільної діяльності на корпоративних засадах), поглинаюча (об'єднання на основі викупу або придбання одним підприємством іншого) [10]. Особливістю асоціативної вертикальної інтеграції є двоїстий характер асоціації: з одного боку, вона надає послуги своїм засновникам і є їхньою власністю, з іншого – виконує функції інтегратора, координує і узгоджує діяльність сільськогосподарських підприємств. Особливістю поглинаючої вертикальної інтеграції є те, що сільськогосподарські підприємства втрачають статус юридичної особи.

Вертикальна сільськогосподарська кооперація ґрунтується на взаємозв'язках обслуговуючих кооперативів із виробничими шляхом гарантування реалізації виробленої сільськогосподарської продукції споживачам, а також надання постійної підтримки господарствам у виробництві цієї продукції. Створення кінцевого продукту за інтеграційного виробництва базується на поєднанні матеріально-технічних ресурсів, маркетингових, агросервісних послуг з боку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та земельних і трудових ресурсів з боку виробничих.

Вітчизняний досвід в умовах здійснюваних реформ свідчить про велику різноманітність кооперативних та інтеграційних форм. Основною організаційно-правовою формою кооперації та інтеграції в агропромисловому виробництві є об'єднання, що виступають у формі інтеграції – асоціації, агрохолдингів, агроконсорціумів, агроконцернів. Мотиваційним механізмом формування інтегрованої кооперативної структури вбачається збільшення прибутку членів-власників через зменшення трансакційних втрат внаслідок орієнтації сукупних ресурсів на забезпечення необхідного рівня видатків, необхідних для ринкової адаптації і формування та закріплення конкурентних переваг. Основними інструментами зазначених заходів є маркетингові дослідження, бізнес-консалтинг, страхування, реструктуризація постачальницько-збутових каналів, інвестування у суміжні галузі й новітні технології, фінансування власних досліджень.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок за цим напрямком.

1. Інтеграція є невід'ємною рисою кооперативів нового покоління на основі синтезу взаємопов'язаної діяльності сільськогосподарських виробників сировини, агросервісних і переробних підприємств та торговельних організацій із метою впровадження інноваційних технологій і економії трансакційних витрат учасників об'єднання.

2. Кооперативні процеси у сільському господарстві носять характер горизонтальної, вертикальної, виробничої кооперації. Горизонтальна інтеграція передбачає об'єднання спеціалізованих сільськогосподарських підприємств з однотипним або близьким за характером видом діяльності, а також із кредитними спілками.

3. Вертикальна сільськогосподарська інтеграція поєднує процеси виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської діяльності, обслуговування виробничих сільськогосподарських кооперативів, дослідження кон'юнктури ринку, інновацій, ціноутворення тощо. Формами вертикальної інтеграції є: контрактна, асоціативна, поглинаюча.

Перспективи подальших пошуків (розробок) за даним напрямком полягають у обґрунтуванні механізмів фінансування відтворення основних засобів сільськогосподарських кооперативів.

Список використаних джерел

1. Власенко О. П. Управління трансакційними витратами в агробізнесі: автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.00.04 / О. П. Власенко; Житомир. нац. агрокол. ун-т. – Житомир, 2009. – 20 с.
2. Буднік О. М. Становлення і розвиток підприємництва в аграрному секторі регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.07.02 / О. М. Буднік; Держ. агрокол. ун-т. – Житомир, 2006. – 20 с.

3. Ушкаренко Ю. В. Розвиток сільськогосподарської кооперації (теорія, методологія, практика): автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 / Ю. В. Ушкаренко; Житомир. нац. агрокол. ун-т. – Житомир, 2010. – 36 с.
4. Паска І. М. Організаційно-економічні передумови функціонування кооперативно-інтеграційних формувань в АПК: світовий досвід та українські реалії / І. М. Паска // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1(18). – С. 301-306.
5. Бех М. С. Формування ринкових відносин в аграрному секторі економіки на основі кооперації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / М. С. Бех; Терноп. держ. екон. ун-т. – Тернопіль, 2006. – 20 с.
6. Остапенко О. М. Антикризове управління сільськогосподарськими виробничими кооперативами: автореф. ... канд. екон. наук. 08.00.04 / О. М. Остапенко; Луган. нац. аграр. ун-т. – Луганськ, 2008. – 20 с.
7. Сакун А. Ж. Основні напрями ефективного розвитку реформованих сільськогосподарських підприємств регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / А. Ж. Сакун; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Д., 2004. – 20 с.
8. Економічна енциклопедія: У 3 т. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. центр «Академія», 2000. – 864 с.
9. Пуцентейло П. Р. Ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / П. Р. Пуцентейло; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К., 2004. – 19 с.
10. Бойко Б. В. Розвиток інтеграції виробництва, переробки та реалізації продукції молочного скотарства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / Б.В. Бойко; Держ. вищ. навч. закл. «Держ. агрокол. ун-т». – Житомир, 2006. – 20 с.

УДК 331.5.024.54

МАКСИМІЗАЦІЯ КОРИСНОСТІ НАЙМАНОВОГО ПРАЦІВНИКА ТА РОБОТОДАВЦЯ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ ЗА ВІДСУТНОСТІ ДОСТАТНІХ УМОВ ГАРАНТОВАНОГО КОМПЛЕКТУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОСАД

МЕДВІДЬ М. М.,
к. е. н., с. н. с., докторант Академії
внутрішніх військ МВС України,
м. Харків

У науковій статті звертається увага на відсутність в Україні достатніх умов гарантованого комплектування військових посад контрактним способом. Виходячи із наявних ресурсів, визначено шляхи максимізації корисності найманого працівника і роботодавця у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, тобто визначено умови підвищення укомплектованості військових посад. Використовуючи опитувальний метод, проведено ранжування змін значень показників, що впливають на зміну значення показника «укомплектованість військових посад», до рівня достатності, як з боку найманого працівника, так і з боку роботодавця. Об'єднавши ці результати, сформовано державну політику зайнятості найманих працівників у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення.

Ключові слова: зайнятість; укомплектованість військових посад; військова служба за контрактом; максимізація корисності.

В научной статье обращается внимание на отсутствие в Украине достаточных условий гарантированного комплектования военных должностей

контрактным способом. Исходя из существующих ресурсов, определены пути максимизации полезности наемного работника и работодателя в воинских формированиях и правоохранительных органах специального назначения, т. е. определены условия повышения укомплектованности военных должностей. Опросным методом, проведено ранжирование изменений значений показателей, влияющих на изменение значения показателя «укомплектованность военных должностей», до уровня достаточности, как со стороны наемного работника, так и со стороны работодателя. Объединив эти результаты, сформировано государственную политику занятости наемных работников в воинских формированиях и правоохранительных органах специального назначения.

Ключевые слова: занятость; укомплектованность военных должностей; военная служба по контракту; максимизация полезности.

In the scientific article attention applies on absence in Ukraine of sufficient terms of the assured completing of soldiery positions by a contract method. Going out existent resources, the ways of maximization of utility of the hired worker and employer are certain in the soldiery forming and law enforcement authorities of the special setting, the terms of increase of full strength of soldiery positions are certain. Using a polling method, numeration of changes of values of indexes that influence on the change of value of index full «strength of soldiery positions» is conducted, to the level of sufficient as from the side of the hired worker so from the side of employer. Uniting these results – the public policy of employment of the hired workers is formed in the soldiery forming and law enforcement authorities of the special setting.

Keywords: employment; full strength of soldiery positions; military service by contract; maximization of utility.

Постановка проблеми. У 2002 р. в Україні розпочато зміну способу комплектування військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення з призовного на контрактний. Першими його здійснили Служба безпеки України (2007 р.) та Державна прикордонна служба України (2008 р.) і до сьогодні незавершений у Збройних Силах України, Внутрішніх військах МВС України та Державній спеціальній службі транспорту.

В Указі Президента України [1, ст. 1] визначено: «Не проводити у 2014 р. призов до Збройних Сил України та інших військових формувань (крім внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України)». Проте це не означає, що призов громадян на строкову службу у військові формування та правоохоронні органи спеціального призначення не буде оновлений у 2015 році.

На думку російського вченого Д. Н. Єгорова, «среди проблем, мешающих успешному стимулированию на предприятиях, важное место занимает проблема несовпадения интересов работодателя и наёмного работника. Она заключается в том, что любая из сторон может осуществлять свои интересы в ущерб интересам другой. Данная проблема может проявляться в неуважительном отношении к работникам со стороны руководителей, задержках заработной платы, сокращении набора социальных льгот, экономии на условиях труда, с одной стороны, и нежелании работать «бесплатно», формальном подходе к решению производственных задач, злоупотреблением служебным положением – с другой» [2, с. 3].

Розв'язання згаданих проблем найманих працівників на підприємствах здійснюється через профспілки, хоча й вони не завжди спрацьовують [3, с. 12; 4, с. 449]. Проте не для кожної організації є доступним такий шлях: у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення профспілок як таких немає.

Аналіз останніх досліджень. На даний час є велика кількість наукових праць, присвячених взаємовідносинам між роботодавцем та найманим працівником [2-4 та інші]. Однак ці праці не освітлюють особливостей всього комплексу згаданих проблем у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення.

Відносини роботодавця та найманого працівника регулюються законодавством, відповідно до якого: *працівник* – фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю [5, ст. 1]; *роботодавець* – власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності та виду діяльності або уповноважений ним орган чи фізична особа, яка відповідно до законодавства, використовує найману працю [5, ст. 1].

З економічної теорії відомо, що кожен економічний суб'єкт зацікавлений у максимізації корисності. «Максимізація полезности – объяснение выбора в потреблении и на рынке труда на основе предположения, что люди руководствуются собственными функциями полезности, которые они пытаются максимизировать. Это делается путём выбора такого количества всех потребленных товаров, чтобы их предельная полезность была пропорциональна их ценам, и такого выбора различных видов выполненной работы, чтобы их предельная отрицательная полезность была пропорциональна их ставкам заработной платы. Там, где выбор делается в условиях неопределенности, поддающейся количественному определению, или в условиях риска, целью становится максимизация ожидаемой полезности» [6].

Протягом останніх семи років видатки на потреби внутрішніх військ не перевищували половини від нормативної потреби і становили 21,0–47,7 %. Державним бюджетом України на утримання внутрішніх військ МВС України у 2012 р. було передбачено 1 294,2 млн грн, що становило 25,5 % нормативної потреби (5 078,5 млн грн) [7, с. 99]. Подібна ситуація і в Збройних Силах України. Екс-міністр оборони А. Гриценко звертає увагу на те, що «наші розрахунки ... ще у 2007 році показали, що на такий період переходу треба, щоб приблизно 3 % ВВП складав бюджет Збройних Сил. Тобто, з кожної гривні, яку заробляє українське суспільство, 3 копійки треба виділити принаймні протягом трьох років на перехід на контракт. А далі ця сума може бути зменшена до 2 % ВВП» [8].

Народний депутат Ю. Сиротюк також відзначає недостатність виділення з бюджету грошей на утримання військових формувань: «Цього року (2013 р.) Збройні Сили України були профінансовані на суму близько 0,8 % ВВП. Для порівняння, у сусідній Росії приблизно 3,5 % ВВП йде на фінансування армії, і це при тому, що в Росії армія вже частково переозброєна. У нас же в армії використовується зброя ще радянських зразків, яких вже немає ані в Росії, ані в Білорусі. Тому не дивно, що цих 0,8 % ВВП вистачає виключно на утримання армії, і то – на дуже мізерне утримання. Мінімум необхідно збільшити фінансування армії в 4 рази, тобто хоча б до 3 % ВВП» (курсив – М. М.) [9].

Метою цього дослідження є визначення шляхів максимізації корисності найманого працівника та роботодавця у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення за відсутності достатніх умов гарантованого комплектування військових посад.

Виклад основного матеріалу. Можна припустити, як це робив у своїх дослідженнях лауреат Нобелівської премії з економіки Г. Саймон (H. Simon), що і роботодавець, і найманий працівник максимізують корисність [10, с. 21]. В таких умовах виникає конфлікт інтересів: *максимізація корисності найманого працівника* – максимізація доходів та мінімізація витрат на певні блага, не зменшуючи обсягу їх споживання; *максимізація корисності роботодавця* – максимізація прибутку, що може здійснюватись в тому числі через мінімізацію витрат, серед яких є витрати на заробітну плату та інші соціальні видатки. За допомогою існуючої теоретичної моделі конкуренції на ринку праці визначено достатні умови гарантованого забезпечення галузі трудовими ресурсами, зокрема, достатні умови гарантованого комплектування військових посад [11].

Дані умови визначаються достатністю сукупності значень показників для певного ринку праці, що вимірюється кількісно (грн). Величина значень цих показників і є об'єктом конфлікту інтересів найманого працівника і роботодавця.

За відсутності достатніх умов гарантованого комплектування військових посад роботодавцю (державі) необхідно визначити раціональне витрачання коштів на зайнятість у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, тобто таке при якому укомплектованість військових посад контрактним способом буде максимальним серед можливих варіантів. Відомий німецький учений М. Вебер (M. Weber) таку соціальну дію називає ціле-раціональною. Ціле-раціональна дія передбачає і бере до уваги поведінку предметів зовнішнього світу та інших людей (критерієм раціональності є успіх). «Ціле-раціонально, – пише М. Вебер, – діє той, хто орієнтує свою дію відповідно до мети, засобів і побічних наслідків; і при цьому раціонально зважає як співвідношення витрат і цілей, так і цілей щодо побічних наслідків» [12].

Для досягнення мети дослідження було розроблено питальник, адресований як найманим працівникам, так і представникам роботодавця (держави). У ньому необхідно було проранжувати зміну значень показників, що впливають на зміну значення показника «укомплектованість військових посад» до рівня достатності. Результати ранжування найманим

працівником та роботодавцем різняться (табл. 1). Для роботодавця найбільш витратним є чинник «можливість отримання житла військовослужбовцем», проте, він не є вирішальним для проходження військової служби найманим працівником. Для успішної професійної діяльності військовослужбовців велике значення мають умови проживання.

Таблиця 1

Результати ранжування найманим працівником і роботодавцем змін значень показників, що впливають на зміну значення показника «Укомплектованість військових посад» до рівня достатності (перше опитування)

Ранжування найманим працівником змін значень відповідних показників до рівня достатності	Чинники, що впливають на укомплектованість військових посад	Ранжування роботодавцем змін значень відповідних показників до рівня достатності
1	Грошове забезпечення військовослужбовця	3
3	Можливість вийти на пенсію до набуття пенсійного віку, визначеного у державі	2
4	Витрати на оренду житла	1
2	Можливість отримання житла військовослужбовцем	4

Тому одним із основних мотивів підписання контракту є отримання житла, оскільки більша частина військовослужбовців його не має (рис. 1–3).

Протягом 2010 р. внесено відповідні зміни до Комплексної програми забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх родин, якими, зокрема внутрішнім військам МВС України, протягом 2011–2017 рр. поставлено завдання забезпечити будівництво (придбання) 4990 квартир загальною площею 311,93 тис. кв. м із обсягом бюджетного фінансування в розмірі 687,3 млн грн (щороку від 80 до 140 млн грн). Решту коштів, призначених для виконання заходів програми, передбачається залучати за рахунок інших, не заборонених, законодавством джерел у розмірі 819,35 млн грн (щороку від 20 до 230 млн грн).

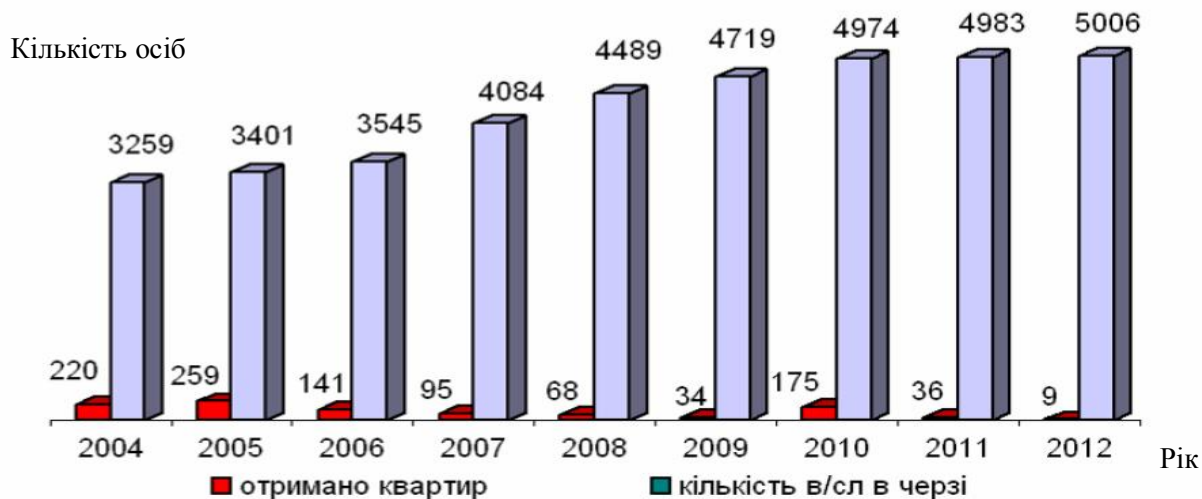

Рис. 1. Кількість осіб, які отримали квартири, та ті, що стоять у черзі на житло (внутрішні війська)

Примітка. Рисунок запозичений [7, с. 83].

Фактично у 2011 і 2012 рр. кошти державного бюджету на виконання заходів програми не виділялися, а залучення інших, не заборонених законодавством, джерел в умовах сьогодення є неможливим [7, с. 82].

Протягом 2012 р. введено в експлуатацію другу чергу (50 квартир) 70-квартирного житлового будинку в Олександрії Кіровоградської області, у будівництво якого з метою економії бюджетних коштів залучено кошти Державної іпотечної установи в обсязі 7,3 млн грн, що становить близько 60 % вартості будівництва цього об'єкта. За результатами проведеної роботи внутрішні війська отримали 28 квартир.

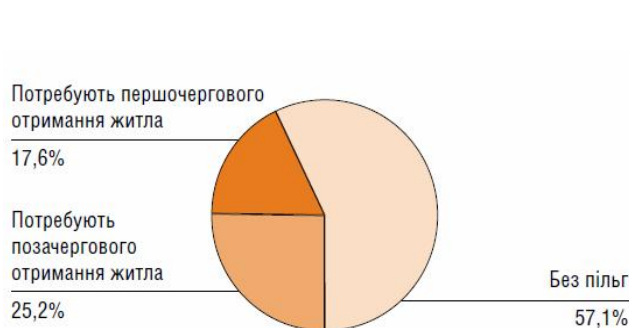

Рис. 2. Структура родин військовослужбовців, що потребують забезпечення житлом, за пільговими категоріями, % (Збройні Сили України)
Примітка. Рисунок запозичено [13, с. 46].

Рис. 3. Стан забезпечення житлом військовослужбовців, членів їх родин (Збройні Сили України)
Примітка. Рисунок запозичено [13, с. 46].

Фонд службового житла внутрішніх військ на кінець 2012 р. становив 292 квартири. Створено цей фонд за рахунок квартир, які Головне управління внутрішніх військ отримувало раніше. Протягом 2011–2012 рр. Головним управлінням внутрішніх військ МВС України було вжито заходи щодо виділення з держбюджету 7 млн 930 тис. грн, необхідних для фінансування першочергових заходів з відновлення будівництва житлового комплексу в складі шести 34-поверхових експериментальних житлових будинків із загальною кількістю 860 квартир на житловому масиві Троєщина у м. Київ.

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.03.2012 р. № 177-р (із змінами від 28.05.2012 р.), МВС були передбачені державні капітальні видатки для проведення робіт з відновлення будівництва лише в сумі 1 млн 500 тис. грн, які були використані для проведення першочергових заходів з відновлення будівництва лише корпусів № 5 і 6 [7, с. 82, 83]. Протягом 2012 р. Міністерством оборони України за підтримки Кабінету Міністрів України для забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх родин визначено механізм закупівлі готового житла і на умовах пайової участі на конкурсних засадах без проведення процедури відкритих торгів скорочено терміни придбання житла для військовослужбовців з 2,5–3 місяців до одного місяця [13].

Загалом на будівництво та придбання житла Державним бюджетом України у 2012 р. було передбачено фінансування у сумі 500,0 млн грн, із них за загальним фондом – 300,0 млн грн, за спеціальним фондом – 200,0 млн грн. Фактично надійшло 343,0 млн грн (68,6% від передбачених на рік), із них за загальним фондом – 282,4 млн грн (94%), за спеціальним фондом – 60,6 млн грн (30,3%), що на 93% більше, ніж у 2011 р. [13, с. 45]. На кінець 2012 р. кількість військовослужбовців, які потребують поліпшення житлових умов, становить близько 44,8 тис. родин військовослужбовців.

На квартирному обліку у списках першочергового забезпечення житлом перебувають 7,9 тис. родин військовослужбовців (17,6%), а у списках позачергового забезпечення житлом – 11,3 тис. осіб (25,2%) (рис. 2). Таким чином, кількість безквартирних військовослужбовців, що перебувають на квартирному обліку у пільгових списках (19,2 тис. або 42,8%), має тенденцію до збільшення (у 2011 р. 19,1 тис. та 42,4 % відповідно). Протягом 2012 р. були поліпшені житлові умови 1269 родин військовослужбовців, у тому числі збудовано (придбано) 819 квартир.

Переважною більшістю житло отримали військовослужбовці у Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Черкаській та Хмельницькій областях, містах Полтава, Житомир та Одеса (рис. 3) [13, с. 46].

З'являються й нові механізми забезпечення житлом військовослужбовця, серед яких – механізм визначення розміру і надання військовослужбовцям та членам їх родин, що перебувають разом з ними на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання житлове приміщення [14].

Як зазначалось у попередньому дослідженні [11], можливість отримання житла або відсутність такої можливості суттєво впливає на рішення найманого працівника стосовно підписання контракту на військову службу за умов екстериторіального принципу комплектування. Принцип комплектування військових посад має формуватися на підставі співвідношення потреб у забезпеченні цього принципу до можливостей його забезпечення.

Саме тому було здійснено повторне опитування без відображення в питальнику чинника «*можливість отримання житла військовослужбовцем*». Результати його проведення наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Результати ранжування найманим працівником і роботодавцем змін значень показників, що впливають на зміну значення показника «укомплектованість військових посад» до рівня достатності (друге опитування)

<i>Ранжування найманим працівником змін значень відповідних показників до рівня достатності</i>	<i>Чинники, що впливають на укомплектованість військових посад</i>	<i>Ранжування роботодавцем змін значень відповідних показників до рівня достатності</i>
1	Грошове забезпечення ійськовослужбовця	3
3	Можливість вийти на пенсію до набуття пенсійного віку, визначеного у державі	2
2	Витрати на оренду житла	1

Відповідно до табл. 2, найвищий ранг змін значень показників, що впливають на зміну значення показника «укомплектованість військових посад» до рівня достатності, визначений найманими працівниками і роботодавцем є чинник «*витрати на оренду житла*».

Спостерігаються позитивні зміни у вирішенні питань щодо виплат компенсацій за піднаймання житла. Проте їх отримують не всі військовослужбовці через обмежене фінансування військових частин. Найбільшою проблемою для військовослужбовців стосовно виплати компенсацій є недовіра власника житла, який не бажає підписувати з ним договір найму житлового приміщення, на підставі якого цьому військовослужбовцю військовою частиною надається відповідна виплата.

Крім того, військовослужбовець за контрактом може отримувати компенсацію за піднайм житла за умови проходження ним військової служби не менше п'яти років та поставлення його на квартирний облік. Отже, молоді військовослужбовці-контрактники, які орендують житло власним коштом, – це потенційні наймані працівники, що змушені розірвати контракти або не продовжувати службу по закінченні її терміну, якщо не відбудуться вагомні позитивні зміни у грошовому забезпеченні або забезпеченні житлом. Щоб запобігти такому прогнозу, треба зробити певні кроки, а саме забезпечити військовослужбовців та їх родини гуртожитками. Адже респонденти не вірять і не сподіваються, що ситуація із забезпеченням житлом у військах поліпшиться. На будівництво власних гуртожитків або оренду в інших установах також необхідні значні кошти.

Як позитивний приклад з питань поліпшення умов проживання можна навести військові частини внутрішніх військ 3008, 3012, 3039, 3001, 3027, 2260 та 3030, в яких є гуртожитки, де раніше були спальні приміщення підрозділів (казарми). Порівнюючи два регулятори одного чинника «*витрати на оренду житла*» забезпечення військовослужбовця за контрактом гуртожитком та компенсація йому за піднайм житла з юридичної та економічної (в довгостроковій перспективі) точки зору – перший має переваги (рис. 4).

При можливості збільшення витрат на забезпечення зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення через згаданий чинник необхідно здійснювати в сукупності з моніторингом чинника «*грошове забезпечення*

військовослужбовця» шляхом порівняння його показника «відношення грошового забезпечення військовослужбовця до середньої заробітної плати» з пороговим значенням. Порогове значення цього показника дорівнює 0,55. Воно отримано нами у попередньому дослідженні [15].

Забезпечення військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення гуртожитками приведе до того, що даний роботодавець стане більш привабливим покупцем послуг праці на ринку у порівнянні з іншими, які пропонують однаковий рівень заробітних плат. Відповідно до результатів ранжування (табл. 2), при можливості збільшення витрат на забезпечення зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, у подальшому їх необхідно здійснювати через чинник *«грошове забезпечення військовослужбовця»* до достатнього рівня [11].

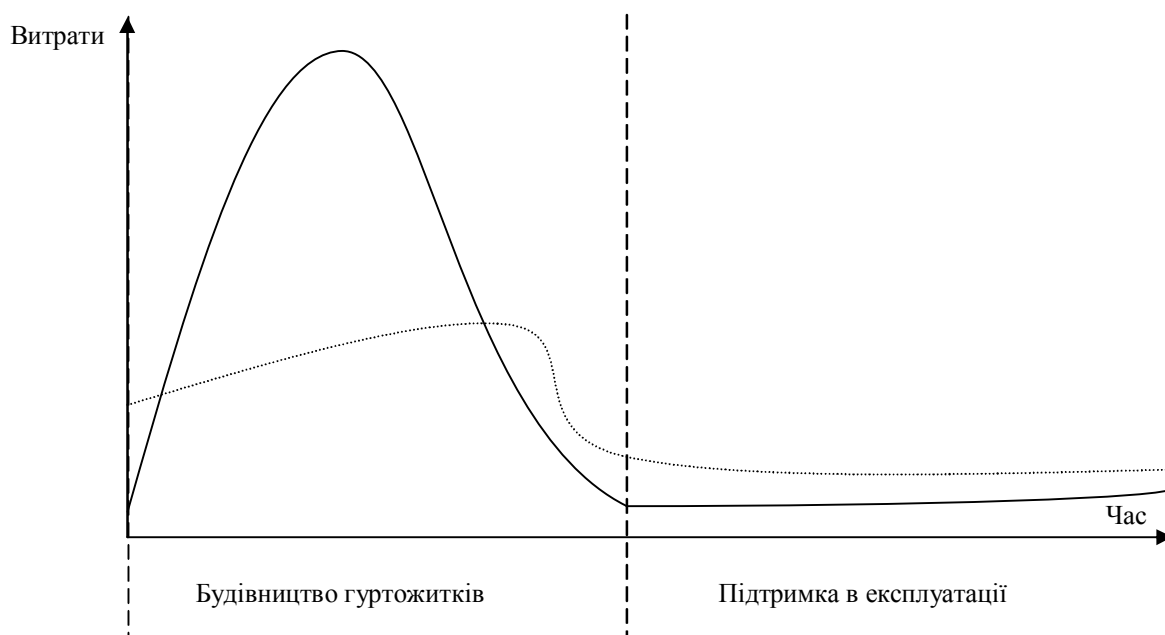

Рис. 4. Теоретична динаміка витрат військового формування на забезпечення тимчасовим житлом військовослужбовців за контрактом: будівництво та підтримка в експлуатації гуртожитків; компенсація за піднайм житла
Примітка. Рисунок складено автором.

За соціальним опитуванням військовослужбовців-контрактників визначено, що на прийняття рішення продовжувати військову службу впливає такий чинник, як *«можливість вийти на пенсію до набуття пенсійного віку, визначеного у державі»*. Його можна відобразити як майбутні додаткові доходи військовослужбовця, які він заробляє сьогодні:

$$W^{**} = \frac{(n - n^*) \cdot W_p^*}{k}, \text{ де}$$

W^{**} – додаткові доходи військовослужбовця (на місяць); n – пенсійний вік людини, визначений у державі (у роках); n^* – пенсійний вік військовослужбовця (у роках); W_p^* – мінімальний розмір пенсії військовослужбовця (на місяць); k – термін проходження служби військовослужбовця до його виходу на пенсію (у роках).

Тому і регулювати стан зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення через згаданий чинник шляхом зміни пенсійного віку військовослужбовця у випадку необхідності здійснення додаткових витрат та за відсутності такої можливості у поточному періоді, перекладаючи ці втрати на майбутні періоди.

Висновки. Таким чином, уперше визначено шляхи максимізації корисності найманого працівника і роботодавця у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, впровадження яких забезпечує підвищення укомплектованості військових посад. Отримані результати являють собою принципи формування державної політики зайнятості найманих працівників у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального

призначення за відсутності достатніх умов гарантованого комплектування військових посад контрактним способом.

Список використаних джерел

1. Про строки проведення чергових призовів, чергові призови громадян України на строкову військову службу до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та звільнення в запас військовослужбовців у 2014 році [Електронний ресурс]: указ Президента України від 14.10.2013 р. № 562/2013. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/562/2013> – назва з екрана.
2. Егоров Д. Н. Мотивация поведения работодателей и наемных работников на рынке труда: автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / Д. Н. Егоров; Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. – Санкт-Петербург, 2003. – 20 с.
3. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.
4. Шиманська К. В. Соціальна відповідальність в контексті відносин «працівник-роботодавець»: проблеми облікового відображення / К. В. Шиманська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнар. зб. наук. праць. – Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – Вип. 3 (12). – Житомир: ЖДТУ, 2008. – С. 444-456.
5. Про професійний розвиток працівників [Електронний ресурс]: Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua> – назва з екрана.
6. Экономика. Толковый словарь / Дж. Блэк. Общ. ред.: д.э.н. Осадчая И.М. – М.: ИНФРА-М, Изд-во «Весь Мир», 2000.– 847 с.
7. Біла книга 2012. Внутрішні війська МВС України. – К.: Головне управління внутрішніх військ МВС України, 2013. – 111 с.
8. Я хочу, щоб в Україні була потужна, боєздатна, професійна контрактна армія [Електронний ресурс]. – Голос столиці. – 2013. – 7 жовт. – Режим доступу: <http://www.grytsenko.com.ua/press/view-ja-khochu-shchob-v-ukrajini-bula-potuzhna-bojezdatna-profesiyna-kontraktna-armija.html> – назва з екрана.
9. Фінансування Збройних Сил необхідно збільшити до 5 % ВВП – нардеп [Електронний ресурс]. – Військова панорама. – 2013. – 15 жовт. – Режим доступу: <http://wartime.org.ua/7871-fnansuvannya-zbroynih-sil-neobhdno-zblshiti-do-5-vvp-nardep.html> – назва з екрана.
10. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления / Г. Саймон // THESIS, 1993. – Вып. 3. – Т. 1. – С. 18-26.
11. Медвідь М. М. Визначення достатніх умов гарантованого комплектування військових посад у мирний час / М. М. Медвідь // Честь і закон. – 2013. – № 2 (45). – С. 44-49.
12. Танчин І. З. Соціологія : навчальний посібник / І. З. Танчин. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
13. Біла книга 2012. Збройні Сили України. – К.: Мін-во оборони України, 2013. – 74 с.
14. Про затвердження Порядку визначення розміру та надання військовослужбовцям та членам їх родин грошової компенсації за належне їм отримання житлового приміщення [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2012 р. № 1036. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Медвідь М. М. Аналіз впливу відношення грошового забезпечення військовослужбовця до середньої заробітної плати та рівня безробіття на укомплектованість військових посад / М. М. Медвідь // Менеджер. Вісник Донецького державного ун-ту управління. – 2013. – Вип. 2 (64). – С. 16-21.

УДК 331.101.3

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ЗАЛЕЖНО ВІД ТЕХНОЛОГІЧНОГО УКЛАДУ: МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ

ОВЧАРЕНКО Р. В.,
к. е. н., доцент Донецького державного
університету управління

Досліджено трансформацію соціально-економічних відносин, що відбувається у відповідь на зміну технологічних укладів, з погляду змін в системі мотивації праці. Аргументовано, що з переходом виду діяльності від репродуктивного до творчого збільшується частка внутрішньої мотивації працівника в порівнянні з зовнішнім стимулюванням. Цей факт потребує розробки і впровадження механізмів, що забезпечують постійне залучення співробітника в процеси досягнення кінцевих результатів діяльності, найбільш діючим з яких є наявність права власності.

Ключові слова: соціально-економічні відносини; власність; економіка знань; технологічний уклад; циклічність; праця; мотивація.

Исследована трансформация социально-экономических отношений, которая происходит в ответ на смену технологических укладов, с точки зрения изменений в системе мотивации труда. Аргументировано, что с переходом вида деятельности от репродуктивного к творческому увеличивается доля внутренней мотивации работника по сравнению с внешним стимулированием. Данный факт требует разработки и внедрения механизмов, обеспечивающих постоянную вовлеченность сотрудника в процессы достижения конечных результатов деятельности, наиболее действенным из которых является наличие права собственности.

Ключевые слова: социально-экономические отношения; собственность; экономика знаний; технологический уклад; цикличность; труд; мотивация.

Transformation of social and economic relations which occurs in reply to change of technological structure, from the point of view of changes in labour motivation system has been investigated. It has been given reason that with transition of a kind of activity from reproductive to the creative the share of internal motivation of a worker in comparison with external stimulation increases. The given fact demands working out and introduction of the mechanisms providing a constant involvement of the employee in processes of achievement of activity results most effective of which is property right presence.

Keywords: social and economic relations; property; knowledge economy; technological structure; recurrence; work; motivation.

Постановка проблеми в загальному виді. Зв'язок з науковими і практичними завданнями. Одним з основних законів економічного розвитку суспільства, сформульованих К. Марксом у книзі «До критики політичної економії», є відповідність виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил суспільства. Виходячи з цього, процес зміни технологічних укладів, що спостерігається в цей час, має неминуче призвести до трансформації виробничих відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених питань. Система виробничих відносин містить у собі соціально-економічні й організаційно-економічні відносини. Основою усіх виробничих відносин виступають відносини власності. За сукупністю вони складають систему виробничих відносин суспільства (рис. 1). Соціально-економічні відносини виражають стосунки між людьми за допомогою їх ставлення до речей і благ, а через те, що останні можуть бути тільки своїми чи чужими, визначальна роль у даному випадку належить власності. Відносини власності характеризують: суспільний спосіб поєднання працівника з засобами виробництва; відповідні йому відносини між людьми з приводу

присвоєння засобів і результатів виробництва; умови розпорядження і використання факторів виробництва, що складаються на їх основі [2, с. 44].

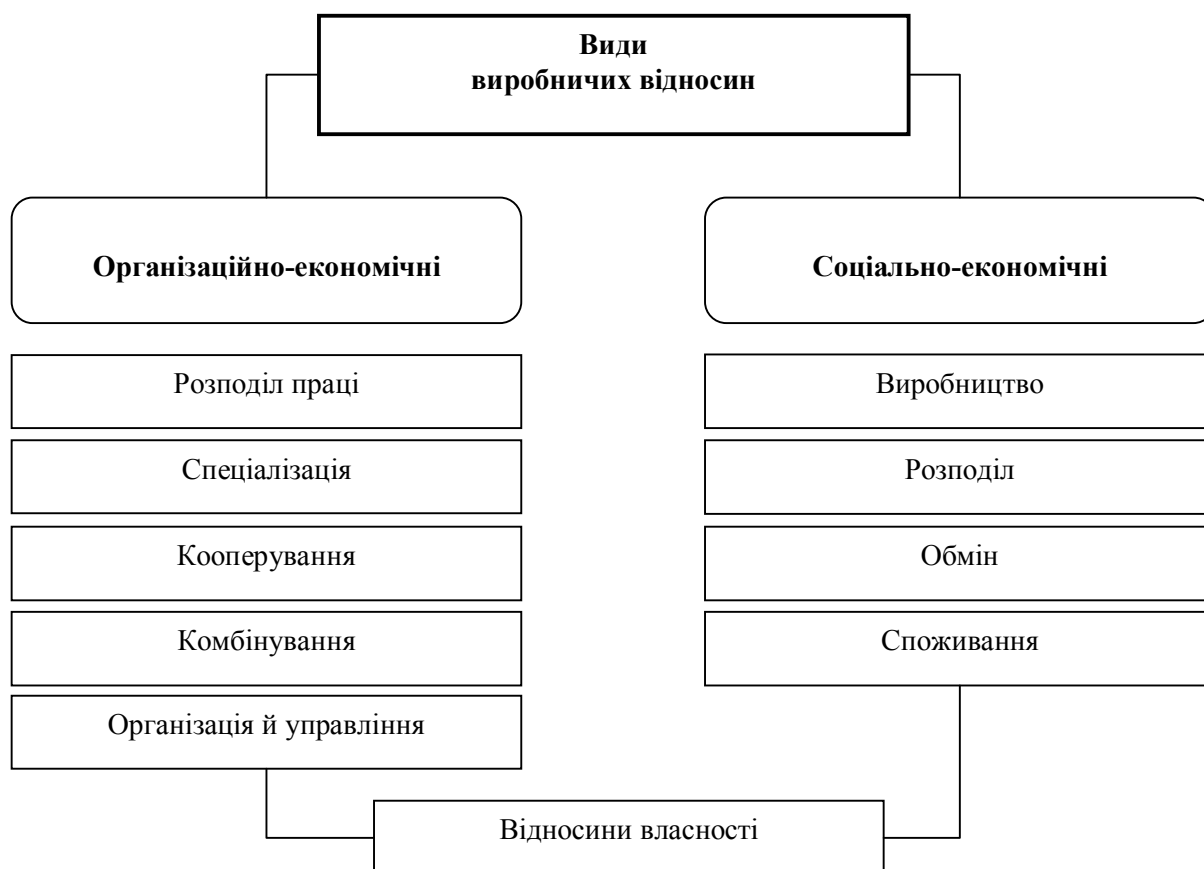

Рис. 1. Система виробничих відносин [1]

Організаційно-економічні – це відносини, що виникають між суб'єктами в процесі організації виробництва. У кожній конкретній системі є свої специфічні організаційно-економічні відносини. Разом з тим в них можна знайти щось загальне: поділ і спеціалізація праці, її кооперування, концентрація і комбінування виробництва [3].

Метою даної публікації, з огляду на вищевикладене, є виявлення напрямків трансформації соціально-економічних відносин залежно від стану продуктивних сил, а також визначення наслідків цієї трансформації для системи мотивації праці.

Вклад основного матеріалу. Обґрунтування отриманих результатів. Якісна динаміка продуктивних сил в сучасній економічній науці характеризується як зміна технологічних укладів. Технологічний уклад, за визначенням С. Ю. Глазєва, – це великий комплекс базисних сукупностей технологічно поєднаних виробництв [4]. І. В. Липсиц і О. О. Нецадин [5] відзначають, що відповідно до теорії довгих хвиль М. Кондратьєва науково-технічна революція розвивається хвилеподібно з циклами, довжиною приблизно у 50 років. Відомо 5 технологічних укладів (хвиль).

Перша хвиля (1785-1835 рр.) сформувала технологічний уклад, заснований на нових технологіях у текстильній промисловості, використанні енергії води. Цей період мануфактур привів до становлення малого і середнього бізнесу в галузях, де «ефект масштабу» відповідає невеликим розмірам підприємств. Дотепер ці галузі, що функціонують у конкурентному середовищі, підтримують малі й середні розміри підприємств, залежно від обраної стратегії.

Друга хвиля (1830-1890 рр.) пов'язана з розвитком залізничного транспорту і механічного виробництва у всіх галузях на основі парового двигуна. В цей період були створені перші великі підприємства, які потребували великого початкового капіталу, а також і ті, що відрізняються можливістю подальшого зростання.

Третя хвиля (1880-1940 рр.) базується на використанні в промисловому виробництві електричної енергії, розвитку важкого машинобудування й електротехнічної промисловості на базі використання сталевих прокату, нових відкриттів в галузі хімії. Був упроваджений

радіозв'язок, телеграф, автомобілі, літаки, почали застосовуватися кольорові метали, алюміній, пластичні маси і т. ін. З'явилися великі фірми, картелі, трести. На ринку панували монополії й олігополії. Почалася концентрація банківського і фінансового капіталу.

Четверта хвиля (1930-1990 рр.) сформувала уклад, заснований на подальшому розвитку енергетики з використанням нафти і нафтопродуктів, газу, засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів. Це ера масового виробництва автомобілів, тракторів, літаків, різних видів озброєння, товарів народного споживання. З'явилися і повсюдно поширилися комп'ютери і програмні продукти для них, радари. Атом використовується у військових, а потім і у мирних цілях. Організовано масове виробництво на основі фордовської конвеєрної технології. На ринку панує олігопольна конкуренція. З'явилися транснаціональні й міжнаціональні компанії, що здійснювали прямі інвестиції на ринках різних країн.

П'ята хвиля (1985-2035 рр.) спирається на досягнення в галузі мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, генній інженерії, нових видах енергії, матеріалів, освоєння космічного простору, супутникового зв'язку. Відбувається перехід від розрізнених фірм до мережної і віртуальної організації бізнесу на основі використання сучасних інформаційних технологій, що дозволяє здійснювати тісну взаємодію в галузі технології, контролі якості продукції, плануванні інновацій, організації постачань за принципом «точно вчасно». Становлення економіки знань відбувається паралельно з розповсюдженням п'ятого технологічного укладу.

Основним чинником, що визначає трансформацію відносин власності при становленні економіки знань, є зміна характеру праці, значне збільшення частки творчої складової діяльності працівників, що визначає якісно відмінні підходи до мотивації праці. Ефективність діяльності може бути досягнута тільки за адекватної системи мотивації праці, що відповідає потребам працівників. У свою чергу, потреби значною мірою визначаються характером праці при зазначеному рівні розвитку продуктивних сил. Для цього доцільно розглянути природу мотивації як явища.

З'ясуємо, у чому полягає різниця між стимулюванням і мотивацією. Стимулювання – це прямий чи непрямий примус до здійснення потрібної дії. Прямий примус – це застосування чи погроза застосування безпосереднього фізичного впливу на людину, найпримітивніше, класичне стимулювання. Непряме – це застосування й обіцянка застосування різної матеріальної винагороди за виконання потрібної дії (позитивне стимулювання).

Різновидом непрямого примусу може бути погроза позбавлення винагороди за раніше виконані дії (негативне стимулювання) [6]. Арсенал інструментів стимулювання широкий, але ефект від них короткочасний. Період звикання триває усього кілька місяців, а потім стоає потрібним новий стимул. Інструменти стимулювання мають бути простими, однозначно зрозумілими без напруги. Складні, комплексні інструменти спричиняють неоднозначність тлумачення. Неминуче зростає невизначеність результату такого стимулювання.

Мотивація ж – це діяльність із створення умов для виникнення у людини потреби робити ті чи інші дії в інтересах підприємства незалежно від наявності прямого чи непрямого зв'язку з будь-якою винагородою. Таким чином, мотивація – це іманентна властивість індивіда, обумовлена його системою цінностей, цілей та потреб [7].

Виходячи з вищевикладеного, виділяють [3] три типи кадрової політики в управлінні зацікавленістю персоналу у своїй праці. Перевага системи стимулюючих впливів на персонал організації. У цьому випадку організація наголошує на використанні різних стимулів (як правило, матеріальних) для підвищення зацікавленості співробітників організації в продуктивній праці. Наприклад, як викладав цей підхід Ф. Тейлор: для створення у працівників зацікавленості у високих результатах своєї праці необхідно забезпечити однозначний зв'язок між результатами праці й заробітною платнею.

Перевага системи мотиваційного управління персоналом організації є незаперечною. У цьому типі кадрової політики передбачається основний акцент, пов'язаний з ідеологічною діяльністю керівництва усередині організації, з актуалізацією безкорисливого ентузіазму працівників і т. ін. Наприклад, такий підхід часто переважає в організаціях, що перебувають на етапі становлення, через відсутність у них матеріальної бази як основи стимулювання.

Гармонічне поєднання комплексу стимулюючих впливів і мотиваційного управління персоналом при базовому характері мотиваційної політики є найбільш ефективним способом організації управління. Цей підхід можна вважати найоптимальнішим, що знімає крайності

перших двох підходів.

Як правило, така політика реалізується розвиненими організаціями, в яких вже сформована ціннісна корпоративна культура за наявності підтримки цієї культури справедливим механізмом розподілу матеріальних благ організації. Чому ж у поєднанні мотиваційної і стимулюючої політик домінуючою виступає мотиваційна?

Справа в тім, що корпоративна культура, яка містить в собі механізми управління мотивацією персоналу, є більш міцною підставою, ніж матеріальне стимулювання. Така організація, наприклад, зможе вижити й у важкі кризові часи, що навряд чи вдасться організації, де основою зацікавленості в праці працівників є тільки високі зарплати і премії. Крім того, практичний досвід найбільш успішних японських компаній у сфері кадрової стратегії підтверджує те, що корпоративна культура і ціннісні орієнтації важливіші, ніж матеріальні винагороди та інші стимулюючі засоби.

Узагальнюючи вищевикладене, можна сформулювати таку залежність структури мотивації персоналу від виду діяльності в рамках технологій заданого технологічного укладу (рис. 2).

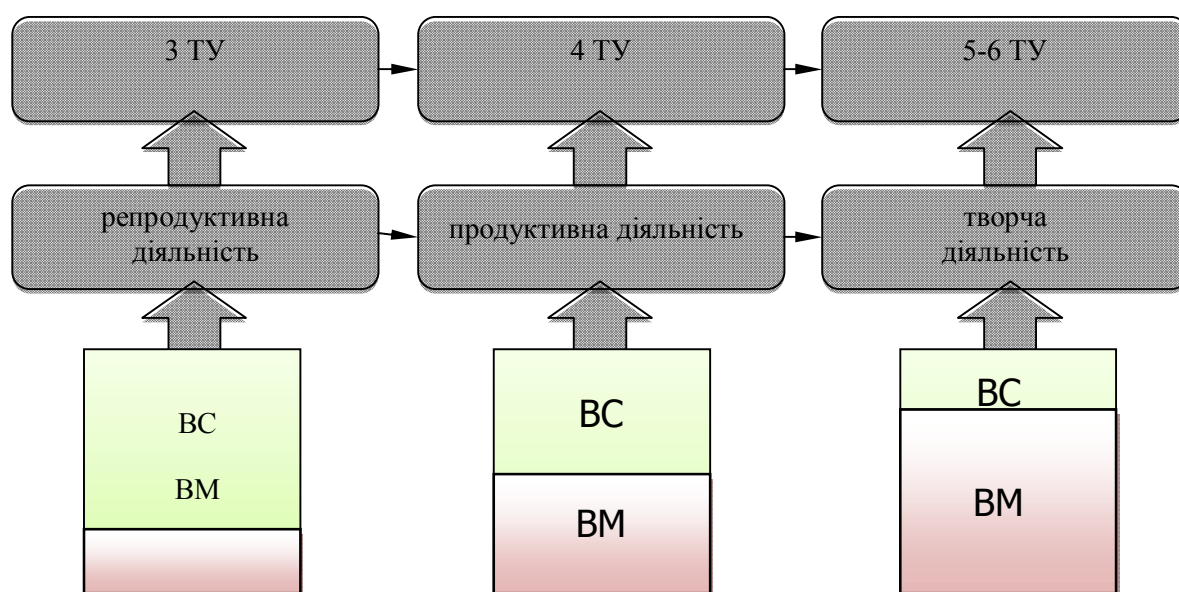

Рис. 2. Мотивація залежно від виду діяльності в рамках технологій заданого технологічного укладу:

BM – внутрішня мотивація; BC – зовнішні стимули; TU – технологічний уклад.

Виробництва третього укладу потребують від персоналу переважно репродуктивних видів діяльності, що симулюється на основі домінування зовнішніх стимулів; виробництва четвертого укладу – продуктивних видів діяльності, які мотивуються як зовнішніми стимулами, так і внутрішнім залученням співробітника; виробництва п'ятого й шостого укладів засновані на творчих видах діяльності, мотивація яких неможлива без домінування внутрішнього залучення співробітників у процес діяльності.

Визначені закономірності засновані на положеннях, що використовуються в рамках педагогіки. Педагогіка як наука, що вивчає концептуальні й методичні підходи до процесу передачі інформації, пов'язаної з формуванням знань, умінь та навичок, містить низку досліджень, що деталізують процес навчання. Одне з таких досліджень, проведене В. Беспальком, ставить у відповідність процес передачі знань, умінь та навичок процесу сприйняття інформації [5]. В. Беспалько виділив чотири рівні засвоєння інформації тим, кого навчають (табл.).

Рівні засвоєння, що спостерігаються об'єктивно, як деякі ступені розвитку майстерності людини в ході її навчання та набуття досвіду роботи показують, що творча діяльність – це логічний результат підйому сходинками з першого на четвертий рівень [5].

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, трансформація соціально-економічних відносин, що відбувається у відповідь на зміну технологічних укладів,

складається, у тому числі, у необхідній зміні системи мотивації праці.

Таблиця

Характеристика рівнів засвоєння навчальної інформації (за В.П. Беспальком) [5]

Рівень засвоєння	Назва рівня	Характеристика рівня
0 (нульовий)	Розуміння	Відсутність у того, що навчається, досвіду, (знань) у конкретному виді діяльності. Разом з тим розуміння свідчить про його здатність до сприйняття нової інформації, тобто про наявність навченості
I	Впізнання	Той, що навчається, виконує кожну операцію діяльності, спираючись на опис дії, підказку, натяк
II	Відтворення	Той, хто навчається, самостійно відтворює і застосовує інформацію в раніше розглянутих типових ситуаціях, при цьому його діяльність є репродуктивною
III	Застосування	Здатність того, що навчається, використовувати здобуті знання й набуті вміння за нетипових ситуацій; у такому разі його дія розглядається як продуктивна
IV	Творчість	Той, що навчається, діючи у відомій йому сфері діяльності, у непередбачених ситуаціях створює нові правила, алгоритми дій, тобто нову інформацію; такі продуктивні дії вважаються творчістю

З переходом виду діяльності від репродуктивного до творчого збільшується частка внутрішньої мотивації працівника у порівнянні з зовнішнім стимулюванням. Цей факт потребує розробки і впровадження механізмів, що забезпечують постійне залучення співробітника в процеси досягнення результатів діяльності компанії, найбільш ефективним та дієвим з яких є наявність права власності на засоби виробництва.

Список використаних джерел

1. Экономическая теория: учебник / [Н. И. Базылев, А. В. Бондарь, С. П. Гурко и др.]; под ред. Н. И. Базылева, С. П. Гурко. – 2-е изд. перераб. и доп. – Мн.: БГЭУ, 1997. – 550 с.
2. Политическая экономия: учебник для вузов / [В. А. Медведев, Л. И. Абалкин, О. И. Ожерельев и др.]. – М.: Политиздат, 1988. – 735 с.
3. Башнянин Г. И. Политична економія / Г. И. Башнянин, П. Ю. Лазур, В.С. Медведев. – К.: Ніка-Центр Ельга, 2000. – 527 с.
4. Глазьев С. Ю. Мировой экономический кризис как процесс замещения доминирующих технологических укладов / С. Ю. Глазьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/glaaaaziev.htm>
5. Липсиц И. В. Промышленная политика России: принципы формирования и механизмы реализации / И. В. Липсиц, А. А. Нецадин // Общество и экономика, 1997. – № 5-6.
6. Беспалько В. П. Программированное обучение: Дидактические основы / В. П. Беспалько. – М.: Высш. шк., 1970. – 300 с.
7. Мотивация и стимулирование труда в отечественных и зарубежных организациях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.coolreferat.com>

УДК 330.33.012

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

СИТНИК І. В.,**д. е. н., доц., завідувач кафедри
«Інвестування» Донецького
державного університету управління,
РАГУЛІНА Н. В., аспірант кафедри
«Інвестування» ДонДУУ**

У статті досліджено сучасні теоретичні підходи до інтернаціоналізації бізнесу, визначено методи та принципи управління процесом інтернаціоналізації бізнесу.

Ключові слова: теоретичні підходи; бізнес; інтернаціоналізація; методи; принципи; управління інтернаціоналізацією.

В статье исследованы современные теоретические подходы к интернационализации бизнеса, определены методы и принципы управления процессом интернационализации бизнеса.

Ключевые слова: теоретические подходы; бизнес; интернационализация; методы; принципы; управление интернационализацией.

In this article has been examined the current theoretical approaches to internationalization, defined methods and principles of management process of internationalization.

Keywords: theoretical approaches; business; internationalization; methods; principles; management internationalization.

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація фірм стала ключовою концепцією в сучасній світовій економіці. Останнім часом глобальний ринок набуває все більшої популярності та значущості як для компаній, що вже багато років діють на міжнародному ринку, так і для тих компаній, що тільки мають намір стати інтернаціональними.

В умовах сучасної світової економіки для підвищення ефективності своєї діяльності компаніям необхідно скористатися перевагами, які надають можливості, створені численними факторами, що приводять у рух процес глобалізації та регіональної інтеграції, такі як: досягнення в сфері технологій і комунікацій, що носять динамічний характер та тим самим знижують бар'єри на шляху міжнародної торгівлі й перетоку інвестицій. Це сприяє стрімкому зростанню числа міжнародних контактів фірм, наприклад: експортні й імпорتنі операції, прямі закордонні інвестиції, установлення ділових зв'язків між постачальниками, споживачами, розроблювачами технологій і таке інше.

Тенденції глобалізації бізнесу можуть бути також виявлені за сукупністю численних брендів товарів та послуг по усьому світу [1; 2; 3]. Останні тенденції розвитку світової економіки привели до того, що ряд країн досягли принципово нового рівня інтернаціоналізації фірм малого й середнього бізнесу, але поряд із цим існують країни, яким не вдається знайти своє особливе місце на світовому ринку. Основи розв'язання цієї проблеми необхідно шукати в теоретичному обґрунтуванні інтернаціоналізації фірм [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За визначенням, що наводиться в енциклопедичних словниках, інтернаціоналізація бізнесу (виробництва) – це технологічний спосіб використання капіталу за допомогою встановлення стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних держав, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає частиною процесу, що відбувається в інтернаціональному або світовому масштабі [5; 6]. Інтернаціоналізація фірм розглянута в працях Дж. Йохансона, Л. Маттссона та Дж. Вальне [7; 8; 9; 10]. Вони розглядають бізнес як взаємини, які фірми встановлюють зі своїми клієнтами, дистриб'юторами, постачальниками, конкурентами й урядом, які є основними діючими особами в комерційній структурі.

Відповідно до їхніх стверджень, у міру того, як компанія стає інтернаціональною, кількість і міцність взаємозв'язків між різними елементами бізнес-структур збільшується. Вчені обґрунтовують, що інструментом інтернаціоналізації виступають експериментальні знання. За допомогою участі в процесах інтернаціоналізації бізнесу, компанія може дістати доступ до експериментальних знань інших фірм без необхідності самостійного проходження через аналогічні бізнес-ситуації з метою набуття власного досвіду.

В роботі Г. Гольдштейна [11] інтернаціоналізація бізнесу винесена на один ступінь зі стратегією та керівними елементами фірми. Автор вказує, що інтернаціоналізація бізнесу може здійснюватися в різних формах – експортна торгівля, створення представництв, торговельних фірм, спільних підприємств за кордоном, проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), розробки маркетингового комплексу в інші країни. Автор відмічає, що вибір раціональної форми інтернаціоналізації бізнесу залежить від стратегічних цілей фірми й конкретних умов діяльності на батьківщині й за кордоном.

Відповідно до цього можна визначити, що залежно від галузі та місця розміщення компанії змінюються методи й способи визначення найбільш ефективних підходів до інтернаціоналізації, а поглиблення досліджень і науково-методичних підходів до інтернаціоналізації бізнесу є неодмінною умовою функціонування національного господарства та потребує подальшого розвитку.

Мета дослідження полягає у визначенні найбільш ефективного методу інтернаціоналізації компанії задля підвищення досягнення сталого розвитку національних соціально-економічних систем.

Основна частина дослідження. При визначенні основ інтернаціоналізації бізнесу розглянемо теорії інтернаціоналізації. Всі наявні теорії інтернаціоналізації фірми можуть бути згруповані в три підходи: стадійний, згідно з яким інтернаціоналізація з'являється як поступовий, послідовний процес; умовний, який надає певні умови й дії, які компанія має почати в разі виконання цих умов; мережевий, що акцентує увагу на самому процесі взаємодії між економічними суб'єктами.

Розглянемо кожну теорію детальніше. Головна ідея стадійного підходу до інтернаціоналізації полягає в тому, що компанія проходить ряд послідовних етапів у своєму міжнародному розвитку. Інтернаціоналізація розглядається як послідовний упорядкований процес, схожий для всіх підприємств [9; 10; 12]. Люди, які керують підприємствами, мають схожі погляди на менеджмент та використовують подібні прийоми й методи управління. Перебуваючи в одній економічній системі, підприємства переймають досвід один одного, копіюють поведінку найбільш успішних фірм.

Головні постулати теорії стадій полягають в тому, що недолік досвіду й знань про іноземні ринки є важливою перешкодою на шляху міжнародного розвитку компанії, і що необхідні знання можуть бути отримані, головним чином, завдяки досвіду практичної міжнародної діяльності. Передбачається також, що менеджери керуються двома принципами: принципом збільшення довгострокового прибутку (що рівнозначно зростанню підприємства) і принципом мінімізації ризиків, яких зазнає фірма. Звідси випливає, що шляхом інтернаціоналізації фірма буде просуватися невеликими кроками в міру збільшення обсягу знань про ринок. Теорія стадій розрізняє дві площини, у яких відбувається процес інтернаціоналізації фірми.

По-перше, залучення фірми в діяльність на конкретному ринку відбувається за схемою: немає експорту, експорт через посередника, відкриття торговельної дочірньої компанії, організація проведення товару (послуг) за кордоном.

По-друге, порядок виходу на різні ринки визначається їхньою близькістю до внутрішнього ринку виробника, тобто величиною культурних відмінностей, відмінностями в методах роботи на ринку, фізичною далекістю і таке інше. У першу чергу підприємство виходить на близькі ринки, потім – на більш віддалені.

Відповідно до умовного підходу до інтернаціоналізації, фірма піддається значному впливу швидко змінюваного й несприятливого навколишнього середовища. Завдання менеджерів фірми полягає в досягненні найкращого балансу між навколишнім середовищем (можливостями й загрозами) і фірмою (сильними й слабкими сторонами).

З огляду на це, можна виділити три елементи, що формують умови діяльності фірми [13]: фактори навколишнього середовища, тобто модель навколишнього середовища, у якому

діє фірма; можливості, тобто альтернативи, доступні фірмі; критерії ухвалення рішень, що застосовуються менеджерами фірми.

Серед найбільш популярних критеріїв використовуються: максимізація прибутку, частки ринку та поширення контролю; мінімізація витрат і ризиків. Дані елементи пов'язані в такий спосіб. Фірма зустрічається з факторами зовнішнього середовища, які визначають можливості, доступні фірмі. Менеджмент вибирає оптимальну альтернативу, яка відбиває погляди менеджменту й відповідає ресурсам, доступним фірмі. Інтернаціоналізація в цьому випадку уявляється як планований процес.

Теорія трансакційних витрат визначає умови, за яких фірма має інтернаціоналізуватися або екстернаціоналізуватися – дві альтернативні моделі поведінки фірми. Відповідно до теорії витрат, фірма може інтернаціоналізувати операцію, тобто виконати її чинностями власних підрозділів (наприклад, відкрити торговельну дочірню компанію) або екстернаціоналізувати її, тобто скористатися послугами незалежної фірми. У випадку міжнародної діяльності це означає, що фірма має вибрати між використанням агента з однієї сторони й установою торговельної дочірньої компанії – з іншої.

Наступною теорією в умовному підході є еkleктична парадигма Даннинга. Парадигма описує умови, за яких компанія віддасть перевагу здійсненню іноземних прямих інвестицій, ніж експорт продукції. Умови підрозділені на три групи: переваги володіння, переваги місця розташування й переваги інтернаціоналізації. Парадигма говорить: якщо фірма має такі переваги, то вона в ході міжнародної діяльності буде здійснювати іноземні прямі інвестиції. Фірма має переваги володіння стосовно інших підприємств, що обслуговують певний ринок. Переваги володіння є наслідком розміру фірми, її монополістичного положення, кращих ресурсних можливостей. За наявності переваг володіння компанія повинна мати деякі переваги, що виходять із характеристик економіки іншої держави, інакше іноземний ринок обслуговувався б шляхом експорту продукції. Переваги місця розташування визначають місце розміщення інвестицій і є слідством різної вартості факторів проведення, які відрізняються витратами збуту продукції на різних ринках.

Мережевий підхід забезпечує можливості для розуміння всієї сукупності взаємин, що існують між фірмами, що формують промислові системи. Промислова система визначається тут як «мережа підприємств, залучених у процес проведення, дистрибуції й використання товарів і послуг, за допомогою якої довгострокові ділові взаємини встановлюються, розвиваються й підтримуються» [12].

Відповідно до даного підходу, інтернаціоналізація фірм являє собою встановлення й розвиток ділових взаємин у рамках мережних структур за межами країни. Мережева модель інтернаціоналізації не припускає автономії фірми в процесі розробки їх стратегій входження на ринок, однак розглядає види ділової активності, що вживаються компаніями та характеризуються взаємодіями й взаємозалежністю. Це означає, що взаємини й взаємодії між різними фірмами впливають на те, які країни вступають у кластерний утвір. Компанія бере до уваги не тільки своє власне положення відносно клієнтів, але також і ринкову кон'юнктуру нових ринків у відношенні інших діючих учасників ринку.

Стратегії, розроблені фірмами, випробовують вплив різних мережних взаємин, які приводять у рух, створюють сприятливі можливості або пригнічують процеси інтернаціоналізації компаній. Фірма може вийти на закордонний ринок у той час, як вона займається розробкою комплексу товарно-грошових взаємин, що дозволить їй продовжити розвиток своєї бізнес-діяльності на даному ринку в довгостроковій перспективі.

Успішні міжнародні фірми можна розглядати як форми міжорганізаційних мереж. Після того, як була встановлена необхідність володіння достатньою гнучкістю для забезпечення належної реакції на зміни в продуктах, технологіях і ринках фірми, що існують, в системі міжорганізаційних мереж були трансформовані в більш гнучкі організаційні форми, які більшою мірою могли адаптувати нововведення й інновації [13]. Отже, проведені дослідження дозволили визначити специфіку трьох основних наукових підходів інтернаціоналізації бізнесу: стадійного, умовного, мережевого.

Згідно з визначеними науковими підходами, можна виявити основні методи управління процесом інтернаціоналізації фірм: динамічний, економічний та функціональний. За першим методом інтернаціоналізація бізнесу відбувається за різними стадійними моделями, тобто динаміка цих процесів проходить залежно від стадії розвитку фірми.

Другий – економічний метод інтернаціоналізації ґрунтується на основі лібералізації національної економіки й зовнішньоекономічних відносин та пояснює причини виникнення багатонаціональних компаній бажанням знизити транзакційні витрати. Третій метод – функціональний – акцентує увагу саме на процесі взаємодії між економічними суб'єктами.

Результати проведених досліджень дозволяють дійти висновку щодо того, що реалізація управління процесом інтернаціоналізації фірм проводиться шляхом застосування шести основних принципів.

Перший принцип, що має застосовуватися при управлінні процесом інтернаціоналізації бізнесу – це принцип відкритості системи, сутність якого полягає в потенційній спроможності фірми багатосторонньо взаємодіяти із зовнішнім середовищем.

Другий – принцип організаційної ефективності, тобто процес інтернаціоналізації бізнесу повинен мати належну організаційну структуру, яка забезпечує ефективне функціонування інтернаціональних фірм.

Третій принцип – функціональної визначеності, він вказує на необхідність формування набору функцій окремим бізнес-структурам, що входять до складу інтернаціональної фірми.

Четвертий – це принцип скоординованості дій елементів системи. Координація означає добровільне узгодження тих чи інших сфер економічної та фінансової діяльності всіх ланок інтернаціональної фірми.

П'ятий принцип – гармонізації. Гармонізація передбачає, з одного боку, збереження важелів контролю головного (національного) підприємства над фінансово-економічними процесами, а з іншого – потребує його діяльності за інтернаціональними правилами ведення бізнесу.

Шостий принцип – уніфікації. Уніфікація здійснюється на вищих рівнях фінансово-економічної інтернаціоналізації бізнес-структур, охоплює фінансову, виробничу, управлінську, кадрову, маркетингову та інші види політик фірми.

Висновки й пропозиції для подальшого розвитку. Визначені наукові підходи, методи та принципи управління процесом інтернаціоналізації фірм можуть бути адаптовані до широкого кола обставин, структур і ситуацій, властивих кожному конкретному суб'єкту господарювання та кожній конкретній країні. Наведені теорії інтернаціоналізації призначені для їх використання як реальної практики управління процесами інтернаціоналізації національних бізнес-структур. Національні фірми мають варіативно застосовувати наведені підходи з огляду на поточну ситуацію та трансформаційні перспективи окремих бізнес-структур, національної і світової економік, і на цій основі формувати конкретні моделі інтернаціоналізації фірм і системи управління цими процесами.

Таким чином, під «управлінням процесом інтернаціоналізації бізнесу» слід розуміти комплекс заходів, методів і моделей, спрямованих на підвищення ефективності функціонування національних бізнес-структур через використання інвестиційного капіталу на основі встановлення стійких фінансово-господарських зв'язків між підприємствами різних держав, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає частиною процесу, що відбувається на рівні регіональної або глобальної інтеграції. Такі теоретико-методичні висновки відповідають сучасним проблемам соціально-економічного розвитку України. Формування національної моделі інтернаціоналізації бізнесу необхідно провадити на основі чіткого усвідомлення внутрішньо та зовнішньоекономічних чинників розвитку, а також сукупності історико-етнічних та геополітичних реалій.

Список використаних джерел

1. Andersson S. Internationalization of the Firm from an Entrepreneurial Perspective / S. Anderson // International Studies of Management Organizations. – 2000. – 30, 1 – P. 63-92.
2. Fletcher D. International Entrepreneurship and the Small Business, Entrepreneurship and Regional Development / D. Fletcher. – 2004. – 16, 4. – P. 289-305 p.
3. Ibeh K. Internationalisation and Entrepreneurial Businesses, in Carter, S. and Jones-Evans, D. (eds.) / K. Ibeh // Enterprise and Small Business, Principles, Policy and Practice: Pearson Education, Harlow. – 2012. – P. 18-23.
4. Miesenbock K. J. Small Business and Exporting: A Literature Review / K.J. Miesenbock // International Small Business Journal. – 1988. – 6, 2. – P. 42-61.

5. Большой энциклопедический словарь / под ред. Прохорова А.М. – Изд. 2-е, перераб., доп. – И.: Большая российская энциклопедия: Научное изд-во, 1998. – 1456 с.
6. Экономико-математический словарь: словарь современной экономической науки / Л. И. Лопатников. – М.: Дело, 2003. – 520 с.
7. Johanson J. The Uppsala internationalization process model revisited: from liability of foreignness to liability of outsidership / J. Johanson, J. E. Vahlne // Journal of International Business Studies. – 2009. – 40. – P. 411-1431.
8. Johanson J. The Internationalization Process of the Firm-A Model of Knowledge Development and Increasing Foreign Market Commitments / J. Johanson, J. E. Vahlne. // Journal of International Business Studies. – 1977. – 8, 1. – P. 23-32.
9. Johanson J. The Mechanism of Internationalization. / J. Johanson, J. E. Vahlne. // International Marketing Review. – 1990. – vol. 7. – № 4. – P. 11-24.
10. Johanson J. Internationalization in industrial systems: an et work approach, strategies in global competition / J. Johanson, L. G. Mattsson. // Internationalization of the Firm: A Reader, P. J. Buckley and P. N. Ghauri. – London: Academic Press, 1993. – P. 303-322.
11. Гольдштейн Г. Я. Основы менеджмента: учебное пособие / Г. Я. Гольдштейн. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – И.: ТРТУ Таганрог. – 2003. – 230 с.
12. Whitelock J. Theories of internationalisation and their impact on market entry / J. Whitelock // International Marketing Review. – 2002. – vol. 19. – № 4. – P. 342-347.
13. Arias J. T. G. Do networks really foster innovation? Suggested ways to extract the maximum innovative potential from inter firm networking / J. T. G. Arias // Management Decision. – 1995. – Vol. 33. – № 9. – P. 52-56.

УДК 316.344.42

ВПЛИВ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИХ ЧИННИКІВ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ЕЛІТИ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ТАТОМИР І. Л.,
к. е. н., доц. кафедри теоретичної та
прикладної економіки Дрогобицького
державного педагогічного університету
ім. Івана Франка

У статті уточнено економічний зміст поняття «наукова еліта» та визначено групу чинників, які негативно впливають на збереження і розвиток професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ.

Ключові слова: наукова еліта; інтелектуальний демпінг; інтелектуальна міграція.

В статье уточнено экономическое содержание понятия «научная элита» и определена группа факторов, которые негативно влияют на сохранение и развитие профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений и научно-исследовательских учреждений.

Ключевые слова: научная элита; интеллектуальный демпинг; интеллектуальная миграция.

Economic maintenance of concept «scientific elite» and certainly group of factors which negatively influence on a maintenance and development of profesorsko-vikladackogo composition of higher educational establishments and research establishments is specified in the article.

Keywords: scientific elite; intellectual dumping; intellectual migration.

Актуальність теми дослідження. Амбівалентним чинником, який детермінує поступальний розвиток будь-якої держави, є рівень інтелектуалізації та освіченості її громадян.

Меритократичні тенденції, які почали яскраво проявлятися в системі освіти за останні роки, покладають на неї функцію формування ціннісного та результативного ядра, яке стане осередком виховання нової генерації суспільства – наукової еліти. Саме остання покликана забезпечити поступальний, конкурентний розвиток будь-якої держави на новій науково-технологічній основі. Тому питання становлення і збереження нового класу інтелектуалів є наразі актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стосовно українських досліджень за цією тематикою, доцільно відзначити напрацювання В. Кременя, В. Семеновенка, В. Геєця, О. Грішної, С. Наїмовича, та інших, в яких розвиваються теоретичні підходи до становлення наукової еліти як класу. Однак недостатньо дослідженими залишаються проблеми з визначенням умов, у яких діяльність наукової еліти може бути максимально ефективною для суспільства.

Цілі статті полягають у детальному аналізі дестабілізуючих чинників розвитку наукової еліти у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Під науковою елітою пропонуємо розуміти деякий соціальний прошарок, функціонуючий у сфері розумової праці, який характеризується високим рівнем інтелектуальної активності, що втілюється в конкретних результатах, відіграє особливу роль у примноженні й розвитку духовних та культурних цінностей, збереженні та передачі знань й досвіду майбутнім поколінням.

Аналізуючи сучасний стан розвитку наукової еліти, відмітимо такі дестабілізуючі тенденції, що мають місце. По-перше, мова йде про знецінення персональних знань професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, про що свідчить недостатнє фінансове і соціальне оцінювання їх праці, погіршення умов життя. Українська наукова еліта сьогодні балансує на межі середньої частини стратифікаційної структури, оскільки не має у своєму розпорядженні достатніх ресурсів і капіталів для розвитку. Тому все менше викладачів пишаються своєю роботою, а відтак не прагнуть до підвищення якості викладання дисциплін та проведення наукових досліджень.

Цьому передуює і брак часу у зв'язку з великим річним навантаженням. Так, для прикладу, навантаження одного польського професора – 220-250 навчальних годин, а професора з Гарварду – 90 годин щорічно, за це йому платять у середньому 60 тисяч доларів на рік, не враховуючи коштів за дослідження і гонорари від праць. Така система оплати праці є ефективним стимулом для зарубіжних колег, щоб займатися науково-дослідною роботою. В той же час в Україні при середньому навантаженні 600-800 навчальних годин на рік разом із семінарами та іспитами на одного професора, потрібно викладати не менше 3-4 дисциплін на семестр, які забирають весь основний час. За такого громіздкого навантаження не слід очікувати значних досягнень у науковій роботі викладача.

Не цінують належним чином викладацьку роботу і студенти, значна частина яких прагне лише отримати диплом, а не знання, що цілковито не стимулює до самовдосконалення викладачів, тим паче, що вони змушені шукати додаткові джерела виживання. Тому талановиті науковці залишають ВНЗ і переходять в інші галузі економіки, займаються бізнесом або поєднують ці два види діяльності. Тож пересічність в освіті стає звичним явищем.

Наслідком подібного «інтелектуального демпінгу» є прогресуюча трудова міграція з України, яка охопила нині наукові кадри більшості українських вишів та науково-дослідних установ, яких високо розвинені країни активно спонукають до еміграції обіцянками високих винагород за працю та перспективами кар'єрного росту. Все це створює гостру загрозу того, що, втративши високофаховий інтелектуальний капітал, Україна може втратити середній клас, перетворившись у типову країну Третього світу у центрі Європи, яка уже нині потребує «імпорту» не лише якісних товарів, але й висококваліфікованих послуг включно із управлінськими, освітніми та медичними.

У 2012 році кількість науковців, які емігрували за кордон, зросла майже втричі. Якщо протягом вже тривалого періоду за кордон емігрувало щороку не більше 10 наших науковців вищої кваліфікації, минулого року таких було вже 29. Здебільшого це ті, хто отримав спеціалізацію біологічних, фізико-математичних і медичних наук, найменша кількість з таких галузей наук, як геологія, ветеринарна медицина, філософія, національна безпека й політика. Якщо ж звернути увагу на статеву-вікову ознаку, то тут слід відзначити таке. Найчастіше на

постійне місце проживання виїжджали чоловіки, здебільшого у віці 30–40 років, найменше – у віці 70 років (у 2011 р. – 8 осіб).

Як повідомляє офіційна статистика, за період з 1996 по 2011 рр. з України на постійне місце проживання за кордон виїхали 1 тисяча 622 науковці [5]. Позитивним у цій ситуації, що склалася для наших співвітчизників, є те, що все ж таки певна їх частина працює за кордоном у ВНЗ і науково-дослідних установах за обраною спеціальністю, негативом – те, що більшість вчителів, які виїхали, працюють на низькооплачуваних роботах, займаючись прибиранням осель, доглядом дітей та людей похилого віку. Так чи інакше це велика втрата для держави.

Наступною є проблема омолодження наукових кадрів, яка пов'язана з небажанням молодих спеціалістів отримувати післявузівську освіту (навчатись в аспірантурі, докторантурі) і розпочинати свою професійну діяльність як викладачі, що призводить до старіння наукових кадрів. Після тривалого періоду стабілізації чисельність наукових працівників за 2011–2012 рр. зменшилась на 600 людей, і зараз становить трохи більше 19 тис. Зокрема, у 2012 р. кількість кандидатів наук зменшилась на 0,7 %, докторів наук – на 1,4 %. Кількість кандидатських дисертацій у 2012 році, порівняно з 2011, зменшилась з 416 до 371, докторських – з 101 до 88, кількість молодих наукових співпрацівників скоротилась майже на 2 % [4]. Такий спад спричинили декілька причин.

Перш за все низький рівень оплати праці, затримки з її виплати та недостатньо високий стипендіальний фонд, що неповною мірою покриває витрати на навчання. Як ми знаємо, для захисту докторської дисертації потрібно не менше 20 статей у фахових видання та певна кількість тез доповідей на міжнародних й всеукраїнських науково-практичних конференціях, 1 одноосібна монографія та відповідна кількість публікацій у закордонних виданнях, які входять до науково-метричних баз даних. З кожним роком цю планку МОНУ ВНЗ намагаються підвищити, щоб зберегти рейтингові позиції. Через це менша кількість перспективної молоді має змогу покривати витрати за друк матеріалів, оплачувати внутрішні й закордонні поїздки та здійснювати придбання відповідної літератури.

Як показало опитування експертів з освітньої політики Центру дослідження суспільства 56 ВНЗ у 21 області України, Автономній Республіці Крим та м. Києві, у якому взяли участь 424 викладачі, 43 % українських викладачів отримують дохід менше 3000 грн. (середня заробітна плата в Україні у першому півріччі 2013 року склала 3143 грн). Лише 16 % опитаних мають дохід вищий за 4500 грн, тому й не дивно, що 69 % українських викладачів називають низькі зарплати основною проблемою в освіті [1]. До речі, доходи всередині викладацької спільноти теж різняться за низкою параметрів. Проте слід відмітити, що такий рівень оплати праці прослідковується не у всіх вищих навчальних закладах. У ВНЗ, які отримали статус національного, розмір заробітної плати для професорсько-викладацького складу є значно вищим. Так, станом на 01.09.2012 р. в КНУ імені Тараса Шевченка професор (з відповідними доплатами і надбавками за стаж, вчений ступінь та наукове звання) отримує – 11 043 грн, доцент – 9 384 грн, асистент, кандидат наук – 6 080 грн, асистент (без ступеня) – 4 954 грн, для інших категорій співробітників (без доплат) від 1 614 до 2 938 грн [2].

На сьогоднішній день дефіцит заробітної плати в науковій сфері становить 7,3 %. Такого не було навіть у кризовому 2009 році. Фінансування науки зараз знаходиться на ганебно низькій позначці – 0,29 % від ВВП. Тоді як згідно із законодавством, цей показник має складати 1,7 %. Скажімо, у Євросоюзі наука нині отримує приблизно 2 % фінансування від ВВП. Євросоюз взяв зобов'язання збільшити фінансування науки до 3 % у 2020 році. Щодо нашої ситуації, то навіть оці 0,29 % автоматично забирають у бюджет через нарахування на заробітну плату і за рахунок особистих податків науковців. Тобто на сьогоднішній день держава через бюджет не підтримує фінансово науку [6].

Якщо говорити про недержавні інвестиції в наукові дослідження з боку юридичних і фізичних осіб, то інтелектуальна діяльність, яка фінансується, має бути престижною й такою, яка спроможна дати належний економічний ефект. Саме тому, першочерговим заходом з боку держави має стати сприяння створенню приватних і громадських наукових структур, організацій змішаного фінансування. Єдиним надійним джерелом фінансування залишається меценатство та власні кошти, левову частку яких ВНЗ заробляють на студентах-платниках. За підрахунками аналітиків це приблизно становить 65–70 %, в той час як на наукових дослідженнях в середньому по Україні менше 7 %. Як бачимо, наука окуповує себе недостатньо. Скорочення фінансування освіти і зведення її до принципів товарно-грошових

відносин, коли вона розглядається лише як товар і засіб обміну, яким можна скористатись на ринку праці, досягнувши високих статусних позицій та покращивши матеріальне становище, обмежує розвиток інтелектуального потенціалу суспільства й формування освічених людей в цілому [7, с. 157].

Питома вага виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП

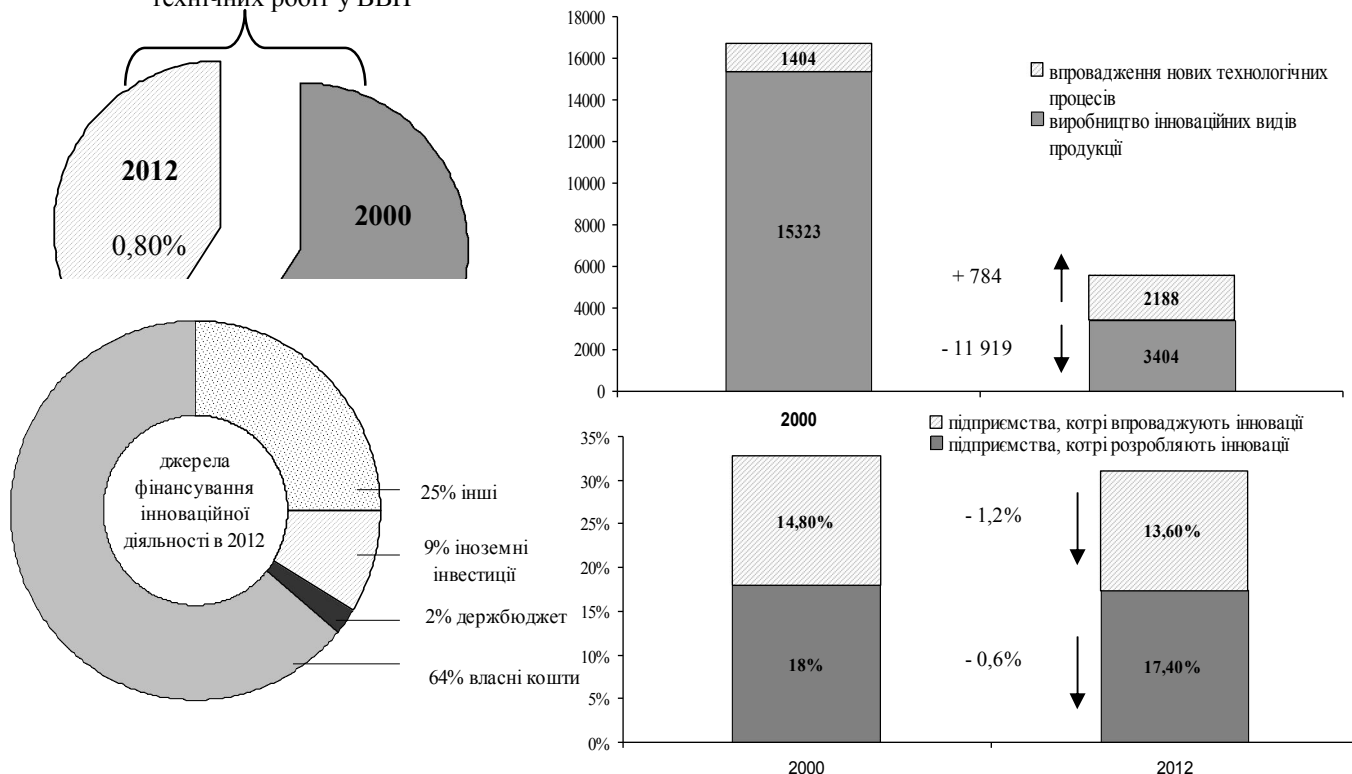

Рис. Показники розвитку науки в Україні за 2000-2012 роки

Розвиток науки в Україні за період 2000-2012 рр. характеризують дані наведеного рисунку. Як бачимо, кількість підприємств, котрі розробляють інновації, за 12 років скоротилась на 0,6 %, а підприємств, що впроваджують інновації – на 1,2 %, а це своєю чергою призвело до зниження інноваційних видів продукції на 11 919.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумок зазначимо, що пріоритетним напрямком розвитку наукової сфери має стати здоровий державний протекціонізм у справі збереження і примноження інтелектуального потенціалу наукової еліти держави, яка займається розробкою і впровадженням вітчизняних науково-технічних та технологічних інновацій у всі сфери життєдіяльності українського суспільства.

Змінити ситуацію, що склалась в Україні за роки незалежності, зможе правильний державний менеджмент у сфері науки та освіти шляхом формування соціального замовлення на підготовку затребуваної кількості науково-педагогічних кадрів, які б займалися дослідженням і розв'язанням найбільш актуальних проблем.

Крім того, слід створити гарантії суспільного престижу та гідного рівня життя вчених, свободи наукової творчості та захисту прав інтелектуальної власності. Держава має проводити адресну підтримку вчених вищої кваліфікації, обдарованої наукової молоді шляхом створення гнучкої системи доплат, диференційованих державних стипендій, асигнувань на стажування, підвищення наукової кваліфікації у закордонних наукових установах, для обміну досвідом.

Список використаних джерел

1. Волинська М. Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача. Який він? [Електронний ресурс] / М. Волинська // Світ. – 2013. – № 33-34 (781-782) вересень. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/svit/Article/Pages/13_3334_3.aspx
2. Де гроші, там і знання, і наука [Електронний ресурс] / Експрес, від 04.09.2013. – Режим доступу: <http://expres.ua/main/2013/09/04/93182-groshi-tam-znannya-nauka>

3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

4. Кількість українських вчених, які емігрували за кордон, за рік зросла втричі [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/566643-kilkist-ukrajinskih-vchenih-yaki-emigruvali-za-kordon-za-rik-zrosla-vtrichi.html>

5. Найбільше українських вчених виїхало у США, Росію та Німеччину [Електронний ресурс] / Українська правда життя, від 29.04.2013. – Режим доступу: <http://life.prawda.com.ua/-society/2013/04/29/127846/>

6. Науковці вимагають погашення боргів із заробітної плати [Електронний ресурс] / Портал освіти. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/news/35543/>

7. Уколова А. А. Диспропорції розвитку ринку освітніх послуг в Україні: причини та наслідки / А. А. Уколова // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2010. – Вип. № 891. – С. 155-159.

УДК 369.51

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

**ХОДЯКОВА О. В.,
к. е. н., доц. кафедри «Фінанси і
банківська справа» Донецького
національного університету**

В статті проаналізовано сучасне становище пенсійного страхування в Україні, а також динаміка і структура доходів Пенсійного фонду України. Розглянуто демографічну ситуацію в країні, яка поступово руйнує нинішню солідарну пенсійну систему. Виявлені проблеми функціонування пенсійного страхування в Україні.

Ключевые слова: пенсійне страхування; Пенсійний фонд; пенсійне забезпечення; доходи і витрати Пенсійного фонду; демографічна ситуація; солідарна пенсійна система.

У статті проаналізовано сучасний стан пенсійного страхування в Україні, а також динаміка і структура доходів Пенсійного фонду України. Розглянуто демографічну ситуацію в країні, яка поступово руйнує нинішню солідарну пенсійну систему. Виявлено проблеми функціонування пенсійного страхування в Україні.

Ключові слова: пенсійне страхування; Пенсійний фонд; пенсійне забезпечення; доходи і витрати Пенсійного фонду; демографічна ситуація; солідарна пенсійна система.

It is analysed in the article the modern condition of the pension insurance in Ukraine as well as the dynamics and structure of the Pension Fund of Ukraine's income. It is researched the demographic situation in the country which is gradually destroying the present solidary pension system. It is revealed the problems of functioning of the pension insurance in Ukraine.

Keywords: pension insurance; Pension Fund, pension supply; income and expenses of the pension fund; demographic situation; solidary pension scheme.

Постановка проблеми. Реформування системи пенсійного забезпечення в Україні, обумовлене неспроможністю й слабкою ефективністю базових принципів солідарного пенсійного захисту, на сучасному етапі є основним кроком на шляху формування високорозвиненої соціально-орієнтованої економіки. Однак, як показує десятирічна практика реалізації пенсійної реформи в українських реаліях, із трьох рівнів системи пенсійного

забезпечення в Україні реально функціонує лише один – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблеми функціонування й реформування системи пенсійного страхування в Україні, можна виділити: Н. М. Внукову, Ю. С. Конопліну, Г. С. Азизова, С. В. Юшко, А. В. Федоренко, В.О. Ткач. Для подальших досліджень в області реформування системи пенсійного страхування в Україні потрібен детальний аналіз сучасного стану системи пенсійного страхування в Україні.

Мета статті. Аналіз сучасного стану системи пенсійного страхування в Україні й виявлення основних проблем її функціонування.

Вклад основного матеріалу. Порівнюючи нинішній стан першого рівня пенсійної системи в Україні з її базовою інтерпретацією, автором якої в середині 80-х років XIX століття був перший канцлер Німецької імперії Отто фон Бісмарк, відзначимо, що покладений у її основу принцип солідарності сьогодні перетворився на непід’ємний тягар для працівника. На початку XX століття на одного пенсіонера припадало 15-17 працівників, відрахування яких становили близько 3% від їх заробітної плати за місяць. Подібна демографічна ситуація створювала міцну фінансову платформу для функціонування системи пенсійного забезпечення й виключала брак фінансових ресурсів у державній скарбниці. Однак сьогодні ситуація змінилася кардинально, і колишні 15-17 осіб, зайняті в економіці, утримують вже 13 пенсіонерів (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість зайнятих в економіці України й відповідна їм кількість пенсіонерів (дані за 2002-2013 рр.) [1]

Рік	Населення	Кількість зайнятих в економіці		Кількість пенсіонерів		Кількість пенсіонерів на 1000 зайнятих в економіці	Середній розмір пенсії на місяць, грн
		тис. осіб.	%	тис. осіб.	%		
2002	48457,1	18540,9	38,3	14423,1	29,8	777,91	122,5
2003	48003,5	18624,1	38,8	14375,9	29,9	771,90	136,6
2004	47622,4	18694,3	39,3	14347,6	30,1	767,49	182,2
2005	47280,8	18886,5	39,9	14065,1	29,7	744,72	316,2
2006	46929,5	19032,2	40,6	14050,0	29,9	738,22	406,8
2007	46646,0	19189,5	41,1	13936,8	29,9	726,27	478,4
2008	46372,7	19251,7	41,5	13819,0	29,8	717,81	776
2009	46143,7	18365,0	39,8	13749,8	29,8	748,70	934,3
2010	45962,9	18436,5	40,1	13721,1	29,9	744,24	1032,6
2011	45778,5	18516,2	40,4	13738,0	30,0	741,94	1151,9
2012	45633,6	18736,9	41,1	13820,5	30,3	737,61	1253,3
2013	45553,0	18793,1	41,3	13639,7	29,9	725,78	1470,7

Зауважимо також, що значним змінам піддався обсяг відрахувань у Пенсійний фонд. Три відсотки від заробітної плати, які утримувалися майже сто років тому, сьогодні вирости в десятки разів. Так, у 2014 році єдиний соціальний внесок для роботодавця з фонду оплати праці залежно від класу професійного ризику варіюється від 36,76 % до 49,7 %, однак і це не може належною мірою забезпечити пенсійний захист у країні. Подальше посилення навантаження на працездатне населення у вигляді підвищення єдиних соціальних внесків й інших відрахувань, покликаних допомогти Пенсійному фонду України, у першу чергу, стимулюватиме тіньову економіку й загострить наявну ситуацію. З іншого боку, за оцінками різних експертів обсяг тіньового сектора в економіці України становить близько 30-40 %, що знижує дохідну частину бюджету Пенсійного фонду, як мінімум, на третину. Але детінізація економіки дозволить лише частково вирішити проблему фінансування системи пенсійного забезпечення, тому особливо актуальним сьогодні є питання про її комплексну трансформацію.

Протягом 2008-2012 рр. Пенсійний фонд України (ПФУ) відчув гострий брак фінансових ресурсів, що проявилось в значних обсягах бюджетного дефіциту, який у 2012 році склав 27212 млн грн. (табл. 2).

Таблиця 2

Основні фінансові показники функціонування Пенсійного фонду України у 2008-2012 р. р. [3]

№	Показник	2008		2009		2010		2011		2012	
		млн. грн	Темп росту %	млн. грн	Темп росту, %	млн. грн	Темп росту %	млн. грн	Темп росту, %	млн. грн	Темп росту, %
1.	Сукупні доходи, в т.ч.	143488,20	141,52	148372,72	103,40	183565,31	123,72	208712,33	113,70	222631,86	106,67
	Власні доходи	101949,90	134,95	99781,70	97,87	119342,73	119,60	150214,30	125,87	157980,40	105,17
	Передані доходи	50,10	102,10	52,02	103,83	136,10	261,63	180,81	132,85	157,25	86,97
	Фінансування з Державного бюджету	41488,20	104,32	48539,00	116,99	64086,48	132,03	58317,22	91,00	64494,21	110,59
2.	Витрати	150349,10	150,41	165590,02	110,14	191472,70	115,63	209007,81	109,16	233695,90	111,81
3.	Дефіцит бюджету	41538,30	160,71	48591,00	116,98	64086,50	131,89	30126,00	47,01	27212,00	90,33

Незважаючи на те, що даний показник у порівнянні з 2010 роком скоротився більш ніж удвічі, він демонструє відсутність збалансованості дохідної й видаткової частини бюджету ПФУ, що приводить до відтоку фінансових ресурсів з Державного бюджету України.

Що стосується динаміки формування доходів Пенсійного фонду України, то за аналізований період явною є тенденція до збільшення обсягів надходжень. Так, у 2009 році в умовах фінансової кризи Пенсійним фондом отримано 148372,72 млн грн., що перевищує аналогічний показник 2008 року на 3,4 %. У 2010 році приріст становив уже 23,72 %, а в 2011 р. – 13,7 %. У 2012 році спостерігалось уповільнення росту дохідної частини бюджету ПФУ й за підсумками року воно склало 6,67 %, що відповідає рівню доходів в 222631,86 млн. грн. Аналізуючи структуру доходів Пенсійного фонду України, відзначимо, що на всьому розглянутому проміжку часу діяльність фонду фінансувалася переважно за рахунок власних надходжень (рис. 1).

У цілому, протягом 2008-2012 рр. спостерігалася тенденція до збільшення власних доходів ПФУ. Непоказовим є 2010 рік, у якому, незважаючи на значний ріст обсягу власних надходжень (19561,03 млн. грн. або 19,6 %), частка даного джерела знизилася в сукупній структурі доходів фонду. Це було викликано збільшенням суми заборгованості за страховими внесками, погашення якої в 2011 році збільшило питому вагу власних доходів на 6,97 %.

Оцінюючи надходження коштів у Пенсійний фонд України від фондів соціального страхування, зауважимо, що 86,1 % усіх надходжень єдиного внеску на загальнообов'язкове державне страхування припадає саме на пенсійне забезпечення (рис. 2).

Залишок надходжень розподіляється майже однаковими частинами між іншими фондами соціального страхування, однак у структурі доходів він є незначним. Одним із власних джерел доходів ПФУ є надходження зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій. Так, за 9 місяців 2013 року за рахунок даної статті доходів у бюджет ПФУ надійшло 2694,3 млн грн.

Найбільші обсяги в загальних надходженнях складають збір на обов'язкове державне пенсійне страхування з операцій з відчуження легкових автомобілів – 1102,9 млн грн., або 40,93 % і з вартості послуг стільникового мобільного зв'язку – 1075,1 млн грн., або 39,9 % (рис.2).

Формування дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України визначає реалізацію покладених на нього обов'язків, які проявляються в його витратах. Видаткова частина бюджету ПФУ протягом 2008-2012 рр. за динамікою росту практично не поступалася доходам. У 2008 році загальна сума витрат фонду склала 150 349,1 млн грн.

У 2009 році даний показник склав 165 590,02 млн грн, що на 10,2 % або на 15 240,92 млн грн більше, ніж у 2008 році. Найбільші темпи витрат ПФУ спостерігалися в 2010 році – на 15,6 % або на 25 882,68 млн грн. У результаті збільшення мінімального розміру пенсій і росту надбавок до пенсій, в 2011 й 2012 р. темпи росту видаткової частини бюджету були практично

на однаковому рівні й склали 9,16 % і 11,81 % відповідно. У 2012 році обсяг пенсійних виплат перевищив 16 % річного ВВП, 4,5 % з яких були профінансовані за рахунок коштів Державного бюджету (рис. 3).

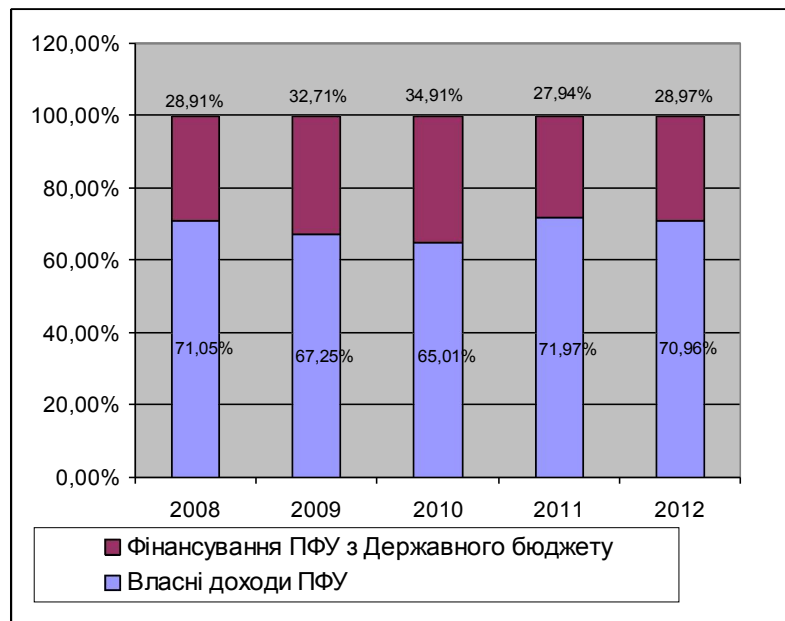

Рис. 1. Структура дохідної частини Пенсійного фонду України в 2008-2012 рр. [3]

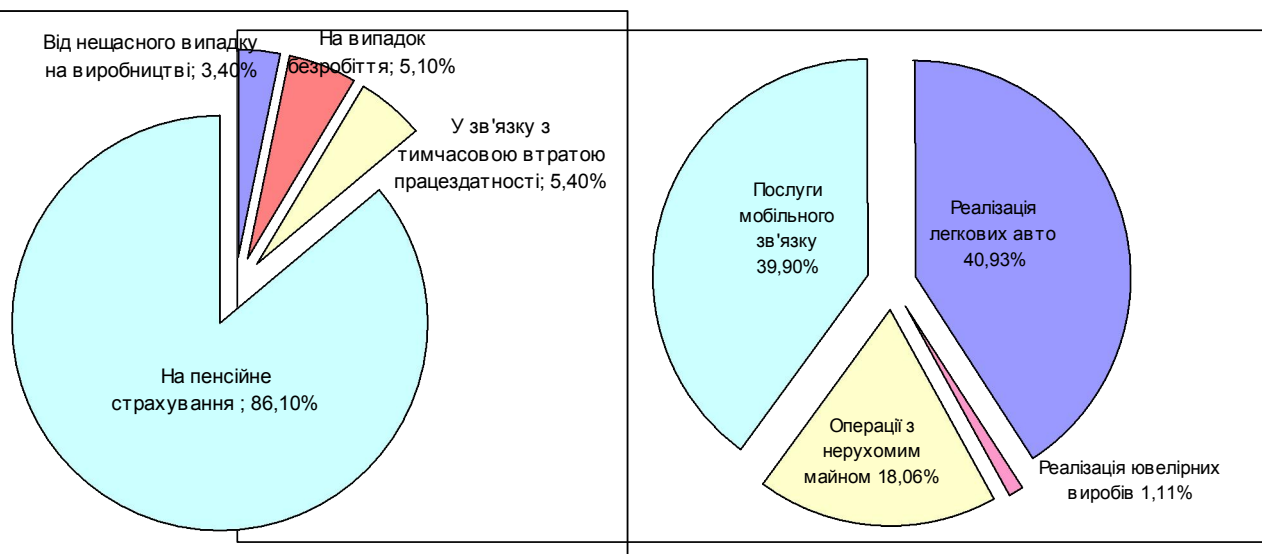

Рис. 2. Структура власних надходжень Пенсійного фонду України від ЄСВ (ліворуч) і зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування за окремими видами господарських операцій (праворуч) за 9 місяців 2013 року [2]

Незважаючи на щорічне зниження даного показника, його рівень надмірно високий. Так, аналогічний показник у різних європейських країнах коливається від 8 % до 14 %, у США він становить близько 6 %, у Японії – 5 %, у Канаді – 4 %.

Однак необхідно пам'ятати, що в даних країнах активно функціонують відсутні в Україні недержавні пенсійні фонди, на частку яких припадає понад 65-70 % усіх пенсійних виплат. До того ж висока питома вага виплат Пенсійного фонду України у ВВП свідчить про недофінансування інших соціально-орієнтованих галузей економіки, таких як охорона здоров'я й освіта, що є зайвим підтвердженням гострої необхідності переходу до другого та третього рівня пенсійної системи.

До вищевикладеного додамо, що критичною залишається демографічна ситуація, яка поступово руйнує нинішню солідарну пенсійну систему. Тенденції до старіння населення, як у нашій країні, так і в усьому світі, погіршують співвідношення між працівниками й пенсіонерами.

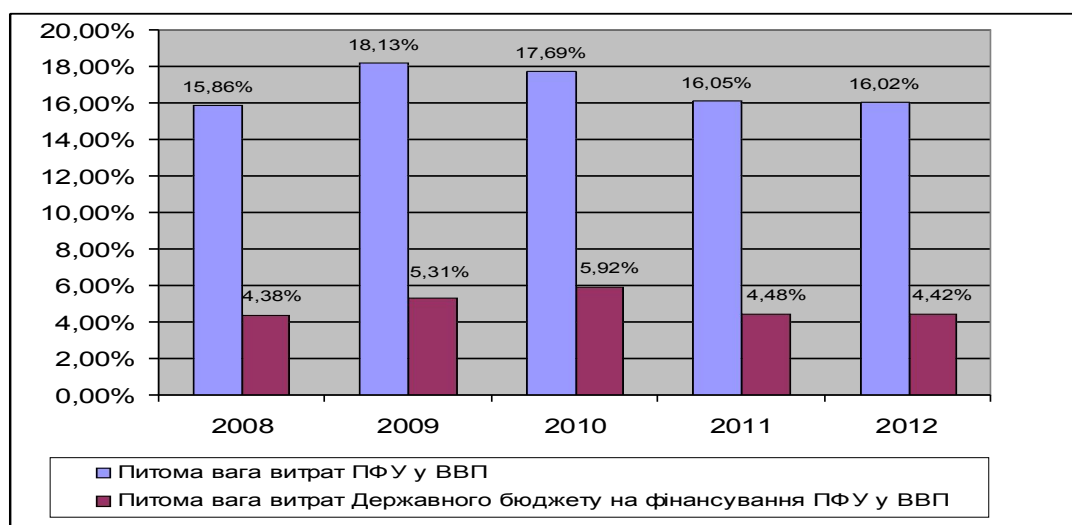

Рис. 3. Питома вага витрат Пенсійного фонду України у ВВП в 2008-2012 р.р. [1; 3]

За оцінками ООН, уже в найближчі десятиліття особи від 60 років складатимуть понад 30 % населення планети, тоді як сьогодні даний показник не перевищує 10 % (табл. 3). І попри те, що однією з тенденцій країн, що розвиваються, є не тільки зниження народжуваності, але й значне скорочення смертності населення, що впливає на тривалість життя в цілому, в Україні протягом останніх років маємо зворотну ситуацію.

Таблиця 3

Демографічні тенденції на період до 2050 р., осіб [2]

№	Країна	2000	2020	2030	2050
1.	США				
	Всього населення, в т. ч.	281 421 906	321 701 759	334 859 844	462 412 712
	пенсіонерів	19,22 %	27,61 %	36,87 %	38,43 %
2.	Японія				
	Всього населення, в т. ч.	127 034 000	126 156 174	122 394 061	114 869 836
	пенсіонерів	24,33 %	43,10 %	44,52 %	54,20 %
3.	Індія				
	Всього населення, в т. ч.	1 014 003 800	1 333 151 760	1 449 078 000	1 706 951 000
	пенсіонерів	12,10 %	14,20 %	15,60 %	19,00 %
4.	Франція				
	Всього населення, в т. ч.	59 278 000	62 004 092	62 526 110	61 540 076
	пенсіонерів	23,60 %	32,33 %	39,14 %	43,56 %
5.	Швеція				
	Всього населення, в т. ч.	9 415 570	9 776 284	9 896 522	9 887 273
	пенсіонерів	26,91 %	35,62 %	39,41 %	38,64 %

За прогнозами експертів, населення України до 2050 року скоротиться на 15 %, що підтверджується негативним природним приростом населення, який у 2012 році склав (-3,1) особи на 1000 фактичного населення. З огляду на вказану обставину функціонування першого рівня пенсійної системи України вже в найближче десятиліття матиме нульову ефективність, а відсутність дієвої альтернативи солідарній системи приведе до повного руйнування системи пенсійного забезпечення в країні. Аналогічна демографічна ситуація спостерігається й у інших країнах, таких як Росія, Беларусь, Болгарія, Румунія. Але ці країни заздалегідь створили потужний фундамент соціального захисту, завчасно провівши пенсійні реформи.

На додаток до критичної демографічної ситуації в країні суттєвий вплив на реалізацію соціальної політики в сфері пенсійного забезпечення справляють закордонні фінансові

інститути, зокрема Міжнародний валютний фонд. В обмін на надання кредитних ресурсів він вимагає систематичного підвищення пенсійного віку населення, але вже сьогодні для чоловіків в Україні він перевищує очікувану тривалість життя.

Пенсійний вік у 60 років при середній тривалості життя представників чоловічої статі 62,1 роки, свідчить про те, що значна частина населення, яка систематично перераховує кошти в ПФУ, може не дожити до моменту одержання пенсії. Отже, застосування європейських стандартів у пенсійній сфері, на яких в останні роки активно наполягають ЄС і МВФ, не видасться можливим через різну тривалість життя. За даними ООН, очікувана тривалість життя в деяких європейських країнах перевищує 80 років, тоді як у цілому по Україні ця цифра не дотягає й 70 років (табл. 4). При цьому, незважаючи на настільки суттєві відмінності, офіційно визначений пенсійний вік в Україні прагне до аналогічного показника в Європі.

Таблиця 4

Рейтинг країн за тривалістю життя відповідно до досліджень ООН у 2012 р. [4, с. 52]

Місце в рейтингу	Держава	Очікувана тривалість життя		
		в цілому по країні	чоловіків	жінок
1	Японія	82,6	78	86,1
2	Андорра	82,2	79,4	85,1
3	Швейцарія	82,1	80	84,2
4	Ізраїль	82	80	84
5	Ісландія	81,8	80,2	83,3
6	Австралія	81,2	78,9	83,6
7	Іспанія	80,9	77,7	84,2
8	Швеція	80,9	78,7	83
9	Макао	80,7	78,5	82,8
10	Франція	80,7	77,1	84,1
11	Канада	80,7	78,3	82,9
12	Італія	80,5	77,5	83,5
24	Великобританія	79,4	77,2	81,6
24	Німеччина	79,4	76,5	82,1
36	США	78,3	75,6	80,8
53	Польща	75,6	71,3	79,8
112	Росія	70,3	65,5	75,3
118	Білорусь	69	63,1	75,2
119	Молдова	68,9	65,1	72,5
124	Україна	69	62,1	73,8
125	Азербайджан	67,5	63,8	71,2
128	Казахстан	67	61,6	72,4
139	Індія	64,7	63,2	66,4

Висновки. Таким чином, через об'єктивні причини майбутнє пенсійного захисту в Україні можна вбачати тільки в системі накопичувального пенсійного забезпечення, що на даний момент представлена двома рівнями – накопичувальною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування й системою недержавного пенсійного забезпечення. У першому випадку в основу пенсійного страхування покладено принцип накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному Фонді з подальшим фінансуванням витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій й одноразових виплат.

Друга складова системи накопичувального пенсійного забезпечення базується на принципах добровільної участі громадян, роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою одержання громадянами пенсійних виплат на умовах й у порядку, що передбачені законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. До того ж активний розвиток недержавних пенсійних й інвестиційних фондів сприятиме формуванню довгострокового фінансового капіталу, якого сьогодні гостро потребує економіка України.

Поява довгострокових фінансових ресурсів, у першу чергу, відобразиться на кредитній активності в економіці й здешевленні фінансових ресурсів у цілому. Усе це, безумовно, справить величезний позитивний вплив на банківський сектор, а для деяких ланок фінансової системи, таких як фондовий ринок, сприятиме небаченому росту.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>
3. Інформація про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / Матеріали офіційного сайту Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article;jsessionid=5B278E935A31674D78B7BC9545034EB6?art_id=205302&cat_id=161450
4. World health statistics 2013 / Annual report of World Health Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/EN_WHS2013_Full.pdf?ua=1

УДК 613 (73)**ОРГАНИЗАЦИЯ КАДРОВОГО И ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ЗДРАВООХРАНЕНИЯ США****ЧЕРНЕЦКИЙ В. Ю.,
докторант Донецкого государственного
университета управления**

У статті розглянута організація кадрового і фінансового забезпечення охорони здоров'я США, де уряд вимушений витратити на охорону здоров'я величезні кошти і що найбільш ефективним розв'язанням даної проблеми може бути стимулювання ринкових рішень, підвищення ефективності та введення інноваційних підходів.

Ключові слова: механізми кадрового забезпечення; механізми фінансового забезпечення; медична допомога; «менеджерські страхові організації»; медична послуга.

В статье рассмотрена организация кадрового и финансового обеспечения здравоохранения США, где правительство вынуждено тратить на здравоохранение огромные средства и что наиболее эффективным решением данной проблемы может быть стимулирование рыночных решений, повышение эффективности и введение инновационных подходов.

Ключевые слова: механизмы кадрового обеспечения; механизмы финансового обеспечения; медицинская помощь; «менеджерские страховые организации»; медицинская услуга.

Organization of the skilled and financial providing of health protection the USA is considered in this paper, where a government is forced to outlay on a health protection enormous facilities and that the most effective decision of this problem can be stimulation of market decisions, increase of efficiency and introduction of innovative approaches.

Keywords: mechanisms of the skilled providing; mechanisms of the financial providing; medicare; «manager's insurance organizations»; medical favour.

Постановка проблеми. Здравоохранение в США построено вокруг врача. Именно это предполагает современное реформирование оказания медицинской помощи в стране. Введение медицинского страхования (МС) обязательно повлечёт за собой переход к новым формам подготовки медицинских кадров, сходным с Европой, и к новым формам финансового обеспечения.

Анализ последних исследований. Проблемы обеспечения систем здравоохранения в контексте зарубежного опыта, в частности США, рассматривали такие авторы, как Голубин П. [2], Зубенко С. [3], Тарасенко О. [6], Чорбинский С. [5], Шутов М., Думанский Ю. [1] и др.

Цель и задачи статьи. Исследовать процессы подготовки врачей на примере США, а также механизмы финансового обеспечения здравоохранения.

Основное содержание статьи. Сегодня в США подготовка врача представляет собой довольно длительный процесс. Вначале студенты в течение четырёх лет учатся на общеврачебном университетском факультете и получают степень бакалавра. В этот период они приобретают базовое общебиологическое образование, где специальные предметы представлены мало.

Далее следует двухгодичная учеба в высшей медицинской школе, после окончания которой студент получает степень магистра. Затем следует резидентура по специальностям. Её продолжительность колеблется от 3 до 5 лет в зависимости от сложности врачебной специальности (например, 3 года – врач общей практики, 5 лет – анестезиолог и патологоанатом). После этой ступени врачи сдают самый сложный экзамен и получают степень доктора медицины – M.D. (Medical Doctor).

Врачи могут получить степень доктора и по разным специальностям (от хирургии до хиропрактики). Затем они, выбрав научную карьеру, могут подготовить докторскую диссертацию, защитив которую получают степень доктора философии – Ph.D. (Philosophy Doctor), равнозначную нашей кандидатской (чуть выше) или докторской (чуть ниже) диссертации. Эту степень они могут получить и во время прохождения резидентуры, а также без неё – после 6 лет обучения. Однако в этом случае после защиты они не имеют права лечить больных [1, с. 258]. В США также имеется чётко отрегулированная система аттестации медицинских кадров (врачей, сестёр) с выдачей сертификатов и после дипломного обучения. Для этих целей существует специальный федеральный кадровый центр [2].

В большинстве стран Запада и США врачам предъявляются очень жёсткие квалификационные требования, имеющие общегосударственный характер. Они обеспечиваются специальной системой экзаменов на основе MCQ (multiple choice questions) тестов, исключающих субъективизм (и протекционизм) экзаменаторов. В США, например, ряд штатов не признают медицинские сертификаты других штатов и требуют пересдачи экзаменов в соответствии с местными правилами. Тем самым не только гарантируется качественная подготовка специалистов, но и создаются предпосылки для поддержания сравнительно высокого уровня доходов. Средняя зарплата врача в США – 100 тыс. дол. в год и выше [2].

Врачу с советским дипломом разрешается работать по специальности в США, Израиле, ЮАР, Австралии и Канаде только после сдачи довольно сложного экзамена, который проводится 2 раза в год: в январе и июле. Однако врач, успешно сдавший экзамен, автоматически получает право на работу в качестве резидента, а в США и ЮАР – ещё и рабочую визу, если она необходима.

В США экзамен Foreign Medical Graduate Examination in the Medical Sciences длится два дня и состоит из трёх частей. *Первая часть* (Basic Medical Sciences) включает вопросы по анатомии, физиологии, биохимии, психологии, патологии, микробиологии, фармакологии, занимает шесть часов и проводится в один день с одним 10-минутным и одним часовым перерывом. *Вторая и третья части* проводятся во второй день. *Вторая часть* – это экзамен по английскому языку, который длится около часа. *Третья часть* (Clinical Medical Sciences) длится около четырех часов с часовым перерывом и включает вопросы по внутренним болезням, хирургии, акушерству и гинекологии, педиатрии и психиатрии.

Это очень сложный экзамен. При получении сертификата об успешной сдаче врач должен сам найти место для прохождения резидентуры (проблем здесь обычно не возникает) и в течение четырёх лет работать под наблюдением других врачей (средняя годовая зарплата в первый год резидентуры в 1992 г. составляла 30 тыс. дол., в четвёртый – 55 тыс. дол.). После этого врач вправе заниматься частной практикой. Стоимость экзамена в 1991 г. составляла 375 долларов.

В Израиле, Канаде, Австралии, ЮАР и других англоговорящих странах экзамен на подтверждение медицинского диплома легче американского, длится он около пяти часов с одним получасовым перерывом; его можно сдавать на русском языке. Однако после сдачи экзамена работа врачом не гарантирована. Некоторые американские эксперты считают, что высшая школа США выпускает слишком мало врачей. Новых выпускников американских медицинских колледжей оказывается недостаточно для замещения всех имеющихся в стране начальных вакансий. По мнению Ф. Маплана (бывший директор федерального агентства

«Бюро медицинских профессий» (Bureau of health professions), медицинские вузы США должны увеличить набор студентов [1, с. 259].

В течение последних 20 лет американские медицинские вузы ежегодно выпускают около 16 тыс. врачей. Это на 28 % меньше числа начальных вакансий, открывшихся в США, которые замещены выпускниками зарубежных медицинских вузов. Многие американские медицинские вузы ограничивали численность учащихся из-за опасения, что это приведет к перепроизводству врачей. Ассоциация американских медицинских колледжей недавно выступила с заявлением, что нынешнее число практикующих врачей в США является достаточным. Однако сегодняшняя ситуация в здравоохранении страны требует уменьшения зависимости США от выпускников зарубежных медицинских вузов и увеличения подготовки врачей в американских медицинских вузах.

Система здравоохранения имеет неполное финансирование и получает средства за счёт государственных и частных фондов. В 2004 г. за счёт частных страховых полисов было покрыто 36 % расходов на здравоохранение, 15 % – оплачено непосредственно частными лицами, 34 % – федеральным правительством, 11 % – правительствами штатов либо местными властями, 4 % – другими частными фондами [3]. Офис статистики центра программ Medicare и Medicaid опубликовал анализ общих затрат на здравоохранение в США, включающий не только исторические данные, но и прогнозируемые расходы. Отмечено, что в 2006 г. было потрачено 2,1 триллиона долларов, или 16 % от ВВП. Эти цифры по сравнению с 2004 г. выросли на 6,7 %. Прогнозируемое увеличение затрат за период с 2007 по 2017 год составит около 6,7 % и достигнет 19,5 % ВВП [1, с. 260].

В результате проведённого расследования бюджетный комитет Конгресса США пришел к выводу, что увеличение расходов на здравоохранение напрямую связано с изменениями в оказании медицинской помощи, которые произошли благодаря совершенствованию технологий, а также вследствие роста уровня доходов населения, изменения страхового покрытия и повышения цен. Расходы на больницы и оплату труда врачей составляют большую часть общих затрат на медицину, в то время как расходы на рецептурные препараты – всего 10 % [4].

Люди зрелого и пожилого возраста тратят на медицинские услуги гораздо больше средств, чем работающее или детское население. В Dartmouth Atlas of Health Care (2008) опубликованы данные, согласно которым оказание помощи пациентам с хроническими заболеваниями в последние два года их жизни в рамках программы Medicare повышает затраты из-за проведения большого количества диагностических и лечебных процедур, а также увеличивает сроки пребывания пациентов в госпитале. С другой стороны, показано, что это не привело к улучшению исходов.

Существует значительная географическая вариабельность уровня медицинской помощи, оказываемой хронически больным пациентам. В основном он зависит от наличия доступных дорогостоящих методик в той или иной географической области, и только малая часть этих расходов (около 4%) объясняется количеством тяжелых пациентов в данном регионе. Расходы на оказание неотложной медицинской помощи составляют более 55 % расходов по программе Medicare, при этом разница в объеме оказываемых услуг более значительна, чем разница в цене. Исследователи не нашли подтверждения тому, что увеличение затрат на амбулаторное обслуживание приводит к снижению затрат на госпитализацию и наоборот. Увеличение затрат на профилактику заболеваний часто предлагается как метод снижения затрат на здравоохранение. Однако исследователи отмечают, что в большинстве случаев превентивные мероприятия не способствуют экономии средств, поскольку они, как правило, проводятся людям, которые редко болеют.

Большинству американцев (59,7 %) медицинскую страховку предоставляет работодатель. Кроме медицинского страхования, существуют пособия работникам в случае потери ими трудоспособности, страхование жизни и пр. [5, с. 78]. И хотя работодатель не обязан предоставлять страховку своему служащему, даже занятому полный рабочий день, крупные предприятия практикуют такое страхование. С 2001 г. стоимость такой страховки увеличилась на 78 % при увеличении заработной платы на 19 % и инфляции на 17 %. При этом работникам, которым страховку обеспечивает работодатель, иногда приходится самостоятельно оплачивать медицинские услуги в виде различных доплат и франшиз.

Работодатели предлагают различные виды медицинского страхования. Одним из наиболее распространенных видов медицинской страховки является компенсационное страхование, или страхование «платы за услуги». При этой форме страхования работодатель платит страховой компании премию за каждого работника, обеспеченного соответствующим полисом. Затем страховая компания оплачивает квитанции, представленные медицинским учреждением или врачом. Обычно страховая компания покрывает 80 % расходов по лечению, остальные деньги должен доплатить пациент [5, с. 112]. Ещё один вид страхования, применяемый в США, – страхование «управляемых услуг».

Существует несколько типов такой страховки: «кадровая модель» объединяет большую часть медицинских работников, предоставляющих услуги, другие виды охватывают больницы и дома для престарелых. Так называемые сети, или ассоциации, независимых практик подписывают контракты с определенной группой медицинских работников и учреждений на оказание всех услуг, предоставляемых пациентам по этому виду страхования. Обычно эти страховые организации получают некую фиксированную сумму, которая выплачивается заранее за каждого пациента.

При страховании «платы за услуги» медикам оплачивается конкретная стоимость услуг, которые реально предоставляются нуждающимся в них пациентам. При страховании «управляемых услуг» медики получают только установленную сумму на каждого застрахованного пациента независимо от того, будут ли предоставлены пациенту дополнительные услуги сверх этой суммы или нет. Таким образом, в первом случае работники системы здравоохранения заинтересованы в привлечении пациентов и предоставлении им разнообразных услуг, а во втором они вряд ли назначат их более, чем необходимо [6].

Государство поддерживает работодателей в обеспечении своих сотрудников медицинскими страховками и не облагает потраченные на них средства налогами. Общая сумма таких налоговых субсидий составляет приблизительно 150 млрд долларов в год [6]. По разным оценкам, число незастрахованных американцев колеблется от 20 до 50 млн человек (8-20 % населения). В 2008 г. эта цифра составила 47 млн человек (15,8 % населения). Это большая проблема, так как многие из этих людей не могут платить за лечение и откладывают его, что в конечном итоге приводит к повышению расходов на медицинские услуги. К тому же обслуживание большого количества незастрахованных пациентов может привести к банкротству больницы или врача.

Среди незастрахованного населения около 38 млн – работоспособные взрослые и более 27 млн. людей имеют частичную занятость. Около 37 % незастрахованных людей имеют семейный годовой доход более 50 тыс. долларов. В соответствии с данными Census Bureau, 36,7 млн незастрахованных – легальные граждане США, остальные 10,2 млн – нелегальное население страны. Был сделан вывод, что около пятой части незастрахованных могли позволить себе страховку, почти четверть могут рассчитывать на государственные программы, а 56 % нуждаются в финансовой помощи.

Согласно опубликованным в журнале Health Affairs данным, в 2010 г. незастрахованные жители США получили некомпенсированную медицинскую помощь на сумму около 35 млн долларов. В проведенном анализе отмечается, что стоимость такой помощи на одного человека составила половину суммы, которую получает застрахованный житель США. Кроме того, было установлено, что около 30,6 млн долларов расходуется государством для медицинского обеспечения незастрахованных жителей, покрывая 80-85 % некомпенсированной медицинской помощи по средствам грантов, различных прямых платежей, налоговых субсидий, оплат по программам Medicare и Medicaid. Большая часть средств поступает из федерального бюджета, бюджета штатов и местных налогов [3].

В рамках модели «плата за услуги» оплата за медицинское обслуживание производится каждым человеком индивидуально за счёт собственных средств, как и за любую другую предоставляемую услугу. Страховая модель предусматривает разделение финансовых рисков, при которой каждый индивидум или его работодатель вносит установленную ежемесячную плату. Такой механизм разделения средств зачастую позволяет оплачивать полный спектр необходимых медицинских услуг, но иногда приходится оплачивать определенную сумму за оказываемые услуги – так называемую франшизу, либо доплачивать какую-то часть за каждую процедуру.

На сегодня большинство работодателей пользуются услугами так называемых менеджерских страховых организаций, которые организуют оказание медицинских услуг по цене, значительно ниже той, которую заплатил бы работник при индивидуальном обращении за помощью. Основной особенностью таких организаций является заключение селективных контрактов, то есть с несколькими поставщиками медицинских услуг, что позволяет добиться более низких цен.

Кроме того, эти организации часто предлагают выгодные для работодателя схемы снижения чрезмерных медицинских затрат. Для минимизации расходов пациент перед получением специализированной помощи предварительно должен быть осмотрен специалистом широкого профиля.

Менеджерские страховые организации и обычные страховщики зачастую используют такие нефинансовые механизмы контроля, как административное одобрение либо получение заключения второго специалиста перед назначением дорогостоящих процедур. Понятие «менеджерские страховые организации» включает организации, поддерживающие здоровье (ОПЗ, health maintenance organizations), и организации предоставления предпочтительных услуг (ППУ, preferred provider organizations) [1]. ОПЗ покрывают медицинские услуги, оказанные только врачами или клиниками, с которыми подписаны соответствующие контракты. ППУ позволяют оплатить медицинские услуги, оказанные как внутри собственной сети поставщиков медицинских услуг (с которыми заключены договоры), так и услуги, оказанные вне сети. Вопреки ожиданиям многих экспертов, ППУ за последнее десятилетие отвоевали значительную долю рынка у ОПЗ.

Гибкость управления и успех деятельности организации ППУ постепенно приводит к тому, что и ОПЗ стремятся разрабатывать более мобильные модели управления. Первые ОПЗ в США, такие, как Kaiser Permanente в Окленде и Health Insurance Plan в Калифорнии, представляли собой модель ОПЗ с собственным госпиталем и штатными медицинскими сотрудниками. Само название «организация, поддерживающая здоровье» происходит из идеи, в соответствии с которой ОПЗ функционируют для поддержания состояния здоровья своих клиентов, а не просто занимаются лечением их болезней. Выполняя эту миссию, ОПЗ обычно обеспечивают профилактическое медицинское обслуживание. Внутри своей структуры ОПЗ могут разрабатывать и внедрять руководства по эффективной и экономичной медицинской помощи, а лечащий врач выступает в роли консультанта и координатора, помогающего сориентироваться и разобраться в сложной системе здравоохранения.

Несмотря на многочисленные исследования, доказывающие высокое качество услуг и экономическую эффективность ОПЗ, эти организации теряют свою долю рынка. На смену им приходят организации с более гибкими моделями управления, способные предложить клиентам значительные скидки за счёт развитой сети контрактных госпиталей. На сегодня характерна картина, когда врач или клиника имеет около дюжины или более контрактов с различными компаниями, диагностическими лабораториями и в своей работе пользуется несколькими практическими руководствами. Деятельность Центра контроля и предотвращения заболеваний направлена на определение и устранение угроз общественному здоровью.

Кроме него, существуют такие регуляторные органы, как Администрация по контролю продуктов и лекарственных веществ (Food and Drug Administration – FDA), которая занимается рассмотрением и одобрением разрешений на продажу новых препаратов. Многие из организаций, оказывающих медицинские услуги, добровольно проходят сертификацию Комиссией по аккредитации госпитальных учреждений. Недавно центр служб Medicare и Medicaid на своем веб-сайте разместил свободный для просмотра рейтинг качества оказания медицинской помощи в частных клиниках с указанием проблем, которые имели место ранее.

В США ответственность за систему медицинского страхования несет федеральное правительство и частично правительства штатов, что закреплено актом МакКарена-Фергюсона. Штаты могут регулировать объём медицинских услуг, предоставляемых по медицинским программам. Хотя американская система здравоохранения самая дорогая в мире, она не лишена недостатков. Многие жители США не могут получить адекватной медицинской помощи, заболеваемость в стране не снижается, а профилактические мероприятия зачастую не приносят ожидаемого результата. Однако США постоянно предпринимают шаги, направленные на улучшение системы здравоохранения и здоровья населения в целом. Учитывая тесную взаимосвязь системы финансирования и организации предоставления медицинских услуг,

именно новые механизмы финансирования ведут к изменениям в системе оказания медицинских услуг и одновременно являются одним из решающих факторов на пути к улучшению здоровья нации [4].

В настоящее время ведутся бурные дебаты вокруг доступности, эффективности и качества медицинских услуг. Наиболее острой темой для обсуждения американскими политическими партиями остается вопрос о целесообразности внедрения в США универсальной обязательной государственной системы здравоохранения. Сторонники универсальной системы утверждают, что оказание медицинской помощи незастрахованным гражданам приводит к огромным затратам, которых можно избежать, охватив всё население системой обязательной медицинской помощи. Их оппоненты апеллируют к свободе выбора каждого человека, в том числе и медицинского обслуживания, утверждая, что введение такой системы приведёт к повышению налогообложения и снижению качества оказания медицинской помощи.

Выводы. Таким образом, исследование систем кадрового и финансового обеспечения здравоохранения США показало, что сегодня правительство вынуждено тратить на здравоохранение огромные средства и что наиболее эффективным решением данной проблемы может быть стимулирование рыночных решений, повышение эффективности и введение инновационных подходов. Кроме того, все политические силы единогласно отстаивают незыблемое право каждого человека на получение медицинской помощи, которое должно быть защищено государством.

Список использованных источников

1. Современное состояние систем здравоохранения в странах мира: монография / Ю. Думанский, М. Шутов, В. Лобас, С. Вовк. – Донецк: ВИК, 2013. – 368 с.
2. Голубин П. Определение уровня экономического и социального развития государств мира / П. Голубин // География в школе. – 2007. – № 6. – С. 31-37.
3. Зубенко С. А. Механизмы финансирования здравоохранения на базе сравнительной характеристики действующих мировых систем / С. Зубенко // Адвокат. – 2003. – № 12. – С. 5-11.
4. Системы здравоохранения: время перемен / Реферат обзора. – World Health organization, 2010. – 12 с.
5. Чорбинский С. И. Социальная работа и социальные программы в США / С. Чорбинский. – М.: МИР, 2000. – 292 с.
6. Тарасенко О. Система здравоохранения в Соединённых Штатах Америки: Страхование нации / О.Тарасенко // Российская федерация. – 2009. – № 11. – С. 28-30.

УДК 65.016.7:65

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ РЕФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЖКХ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

**ЛУКАШЕНКО В. М.,
соискатель кафедры МНС
Донецкого государственного
университета управления**

У статті викладено аналіз стану реформування і розвитку ЖКГ України в даний час, а також розглянуті причини невиконання раніше намічених програм реформування та розвитку галузі, запропоновано нові підходи до формування державних програм реформування і розвитку ЖКГ в ринкових умовах господарювання.

Ключові слова: держава; житлово-комунальне господарство; ринкові умови.

В статье сделан анализ состояния реформирования и развития ЖКХ Украины в настоящее время, а также рассмотрены причины невыполнения ранее намеченных программ реформирования и развития отрасли, предложены новые подходы к формированию государственных программ реформирования и развития ЖКХ в рыночных условиях хозяйствования.

Ключевые слова: государство; жилищно-коммунальное хозяйство; рыночные условия.

The article provides an analysis of the reform and development of housing and communal services of Ukraine at the moment, as well as with the causes of non-compliance before the planned programs of reform and development of the industry and new approaches to form a government reform programs and the development of the housing market in terms of management.

Keywords: state; housing communal complex; market conditions.

Постановка проблемы. В повседневной жизни населения Украины немало острых проблем по его обслуживанию со стороны предприятий и организаций жилищно-коммунального хозяйства. Для большинства жителей Украины жилищно-коммунальные услуги стали синонимом элементарного выживания, фактором, от которого бесспорно зависит благополучие человека. Анализ информации о состоянии в жилищно-коммунальной сфере показывает, что во многих статистических данных, сообщениях экспертов, экономистов, ученых, специалистов регионального уровня, научных статьях, в публикациях средств массовой информации высказано убеждение в том, что Украина как никогда приближается к коммунальному хаосу, а жилищно-коммунальное хозяйство страны находится в критическом состоянии. К сожалению, намеченные государственные и местные программы реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства Украины в современных условиях хозяйствования не выполнены.

Анализ последних исследований. Разработкам, исполнению государственных и местных программ реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства Украины посвящены ряд трудов таких ученых, как Поважный А. С., Логвиненко В. И., Качала Т. М., Онищук Г. И., Дорофиенко В. В., Осипенко И. Н., Рыбак В. В., Глущенко Ю. В., Поважный С. Ф., Хиврич Ю. Т. и других, но которые требуют дополнения и совершенствования.

Цель статьи. Анализ хода выполнения государственных и местных программ реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства Украины. Предложить новые подходы к формированию государственных и местных программ реформирования и развития жилищно-коммунальной отрасли в рыночных условиях хозяйствования.

Основные результаты исследования. Реформирование хозяйственного комплекса Украины в современных условиях хозяйствования показало, что жилищно-коммунальное хозяйство является наиважнейшей частью экономики, так как основные энергоресурсы Украины используются в коммунальном хозяйстве. В современных условиях хозяйствования проблема эффективного функционирования и реформирования жилищно-коммунального хозяйства стало особенно актуальным. Обобщенные результаты анализа стратегии, инструментов, институциональных параметров, процессов реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства в современных условиях хозяйствования дает возможность сделать выводы о том, что:

- практически закончена приватизация государственного жилого фонда, что дало возможность создать рынок жилья. В настоящее время проходит совершенствование управления жилищным фондом за счет создания объединений совладельцев многоквартирных домов и частных предприятий по предоставлению жилищных услуг населению;
- создано определенное количество нормативных и законодательных актов для организации деятельности предприятий и организаций всех форм собственности в рыночных условиях хозяйствования;
- разработана общая политика реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства Украины в современных условиях хозяйствования;
- определена система финансирования целевых программ и проектов реформирования и развития, которые к сожалению, на практике неудовлетворительно работают и, естественно, требует совершенствования;

- определено направление развития науки и техники в жилищно-коммунальной отрасли, но практическое выполнение которого по разным причинам осуществляется плохо.

Основные направления реформирования жилищно-коммунального хозяйства в сложившихся в настоящее время условиях деятельности отрасли:

- совершенствование систем управления предприятиями и организациями жилищно-коммунального хозяйства всех форм собственности;
- совершенствование системы управления предприятиями сельской жилищно-коммунальной службы;
- создание конкуренции в предоставлении жилищно-коммунальных услуг населению направленной на снижение их себестоимости и тарифов;
- снижение общих затрат и особенно энергозатрат в жилищно-коммунальном хозяйстве на основе внедрения инновационных мероприятий;
- с учетом выявленных недостатков реформирования жилищно-коммунального хозяйства разработать и принять ряд законов, направленных на эффективное реформирование отрасли;
- разработать и принять ряд законов по разделению ответственности органов исполнительной власти и органов местного самоуправления в сфере жилищно-коммунального хозяйства.

Основными направлениями развития жилищно-коммунального хозяйства в сложившихся условиях в настоящее время являются:

- объединение усилий государственного и местного управления, предприятий и организаций жилищно-коммунального хозяйства для реформирования и эффективного функционирования отрасли;
- завершение разработки и осуществление эффективной рыночной системы управления жилищно-коммунальной отраслью;
- организация эффективного управления в сфере производства и предоставления жилищно-коммунальных услуг;
- техническое переоснащение коммунальных объектов и проведение работ по наружному утеплению многоквартирного жилого фонда;
- совершенствование нормативно-правового обеспечения предприятий и организаций отрасли всех форм собственности;
- научно-техническое обеспечение предприятий отрасли за счет разработки новых технологий, машин и механизмов, систем автоматизации технологических процессов;
- дальнейшее развитие и совершенствование механизмов получения внебюджетных средств для реализации инновационных проектов;
- обеспечение безубыточного функционирования предприятий жилищно-коммунального хозяйства.

При разработке и реализации новой инновационной программы реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства до 2020 года необходимо учитывать следующие основные внешние и внутренние факторы, которые негативно влияют на постоянное экономическое развитие Украины, в том числе и жилищно-коммунальной отрасли:

- неэффективное государственное регулирование социально-экономических преобразований в государстве;
- несовершенство финансово-кредитной и налоговой системы, а также системы расчетов между субъектами жилищно-коммунального хозяйства;
- недостаточный уровень инвестиционной активности, особенно в жилищно-коммунальную сферу;
- неэффективная работа созданных в настоящее время рыночных институтов;
- низкий уровень конкурентоспособности отечественной системы управления в сфере жилищно-коммунального хозяйства;
- недостаточное количество и низкое качество коммунальных услуг;
- неудовлетворительное внедрение ресурсосберегающих технологий, особенно в таких отраслях, как водо- и теплоснабжение, жилищное хозяйство, дорожно-мостовое хозяйство и санитарная очистка;
- недостаточная дифференциация уровня социально-экономического развития регионов и других направлений развития.

Выводы. С учётом вышеизложенного и с целью разработки новой эффективной программы реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства регионах и Украины в целом до 2020 года необходимо её разработку осуществлять согласно предлагаемому алгоритму, предоставленному на рис. 1.

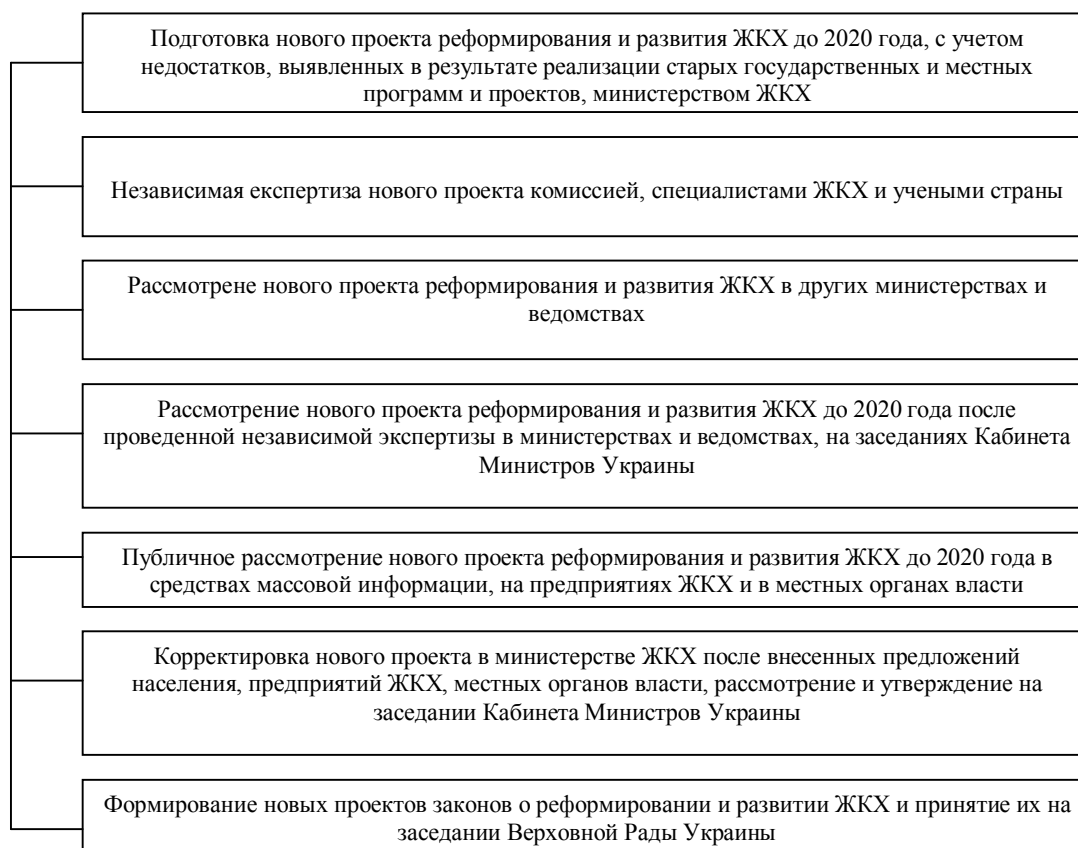

Рис. 1. Предлагаемый алгоритм разработки 2014 году новой программы реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства до 2020 года

Главная цель новой программы реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства – повышение эффективности и надёжности его функционирования для удовлетворения потребностей населения и хозяйственного комплекса государства в жилищно-коммунальных услугах необходимого количества, качества и с учётом установленных нормативов и национальных стандартов.

Реализация новой государственной и новых региональных и местных программ реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства необходимо осуществлять через комплексную систему механизмов государственного управления, а именно через такие механизмы: управленческий; финансово-экономический; инновационно-технический; институциональный; информационный; психологический.

Список использованных источников

1. Осипенко И. Н. Менеджмент в жилищно-коммунальном хозяйстве: учебное пособие / И. Н. Осипенко, В. В. Дорофиев. Харьков: Основа, 1999 – 362 с.
2. Поважний О. С. Наукові засади реформування і розвитку ЖКГ / О. С. Поважний, В. В. Дорофійенко, І. М. Осипенко, Т. М. Качала. БРана-Україна, Черкаси, 2011. – 436 с.

УДК 332.146.2

ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИХ ФАКТОРІВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИРОБНИЧО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

ПЕТРЕНКО О. В.,
викладач кафедри
інформаційних технологій ДонДУУ

Проаналізовано сучасний стан економіки України. Розроблено аксіоматику систем, що знаходяться під дією дестабілізуючих впливів. Визначено комплексну оцінку впливу дестабілізуючих факторів на функціонування виробничо-економічної системи, а також системну оцінку впливу дестабілізації на умови функціонування виробничо-економічної системи.

Ключові слова: дестабілізуючі фактори; виробничо-економічні системи; комплексна оцінка; системна оцінка.

Проанализировано современное состояние экономики Украины. Разработана аксиоматика систем, находящихся под действием дестабилизирующих факторов. Определены комплексная оценка влияния дестабилизирующих факторов на функционирование производственно-экономической системы, а также системная оценка влияния дестабилизации на условия функционирования производственно-экономической системы.

Ключевые слова: дестабилизирующие факторы; производственно-экономическая система; комплексная оценка; системная оценка.

The current state of Ukraine's economy. Axiomatic systems developed under the influence of destabilizing influences. Definitely a comprehensive assessment of the impact of destabilizing factors in the operation of industrial and economic system, and system destabilization impact assessment on operating conditions of industrial and economic system.

Keywords: destabilizing factors; industrial-economic system; comprehensive assessment; system assessment.

Постановка проблеми. Сучасна зовнішня і внутрішня політика України спрямована на забезпечення реалізації курсу євроінтеграції та інтеграції у світову економічну спільноту на засадах рівноправного партнерства [1, с. 3]. За цих умов спрямованість на ліквідацію дестабілізації підприємств України розглядається як один із пріоритетних напрямів державної політики та важлива передумова сталого розвитку суспільства. Значний вплив на ліквідацію впливу негативних наслідків дестабілізації на підприємствах мають фактори умов функціонування. Таким чином, управління ліквідацією дестабілізації реалізує вплив на процес розвитку підприємства. Розвиток підприємств нерозривно пов'язаний із всебічним комплексним удосконаленням умов функціонування, які мають багатофакторний вплив на підвищення економічної ефективності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із найважливіших напрямків всебічного удосконалення підприємства є поліпшення його функціонування в умовах впливу дестабілізуючих факторів [2, с. 100].

Мета статті – підкреслити необхідність послідовної ліквідації дестабілізації: істотне скорочення, а в перспективі – ліквідація деяких дестабілізуючих впливів, забезпечення «здорових» умов і впровадження відповідних керуючих впливів, що усувають негативність дестабілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведені в країні економічні реформи спричинили глибокі зміни в структурі ресурсів підприємства, в умовах його функціонування, характері й змісті. Підсистеми підприємства внаслідок існуючої специфіки дестабілізуючих факторів, що впливають на них, можна розділити на ряд груп, для кожної з яких характерні особливі умови ліквідації негативних наслідків дестабілізації, що значно відрізняються один від одного.

Перед обличчям рецесії в економіці, рекордних фінансових потреб та з наближенням президентських виборів владі доведеться робити непростий вибір шляху розвитку на найближчі 2 роки. У найбільш загальному виді їх три [3, с. 2]: йти на угоду з МВФ та ліквідувати дисбаланси, ставлячи під загрозу власне політичне (і не тільки) майбутнє; рухатися в бік Росії, роблячи значні стратегічні поступки (Митний союз, продаж ГТС тощо); шукати внутрішні ресурси для підтримки існуючого стану речей, в т.ч. через обмеження на рух капіталу та політики фінансової репресії.

Нагромадження ризиків нестабільності вимагає пошуку нових шляхів в економічній політиці. З одного боку, вони мають бути націлені на захист від зовнішніх дестабілізуючих впливів і пошук нових внутрішніх точок зростання, з іншого – на модернізацію структури економічної і фінансової систем для посилення їх стійкості й забезпечення позитивних темпів економічного зростання [4, с. 3].

Нехтування зовнішніми і внутрішніми дестабілізуючими факторами може спричинити неконтрольоване розгортання кризових процесів. Це засвідчила ситуація восени 2008 р., коли, незважаючи на заяви багатьох політиків про те, що криза не зачепить Україну, падіння економіки було досить жорстким. Така політика підриває довіру населення до неї. Виважена і обережна, прозора і об'єктивна політика, що адекватно оцінює дестабілізацію і спрямована на їх мінімізацію, дозволить вітчизняній економіці з мінімальними втратами подолати кризові тенденції.

Загалом, успішне подолання наявних загроз на шляху розбудови вітчизняної економіки потребує вирішення дуже складних зовнішньо- і внутрішньоекономічних завдань. Це можливо зробити лише за умови створення та функціонування ефективної системи безпеки підприємництва в Україні, яка б гарантувала повноцінний захист недержавного сектору національної економіки в умовах жорсткої та зростаючої конкуренції [1, с. 4].

Планування поліпшення умов функціонування й удосконалення структури системи недостатньо пов'язане з плануванням впровадження нової методики ліквідації впливу негативних наслідків дестабілізації: аналіз умов функціонування, проведений на підприємствах, охоплює не всі підсистеми; контролюється не вся сукупність умов функціонування, а окремі фактори. В результаті ефективність управління умовами функціонування підприємств в умовах дестабілізації й удосконалення найважливіших показників структури підсистем не відповідають сучасним вимогам.

На підприємствах необхідно проводити контроль не тільки умов функціонування, що охоплюють основні підсистеми в умовах дестабілізації, але і поліпшення умов функціонування інших підсистем. Однак упровадження заходів з ліквідації дестабілізації може викликати як позитивні, так і негативні зрушення в умовах функціонування, а перспективне планування поліпшення умов функціонування в термінах «поліпшити» або «підвищити», яке не супроводжується кількісними оцінками, є малоефективним. Для усунення цих недоліків, підвищення ефективності планування і управління умовами функціонування підсистем необхідно використовувати методику комплексної оцінки впливу дестабілізуючих факторів на умови функціонування підприємства.

Для проведення розрахунків з кількісного визначення впливу дестабілізації на умови функціонування системи пропонується метод формування, обробки, систематизації й агрегування інформації, що складається з трьох етапів:

1. Збір і систематизація інформації з оцінки впливу дестабілізуючих факторів на умови функціонування підсистем підприємства.

2. Перетворення інформації в кількісну оцінку впливу дестабілізації на умови функціонування підсистем. Відповідно до математичної моделі комплексної оцінки впливу дестабілізації на умови функціонування підсистем інформація, зібрана і систематизована на першому етапі, піддається подальшій обробці.

Комплексна оцінка впливу ліквідації негативних наслідків дестабілізації на умови функціонування має бути наскрізною, тобто дозволяти порівнювати зміни умов функціонування на різних виробництвах і підприємствах. Необхідність проведення заходів з ліквідації впливу негативних наслідків дестабілізації і поліпшення умов функціонування тим більша, чим вищий ступінь перевищення нормативного рівня аналізованими дестабілізуючими факторами, чим більше кількість підсистем, підданих впливові дестабілізуючих факторів, чим

сильніше характер впливу відповідного дестабілізуючого фактора в сукупності з іншими факторами.

Заходи з удосконалення організації виробництва, скорочення числа підсистем, втягнутих у виробництво з несприятливими умовами функціонування, спричиняють загальне зниження рівня дестабілізуючого впливу на умови функціонування підсистем. В даний час ці взаємозв'язки беруться до уваги недостатньо або не беруться до уваги взагалі, що негативно впливає на рівень управління удосконалюванням умов функціонування.

Проведення розрахунків комплексної оцінки впливу ліквідації дестабілізації на умови функціонування підсистем включає реалізацію алгоритму, обчислювальним ядром якого є формули [2, с. 102-105]:

– рівня впливу дестабілізації на s -те підприємство в році t , що залежить від дестабілізуючих факторів і має вид:

$$YB^{(s)}(t) = \sum_{i=1}^I \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^K \gamma_{ijk}^{(s)}(t) \psi_{kij}^{(s)}(YB_{111}^{(s)}, \dots, YB_{irq}^{(s)}, \dots, t) \cdot N_j^{(s)}(t) \cdot \frac{\Pi_i^{(s)}(t)}{\Pi_i^{(s)\sigma}} =$$

$$= \sum_{i=1}^I \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^K \frac{YB_{ijk}^{(s)}(t)}{YB_k^H(t)} \psi_{kij}^{(s)}(YB_{111}^{(s)}, \dots, YB_{irq}^{(s)}, \dots, t) \cdot N_j^{(s)}(t) \cdot \frac{\Pi_i^{(s)}(t)}{\Pi_i^{(s)\sigma}},$$
(1)

де $\gamma_{ijk}^{(s)}(t) = \frac{YB_{ijk}^{(s)}(t)}{YB_k^H(t)}$ – функція, що бере до уваги перевищення нормативного рівня

впливу k -го дестабілізуючого фактора за j -м напрямком, що обслуговує i -ту підсистему в році t на s -му підприємстві;

$\psi_{kij}^{(s)}(YB_{111}^{(s)}, \dots, YB_{irq}^{(s)}, \dots, t)$ – функція, що зважає на дію k -го дестабілізуючого фактора за j -м напрямком, що обслуговує i -ту підсистему на s -му підприємстві в системі інших факторів у році t ;

$YB_{ijk}^{(s)}(t)$ – рівень впливу k -го дестабілізуючого фактора за j -м напрямком, що обслуговує i -ту підсистему в році t на s -му підприємстві;

$YB_k^H(t)$ – нормативний рівень впливу k -го дестабілізуючого фактора в році t ;

$N_j^{(s)}(t)$ – кількість підсистем, підданих дії дестабілізуючих факторів за j -м напрямком на s -му підприємстві;

$\Pi_i^{(s)\sigma}$ – продуктивність базової підсистеми i -го виду на s -тому підприємстві;

$\Pi_i^{(s)}(t)$ – продуктивність, змінена внаслідок дестабілізації, що впливає на підсистему i -го виду на s -му підприємстві.

– комплексної оцінки впливу дестабілізації на умови функціонування підприємства, яка має вид:

$$YB(t) = \sum_{i=1}^I \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^K \frac{B_{kij}^{(s)}(t)}{B_k^H(t)} \cdot \left(\frac{B_{kij}^{(s)}(t) - B_{kij}^H(t)}{B_k^{max} - B_k^H} \cdot \frac{B_l^{max} - B_l^{ij}}{B_l^{max} - B_l^H} \right) \cdot N_j^{(s)}(t) \cdot \frac{\Pi_i^{(s)\sigma}}{\Pi_i^{(s)}(t)} =$$

$$= \sum_{i=1}^I \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^K \frac{B_{kij}^{(s)}(t)}{B_k^H(t)} \cdot \frac{B_{kij}^{(s)}(t) - 2}{n - B_l^{max}} \cdot N_j^{(s)}(t) \cdot \frac{\Pi_i^{(s)\sigma}}{\Pi_i^{(s)}(t)},$$
(2)

де $B_{kij}^{(s)}(t)$ – дискретна характеристика впливу k -го дестабілізуючого фактора за j -м напрямком, що обслуговує i -ту підсистему, вимірювана за n -бальною шкалою;

B_{lmax}^{ij} – максимальний вплив у розглянутій системі факторів;

B_k^{max} – максимально можливий вплив дестабілізуючого фактора за використаною шкалою (у даному випадку $B_k^{max} = B_l^{max} = n$);

$N_j^{(s)}$ – кількість підсистем, підданих дії дестабілізуючих факторів за j -м напрямком на s -му підприємстві;

$B_l^H(t)$, $B_k^H(t)$ – вважаємо в розрахунках рівними 1.

Формули (1) і (2) для кожної категорії підсистем мають такий вид:

$$YB(t) = \sum_{i=1}^I \sum_{k=1}^K \frac{B_{ki}^{(s)}(t)}{B^H} \cdot \frac{B_{ki}^{(s)}(t) - 2}{n - B_{li}^{max}} \cdot N^{(s)}(t) \frac{\Pi_i^{(s)\sigma}}{\Pi_i^{(s)}(t)}, \quad (3)$$

де $YB(t)$ – сумарний рівень впливу дестабілізації на підприємстві в році t , що залежить від вищевказаних дестабілізуючих факторів;

$B_{ki}^{(s)}(t)$ – дискретна характеристика впливу k -го дестабілізуючого фактора на i -ту підсистему, вимірювана за n -бальною шкалою;

B_{li}^{max} – максимальний вплив на i -ту підсистему в розглянутій системі факторів;

$B^H(t)$ – вважаємо в розрахунках рівними 1.

$N^{(s)}(t)$ – кількість підсистем, підданих дії дестабілізуючих факторів на s -му підприємстві;

$\Pi_i^{(s)\sigma}$ – продуктивність базової підсистеми i -го виду на s -тому підприємстві;

$\Pi_i^{(s)}(t)$ – продуктивність, змінена внаслідок дестабілізації, що впливає на підсистему i -го виду на s -тому підприємстві.

Розроблена математична модель бере до уваги: ступінь перевищення нормативного рівня впливу дестабілізації на умови функціонування; характер і особливості впливу дестабілізуючих факторів на умови функціонування; чисельність підсистем, що піддаються впливові дестабілізуючих факторів; рівень прогресу з огляду на ліквідацію дестабілізації підприємства. Рівень впливу дестабілізації вимірюється в одиницях розробленого критерію впливу дестабілізації на умови функціонування підсистем. Нормативне значення даного критерію дорівнює 0. Якщо умови функціонування нормальні, то за методикою функціонування вони оцінюються в 2 бали. У цьому випадку, відповідно до вищевказаної формули, критерій дорівнює 0 [5].

Чим вище рівень впливу дестабілізуючих факторів на умови функціонування, тим більше значення даного критерію.

3. Розподіл інформації між управлінськими ланками й підрозділами і за рівнями управління підприємством, що функціонує в умовах дестабілізації. Важливою задачею є раціональний розподіл інформації за рівнями управління (рис.).

Чим вище рівень органу управління, тим більше має узагальнюватися й агрегуватися інформація. Необхідно так розподілити інформацію між ланками й органами управління, щоб максимально розвантажити верхні управлінські ланки від часткових показників і надлишкової інформації. Нижні ланки в системі управління здійснюють збір інформації з цехів і ділянок і передають у відділи і служби підприємства дані з оцінки впливу дестабілізації в підсистемах. Дані обробляються і перетворюються в зведені по підприємству, аналізується структура впливу, визначається ефективність впровадження з ліквідації негативного впливу дестабілізації для поліпшення умов функціонування. Керівництво аналізує узагальнені дані по підприємству та основним підсистемам.

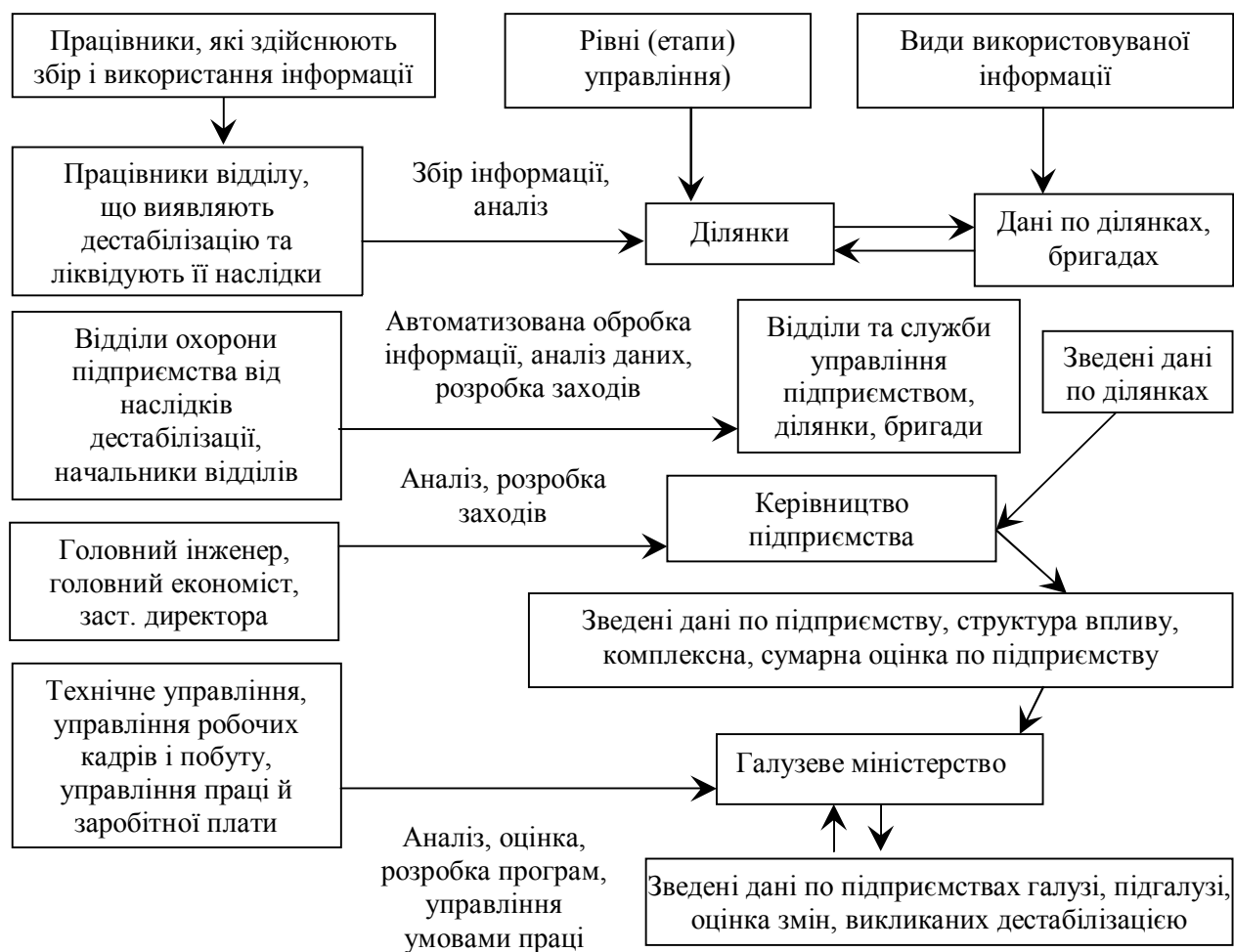

Рис. Схема розподілу інформації за рівнями управління на підприємстві

У вищий орган варто направляти загальну оцінку впливу дестабілізації на умови функціонування підсистем, зниження рівня впливу дестабілізації у звітному періоді і показники плану, що відображають ефективність методів ліквідації дестабілізації і ступінь поліпшення умов функціонування підприємства. Такий розподіл інформації дозволить одержати повну характеристику процесу ліквідації впливу негативних наслідків дестабілізації, підвищити ефективність рішення задач поліпшення умов виробничого процесу, поєднати воедино технічні, економічні та соціальні аспекти впровадження методів ліквідації дестабілізації.

Висновки. Застосування оцінки впливу ліквідації дестабілізації на умови функціонування виробничо-економічної системи дасть змогу запобігти некомплексності планування, забезпечить управлінські ланки методом агрегування інформації, що дозволить перетворити численні розрізнені дані в узагальнені комплексні оцінки, спрямовані на підвищення ефективності управління виробничо-економічними системами, що функціонують в умовах дії дестабілізуючих факторів.

Список використаних джерел

1. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва): аналітична доповідь / В. В. Крутов, В. Г. Пилипчук; за ред. О. О. Котелянець. – К.: НІСД, 2011. – 136 с.
2. Исаева Е. В. Моделирование комплексной оценки воздействия дестабилизирующих факторов на функционирование производственно-экономической системы / Е. В. Исаева // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. – Донецк: Ин-т экономики пром-ти, 2004. – С. 100-109.
3. Мягкий М. Макроекономіка: аналітична довідка [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.kinto.com/files/articles/290/88_3.pdf

4. Ризики посткризового розвитку фінансового сектору України: джерела, оцінки, інструменти стабілізації / [Д. С. Покришка, О. О. Молдован, А. П. Павлюк та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2013. – 43 с.

5. Исаева Е. В. Методика комплексной оценки воздействия дестабилизирующих факторов на условия функционирования производственно-экономической системы / Е. В. Исаева, А. М. Косминская // Социально-экономические аспекты промышленной политики. – Донецк: Ин-т экономики пром-ти, 2004. – С. 215-225.

УДК 352 (477+4):005.3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРИНЦИПІВ

ГОНЧАРОВА Т. В.,
державний реєстратор – головний спеціаліст
Управління державної реєстрації Донецької
міської ради, Україна, м. Донецьк

У статті розкриваються можливості підвищення ефективності муніципальної управлінської діяльності за допомогою інформаційно-комунікаційних систем та технологій. Надається характеристика системи підтримки ухвалення рішень та її різновидів. Вивчаються можливості, які надає муніципальному управлінню та територіальній громаді комунікативна технологія «цифрового міста». На окремих прикладах європейських країн здійснюється аналіз застосування технології «цифрового міста».

***Ключові слова:** територіальна громада; муніципальне управління; інформаційні системи та технології; система підтримки ухвалення рішень; цифрове місто.*

В статті розкриваються можливості підвищення ефективності муніципальної управлінської діяльності за допомогою інформаційно-комунікаційних систем та технологій. Надається характеристика системи підтримки ухвалення рішень та її різновидів. Вивчаються можливості, які надає муніципальному управлінню та територіальній громаді комунікативна технологія «цифрового міста». На окремих прикладах європейських країн здійснюється аналіз застосування технології «цифрового міста».

***Ключевые слова:** территориальная община; муниципальное управление; информационные системы и технологии; система поддержки принятия решений, цифровой город.*

The article describes the opportunities of increasing the efficiency of municipal management activities through information and communication systems and technologies. It gives a detailed characteristic of a decision support system and its variants. The opportunities provided by the communication technology of «digital city» to the municipal government and territorial community are studied and the analysis of application of the «digital city» technology in some European countries is carried out.

***Keywords:** territorial community; municipal management; information systems and technologies; decision support system; a digital city.*

Постановка проблеми. Порівняльний аналіз стану інформатизації управління міст в Україні та країнах ЄС свідчить, що наша країна ще не досягла належного рівня інформаційного забезпечення, яке б гарантувало надання якісних послуг муніципальним установам. Водночас очевидно, що важливе значення в управлінських процесах сучасності відіграють інформаційні системи й технології.

Тому проблеми підвищення ефективності муніципальної управлінської діяльності в контексті європейських стандартів та принципів є актуальними для вітчизняної сфери державного управління. Важливе значення у процесі підвищення ефективності муніципальної діяльності мають інформаційні системи й технології. Адже сучасне ефективне управління базується на двох стовпах – інформаційних технологіях та кваліфікованому персоналі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підвищення ефективності муніципальної управлінської діяльності за допомогою використання інформаційних технологій розглядали у своїх роботах такі дослідники, як Вовчак І. С., Глівенко С. В., Куйбіда В. С., Кулицький С. П., Ситник В. Ф., Шаров Ю. П. та інші [1-11].

Невирішені частини питання, що досліджується. Однак, незважаючи на певну кількість досліджень, ця проблема ще не вичерпана і вимагає подальшої розробки.

Метою даної статті є розгляд шляхів підвищення ефективності діяльності муніципального управління в контексті європейського досвіду. Завданнями дослідження виступають такі положення:

- вивчення шляхів підвищення ефективності муніципального управління за допомогою інформаційних систем на прикладі системи підтримки ухвалення рішень (СПУР);
- розгляд новітніх інформаційних технологій комунікації з населенням на прикладі системи «цифрового міста».

Основний зміст статті. Процеси інформатизації своїми завданнями ставлять підвищення ефективності управління на основі системного підходу до інформаційного супроводу діяльності органів влади та реалізації функцій управління, формування єдиного інформаційного простору, а також якісного інформаційно-аналітичного забезпечення вирішення завдань соціального розвитку міст [7, с. 353]. Система підтримки ухвалення рішень або СПУР (у зарубіжній літературі ці системи відомі за назвою Decision Support Systems), яка вперше почала застосовуватися у Сполучених Штатах у 70-х рр., є інтерактивною й забезпечує користувачеві легкий доступ до моделей і даних для того, щоб підтримати процес ухвалення рішень стосовно слабоструктурованих і неструктурованих завдань [6, с. 129].

СППР можуть об'єднувати різні джерела інформації, забезпечуючи інтелектуальний доступ до відповідних знань, допомагаючи процесу структурування рішень. Вони можуть підтримувати вибір серед чітких альтернатив і ґрунтуватися на формальних підходах, таких як методи інженерної економіки, дослідження операцій, статистики і теорії рішень. Вони можуть також використовувати методи штучного інтелекту для розв'язання евристичними методами проблем, які важко формалізуються [12, с. 94]. Виявилось, що як тільки система впроваджена, вона стає головною рушійною силою інновацій і вельми вдало пристосовується до різних видів управлінської діяльності. СППР виявилась спроможною потенційно допомогти об'єкту державного управління – установі, регіону, тій чи іншій сфері – створити економічну перевагу за допомогою підвищення швидкості ухвалення рішень, що забезпечують більш ефективне використання ресурсів, зменшення ризиків втрат коштів, відповідність дій керівників реальним умовам мінливого зовнішнього середовища.

СППР протягом останніх десятиліть забезпечила також і багато інших переваг, включаючи вдосконалення ефективності роботи персоналу і зменшення штатних потреб, сприяючи розв'язанню комплексних проблем щодо зміцнення організаційного управління. Ця система виявилась спроможною зменшувати витрати та сприяти розвитку соціальних програм, які забезпечували надання нових видів послуг населенню. Вона використовується для збору інформації та аналізу критичних факторів, що впливають на якість результатів управлінської діяльності. Ця система інтегрує в собі результати експертного опитування і статистичних досліджень. Її тестування свідчить про її позитивний вплив на процеси ухвалення рішень, підвищує якість аналітичної роботи управлінців різних рівнів. Отже, система СПУР виконує різні обчислювальні функції і функції візуалізації даних на всіх етапах процесу ухвалення рішень. Вона допомагає розпізнавати поточну ситуацію, формувати альтернативні стратегії ухвалення рішень, оцінювати наслідки можливих помилок, згенерувати позитивні рішення, формалізувати моделі, виконувати складні обчислення, вибирати краще рішення за одним або декількома критеріями.

Найбільше значення у СПУР має інтелектуальний аналіз даних або дейтамайнінг (Data mining) – тип аналітичних додатків, які підтримують рішення, розшукуючи за прихованими шаблонами (patterns) інформацію в базі даних. Цей пошук може бути зроблений або

користувачем (тобто тільки за допомогою виконання запитів) або інтелектуальною програмою, яка автоматично розшукує в базах даних і знаходить важливі для користувача зразки інформації. Відповіді на інформаційні запити подаються в бажаній для користувача формі (наприклад, у виді діаграм, звітів тощо). Англомовний термін «Data mining» часто перекладається як «добування даних»; «добування знань»; «добування інформації»; «аналіз, інтерпретація і подання інформації зі сховища даних»; «вибирання інформації із масиву даних» [6, с. 410].

Виконавча інформаційна система (ВІС) – це комп'ютеризована система, яка забезпечує прямий інтерактивний (on-line) доступ до релевантної і актуальної інформації в зручному і спроможному до навігації в системі форматі для підтримки створення менеджерами виконавчих рішень з використанням мережевих робіт станцій [6, с. 550]. Поняття «цифрове місто» або запровадження інформаційних технологій у всі сфери життя територіальної громади нерозривно пов'язане з найпередовішими технологіями у сфері управління і розвитком місцевого самоврядування, що знайшло своє втілення у понятті «соціополіс». У свою чергу, соціополіс – це модель майбутнього суспільства на муніципальному рівні з істотно новими підходами, які базуються на технологіях випереджаючого соціально-економічного розвитку територіальних громад [7, с. 390].

Соціополіс відрізняється від звичайної територіальної громади сімома ознаками:

- 1) технологія досягнення максимально демократичного управління територіальною громадою, залучення до процесу ухвалення рішень максимально можливої кількості населення;
- 2) певна корпорація, адже громада має власників (мешканців), майно, кошти, і вона має права вступати в економічні відносини, в економічні стосунки з іншими корпораціями;
- 3) технології, пов'язані з освітніми програмами, розраховані на виховання дітей та розвиток у них інтелектуальних здібностей;
- 4) екополіс, який орієнтований на гармонізацію відносин життя у будь-яких його формах;
- 5) місто здоров'я орієнтоване на зниження захворюваності й на підвищення рівня позитивного здоров'я;
- 6) духовна община, здатна до ефективних колективних дій з виховання людини;
- 7) «цифрове місто», в якому найсучасніші інформаційні технології запроваджуються у всі попередні шість проектів з метою радикального підвищення ефективності [7, с. 390-391].

Електронні референдуми, прозорість діяльності місцевої влади, ефективне управління розвитком міста в режимі реального часу. Доступність усієї необхідної інформації для населення, доступ до світових інформаційних ресурсів, дистанційна освіта, електронні підручники і бібліотеки, гроші, бізнес, комерція, система телемедицини (що зв'яже будь-яку провінційну лікарню з провідними центрами медицини в країні і навіть за кордоном) – це далеко не повний перелік можливостей для територіальних громад, які здійснюють електронний розвиток (e-development) [7, с. 391]. Телекомунікаційна інфраструктура цифрових міст дозволяє у повній мірі здійснювати принципи «електронного уряду», які втілюються у високий ступінь інформатизації державних служб, муніципальних та соціальних установ, існування розвинених засобів електронного документообігу, платіжних електронних систем, глобальних державних баз даних та інших електронних ресурсів державних інститутів, розвинутих засобів електронного обліку та контролю громадян.

У європейських країнах питанню створення цифрових міст приділяється значна увага. Наприклад, уряд Іспанії розробив проект зі створення багатопрофільних веб-проектів в національній доменній зоні під назвою Digital Cities – Цифрові міста, в рамках урядової програми Info XXI. Варто зазначити, що проект Info XXI в свою чергу входить в більш глобальну програму Євросоюзу FEDER зі створення електронних представництв всіх урядових установ та інших великих організацій країн, які входять до складу Європейського Союзу. Digital Cities передбачає створення множинних порталів і ресурсів, де іспаномовні користувачі зможуть «прогулюватися» у пошуках необхідної інформації, робити покупки, укладати угоди з купівлі-продажу, здійснювати транзакції та платежі. Одним словом, перемістити повсякденні операції щоденного життя у віртуальне середовище. Втім, свій внесок у побудову цифрових міст внесуть і технологічні та телекомунікаційні компанії країни.

Перше цифрове місто Греції створюється муніципалітетом Трикала. Ініціатива e-Trikala передбачає спрощення громадських процедур, скорочення вартості телекомунікаційних послуг,

надання нових електронних послуг та розробку нових методів залучення громадян до державного управління. Модель даного «цифрового міста» складається з чотирьох блоків:

- 1) інфраструктура: обладнання та програмне забезпечення, необхідне для функціонування такого міста (мережі широкосмугового доступу, громадські термінали тощо);
- 2) онлайніві державні послуги;
- 3) «back-office»: всі органи влади та організації, які виробляють і надають інформацію та он-лайніві послуги кінцевим користувачам;
- 4) кінцеві користувачі: громадяни, групи громадян і бізнес.

Кінцевою метою проекту «цифрового міста Трикала» є створення інтегрованого електронного середовища для громадян і бізнесу з їх більш активним залученням до міського управління та розвиток інформаційного суспільства. У Великій Британії прикладом ефективного впровадження проекту «цифрове місто» є досвід Хіллінгдона – другого за розміром адміністративного округу Лондона, який розміщується на 108 квадратних кілометрах та нараховує близько 250 000 жителів.

Серед переліку переваг, пов'язаних із впровадженням цифрового міста у Хіллінгдоні, варто виділити, наприклад, такі: зменшення витрат на утримання споруд – економія на розміщенні урядовців, зменшення витрат на ICT (Information Communication Technology) – зменшення кількості підключень унаслідок зменшення числа офісів для урядовців, економія на поштових витратах – перехід від паперової пошти на електронну, зменшення часу поїздок на роботу – гнучкий робочий графік, що знижує частоту поїздок, близькість до громадян – краще розуміння їх потреб і велика чуйність, збільшення повноважень громадян за допомогою їх цифрового самообслуговування та більшого залучення в цей процес, якість обслуговування – зменшення витрат і прискорення обслуговування, що задовольняє потреби громадян, EDM (Electronic document management) – електронне управління документами, самообслуговування громадян – вся потрібна їм інформація надається он-лайн, краща взаємодія з місцевим населенням – спілкування з населенням в он-лайн режимі стає простішим, особливо з його важкодоступними верствами, тощо [13; с. 142-145].

В цілому для країн Євросоюзу діє план «Електронна Європа», який показує, як країни-члени Європейського Союзу можуть координувати свої підходи при побудові інформаційного суспільства. Реалізація плану обіцяє країнам-членам Євросоюзу цілий ряд переваг: зростання економіки, підвищення продуктивності праці, збільшення зайнятості, соціальне об'єднання Європи. Для досягнення поставленої планом мети необхідна тісна співпраця на всіх рівнях державного управління. В плані робиться спроба створити захищене середовище широкосмугового доступу, за допомогою якого кожна людина зможе взяти участь у функціонуванні інформаційного суспільства своєю рідною мовою, використовуючи для цього найрізноманітніші технології – персональні комп'ютери, мобільні термінали, цифрове телебачення і таке ін. [13, с. 138-139].

Висновки. Отже, без застосування інформаційних технологій на даному етапі розвитку суспільства неможливо підвищувати ефективність управління. Досвід використання інформаційних систем і технологій в інших країнах, зокрема в Європейському Союзі, може бути вдало застосований для підвищення якості вітчизняного муніципального управління.

Список використаних джерел

1. Вовчак І. С. Інформаційні системи та комп'ютерні технології в менеджменті / І. С. Вовчак. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 354 с.
2. Інформаційні системи в менеджменті: навчальний посібник / С. В. Глівенко, Є. В. Лапін, О. О. Павленко та інші. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 407 с.
3. Куйбіда В. С. Інформатизація муніципального управління / В. С. Куйбіда. – Л.: Літопис, 2002. – 222 с.
4. Куйбіда В. С. Муніципальне управління: аспект інформатизації / В. С. Куйбіда. – К.: Знання, 2004. – 357 с.
5. Кулицький С. П. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління / С. П. Кулицький. – К.: МАУП, 2002. – 224 с.
6. Основи інформаційних систем: навчальний посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. / В. Ф. Ситник, Т. А. Писаревська, Н. В. Єрьоміна, О. С. Краєва; за ред. В. Ф. Ситника. – К.: КНЕУ, 2001. – 420 с.

7. Муніципальний менеджмент: навчальний посібник / За заг. і наук. ред. Ю. П. Шарова. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. – 404 с.
8. Шаров Ю. П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти / Ю. П. Шаров. – К.: Вид-во УАДУ, 2001 – 302 с.
9. Гаман Т. В. Створення регіональної інформаційно-аналітичної служби як складова вдосконалення інформаційної діяльності місцевих державних адміністрацій / Т. В. Гаман // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1(21). – С. 252-258.
10. Грабовець І. В. Інформаційні технології в муніципальному управлінні: проблеми та шляхи реалізації / І. В. Грабовець // Грані. – 2012. – № 1. – С. 124-127.
11. Лавріненко В. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади / В. Лавріненко // Вісник Національної академії державного управління. – 2003. – № 3. – С. 503-507.
12. Щербаков О. В. Система підтримки прийняття рішень як невід’ємна частина сучасного інформаційного забезпечення для управління бізнесом / О. В. Щербаков, В. С. Нарішкін // Системи обробки інформації – 2011. – Вип. 3 (93). – С. 93-96.
13. Козленко О. Цифрові міста / О. Козленко, В. Фіщук, О. Чемерис // Сучасні інноваційні технології. – 178 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cisco.com/web/RU/downloads/FINAL>

УДК 336.2

КВАЛІМЕТРИЧНА ОЦІНКА АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

КОСОВА Т. Д.,

**д. е. н., проф. Донецького національного
університет економіки і торгівлі ім.**

М. Туган-Барановського (ДонНУЕТ),

ТІМАРЦЕВ О. Ю.,

к. е. н., доцент ДонНУЕТ

Визначено сутність кваліметричної оцінки і системи управління якістю в Міністерстві доходів і зборів України. Узагальнено практику прийняття і реалізації регіональних програм підвищення якості обслуговування платників податків і функціонування центрів їх обслуговування. Систематизовано критерії якості надання сервісних податкових послуг.

Ключові слова: кваліметрична оцінка; адміністрування; податки; платники; обслуговування.

Определена сущность кваліметрической оценки и системы управления качеством в Министерстве доходов и сборов Украины. Обобщена практика принятия и реализации региональных программ повышения качества обслуживания налогоплательщиков и функционирования центров их обслуживания. Систематизированы критерии качества предоставления сервисных налоговых услуг.

Ключевые слова: кваліметрическая оценка; администрирование; налоги; плательщики; обслуживание.

The essence of qualimetric estimation and management system by quality in Ministry of Revenue and Duties of Ukraine is determinated. The practice of acceptance and realization of the regional programs of taxpayers maintenance upgrading and functioning of centers of their service is generalized. The criteria of tax services provision quality are systematized.

Keywords: qualimetric; estimation; administration; taxes; payers; service.

Постановка проблеми та її зв'язок із найважливішими науковими та практичними завданнями. У процесі інтеграції України до ЄС актуальними завданнями є: запровадження

системи управління якістю державних послуг відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001-2009, вдосконалення бюджетної системи на всіх рівнях, створення стимулів та передумов для підвищення якості управління бюджетними коштами. Досконале вивчення та глибокий аналіз якості обслуговування платників податків є запорукою успішної реалізації реформ у сфері оподаткування. Відповідно до сучасних поглядів на діяльність органів виконавчої влади, питання якості надання адміністративних послуг Міністерством доходів і зборів України має важливе місце в системі адміністрування податків. Але кваліметрування податкових доходів і витрат в Україні, на відміну від більшості розвинених країн, не проводиться [1, с. 189].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше питань загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Кваліметричний підхід є розповсюдженим інструментом оцінки якості виробленої продукції, наданих послуг. Сфера його застосування протягом останнього часу поширюється, у т. ч. на освітню і фінансову діяльність [2].

Молодченко-Серебряковою Т. Г. запропоновано кваліметричну факторно-критеріальну модель для масової оцінки вартості нерухомості багатоквартирного житлового фонду для цілей оподаткування [3, с. 8].

Гречаник Б. В. розроблено методичні рекомендації для визначення регулювальних факторів формування інноваційного клімату на базі комплексного використання методів: експертних оцінок, кваліметричного та кластерного аналізу [4, с. 9].

Ярошенко Р. Ф. розроблено багатопараметричну модель системної динаміки фінансування інвестиційних проектів на основі кваліметричного підходу [5, с. 10]. Утім оцінка діяльності з адміністрування податків з позицій кваліметрії знаходиться на початковому етапі.

Метою статті є кваліметрична оцінка сучасних тенденцій в адмініструванні податків і обслуговуванні їх платників.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Міжнародні стандарти ISO визначають якість як міру відповідності властивих характеристик вимогам [6]. Сама дефініція якості передбачає можливість її кількісного вимірювання. Квалітологія (наука про якість) складається з менеджменту якості, систем якості (у тому числі сертифікації і акредитації), кваліметрії [7, с. 17]. Кваліметрія – (від лат. qualis – який за якістю і греч. metreo – вимірюю) вивчає і реалізовує методи кількісної оцінки якості продукції. Йдеться про альтернативні характеристики, більшість із яких не можуть бути виміряні безпосередньо, а визначаються порівнянням (гірше – краще, більше – менше). Поняття кваліметрії включає теорію, методи і засоби виміру й оцінки якості будь-яких створюваних або використовуваних людиною об'єктів і процесів.

У Міністерстві доходів і зборів України (Міндоходів) ухвалено Програму розвитку системи управління якістю з надання адміністративних послуг у центральному апараті та територіальних органах. Дорожня карта першого етапу передбачає здійснення організаційних заходів та розробку документів з системи управління якістю, а також методологічну підтримку її впровадження. Систему менеджменту якості адміністративних послуг можна вважати ефективною в тому випадку, якщо вона дозволяє максимально мотивувати діяльність кожного учасника даного процесу та мінімізує зовнішній вплив на кінцевий результат [8, с. 7].

У сучасних умовах підвищується роль місцевих органів влади у формуванні податкових надходжень бюджету, що виявляється в ухваленні програм підвищення якості обслуговування платників податків та рівня знань податкового законодавства на рівні обласних, міських, районних державних адміністрацій. Зокрема, такі програмні документи із визначенням паспортів програм і джерел їх фінансування діють у Закарпатській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях тощо.

Метою Програм [9] є забезпечення платників податків якісними та своєчасними податковими послугами (щодо видачі довідок та дозвільних документів, приймання звітності, вхідної кореспонденції) та створення сприятливих умов для одержувачів послуг при здійсненні повноважень відповідальними посадовими особами органів Міндоходів, підвищення рівня знань податкового законодавства для забезпечення повного і своєчасного надходження до бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів законодавчо встановлених в Україні податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, підвищення рівня добровільного виконання платниками податків своїх зобов'язань.

Значним кроком до європейських стандартів адміністрування податків стало відкриття центрів обслуговування платників податків (ЦОПП). Станом на 01.12.2013 р. в Україні успішно працюють більше 500 ЦОПП, які з початку року надали платникам податків близько 3,9 млн. послуг адміністративного, консультаційного та інформаційного характеру [10]. Міндоходів надає суб'єктам господарської діяльності чимало послуг, які, з одного боку спрощують процес сплати податків, а з іншого – мінімізують людський фактор у роботі з платниками податків. Підвищенню якості обслуговування сприяють діючі електронні сервіси податкової служби: «Дізнайся про свого бізнес-партнера», «Перевірка свідоцтва платника єдиного податку», «Реєстр платників ПДВ», «Отримання безкоштовно сертифіката ключа електронного цифрового підпису», «Інформаційне повідомлення про заборгованість з податків, зборів (обов'язкових платежів)»; «Довідка про відсутність заборгованості з податків і зборів (обов'язкових платежів)». Сервіс «Пульс податкової», створений з метою громадського контролю за діяльністю служби та боротьби з проявами корупції.

У Моніторинговому центрі Міндоходів з найкращими ІТ-рішеннями здійснюється відео-нагляд за процесом роботи у ЦОППах головних управлінь відомства та їх територіальних органів, чим забезпечується контроль за якісним обслуговуванням платників. На сайті Міндоходів проводиться анкетування за двома питаннями:

1. Чи поліпшилась якість обслуговування платників податків з відкриттям ЦОПП? За період з 02.09.2013 р. по 04.01.2014 р. всього проголосувало: 14 313 осіб, у т. ч. відповідь «Так, суттєво» надали 14 048 осіб, або 98,1 %, «Поліпшилася, але не суттєво» – 50 осіб, або 0,3 %, «Нічого не змінилося» – 215 осіб, або 1,5 %.

2. Чи доводилося Вам подавати скарги на неправомірні дії працівників ЦОПП та якість? За період з 02.09.2013 р. по 04.01.2014 р. всього проголосувало 28 осіб, у т. ч. відповідь «Ні» надали 24 особи, або 85,7 %, «Так, на прийомі у керівника податкового органу» – 1 особа (3,6 %), «Так, за телефоном гарячої лінії Міндоходів «Пульс» – 2 особи (7,1 %), «Так, в інший спосіб» – 1 особа (3,6 %).

Таким чином, платники податків позитивно оцінюють останні зміни в організації діяльності Міндоходів, оскільки вони без черги у зручний для них час подають у ЦОПП податкову звітність, отримують ключі електронного цифрового підпису, одержують кваліфіковані консультації, адміністративні послуги тощо. Суб'єкти господарювання, які використовують касові апарати, з 1 січня 2013 р. мають подавати до органів Міндоходів по дротових або бездротових каналах зв'язку електронні копії розрахункових документів і фіскальних звітних чеків, які містяться на контрольній стрічці в пам'яті реєстраторів розрахункових операцій або в пам'яті приєднаних до них модемів, та інформацію про обсяг розрахункових операцій, виконаних у готівковій та/або в безготівковій формі, або про обсяг операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, яка міститься в їх фіскальній пам'яті.

Впровадження контрольної стрічки в електронній формі є позитивною тенденцією для створення комфортних умов для суб'єктів господарювання. Застосування передачі інформації у електронному виді до органів Міндоходів надасть можливість платникам податків зекономити час та зменшити витрати на утримання касової техніки. Варто зазначити, що з 1 січня 2014 р. наступила фінансова відповідальність за відсутність касової стрічки в електронній формі та дозволяється первинна реєстрація лише реєстраторів розрахункових операцій, які створюють контрольну стрічку в електронній формі та електронних таксометрів, автоматів з продажу товарів (послуг), реєстраторів розрахункових операцій з купівлі-продажу іноземної валюти.

На підвищення якості надання адміністративних послуг орієнтована діяльність Департаменту обслуговування платників податків, який, поміж іншим, організує особистий прийом громадян керівництвом Міндоходів з метою забезпечення конституційного права громадян на звернення. З початку 2013 р. організовано 151 особистий прийом, які відвідало 208 громадян. Під час цих зустрічей платники одержали вичерпні усні роз'яснення з питань, що їх цікавили, а з порушених ними проблем було вирішено відповідні питання у межах чинного законодавства.

Міндоходів планує поліпшити якість податкового аудиту шляхом проведення електронних перевірок на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях та електронних документах платника податків. Акт (довідка) такої перевірки може бути складений у формі електронного документа і переданий засобами електронного зв'язку платнику податків. Запровадження електронних перевірок є частиною стратегії з розвитку податкового сервісу,

дерегулювання ведення підприємницької діяльності. Існуюча інфраструктура електронного документообігу дозволить перейти на дистанційний аудит без додаткових витрат як для бюджету, так і для платників податків.

Сервісом «електронна перевірка» вже з 1 січня 2014 р. зможуть скористатися платники єдиного податку, що перебувають на спрощеній системі оподаткування. Для цього достатньо буде повідомити територіальні органи Міндоходів про своє бажання пройти перевірку дистанційно за 10 днів до її проведення. З 1 січня 2015 р. послуга буде доступна для всіх представників малого та середнього бізнесу, що працюють на загальній системі оподаткування. А з 1 січня 2016 р. – для всіх категорій платників податків. Поетапне впровадження електронних перевірок забезпечить необхідну адаптацію підприємців до нововведень і дозволить налагодити технічні деталі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за цим напрямком.

1. Пріоритетним напрямом розвитку Міністерства доходів і зборів України є надання високоякісних сервісних послуг громадянам та бізнесу, розширення їх переліку й спрощення процедур надання з огляду на потреби клієнтів і можливості інноваційних технологій, налагодження партнерських та довірливих відносин з платниками податків, які є передумовою для ефективної підприємницької діяльності і забезпечення зростання надходжень до бюджету.

2. Критеріями якості надання сервісних послуг у центрі обслуговування платників податків є: можливість отримання індивідуальних консультацій, дистанційних консультацій письмово чи електронною поштою, вчасність і професійність роз'яснення податкового законодавства; швидкість обслуговування; інформативність наочного матеріалу; можливість користування безкоштовним Інтернетом і телефоном; комфортність умов, зручність графіку роботи тощо.

Перспективи подальших пошуків (розробок) за даним напрямком полягають у побудові чіткої кваліметричної моделі оцінки якості адміністративних послуг.

Список використаних джерел

1. Майбуров И. А. Проблема идентификации и оценки налоговых расходов: методологический подход к решению / И. А. Майбуров // Проблемы економіки. – 2012. – № 4. – С. 187-193.
2. Хлебнікова Т. М. Кваліметричний підхід до вивчення якості вищої освіти [Електронний ресурс] / Т. М. Хлебнікова // Теорія та методика управління освітою: електронне фахове видання // ДВНЗ Університет менеджменту освіти АПН України. – 2010. – № 5. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/5/11hleqhe.pdf>
3. Молодченко-Серебрякова Т. Г. Формування економічного механізму оцінювання міського житлового фонду у ринкових умовах (на прикладі Харківського регіону): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / Т. Г. Молодченко-Серебрякова; Харківська національна академія міського господарства. – Х., 2006. – 19 с.
4. Гречаник Б. В. Організаційно-економічне забезпечення інноваційно-спрямованого розвитку підприємств: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Б. В. Гречаник; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л., 2006. – 24 с.
5. Ярошенко Р. Ф. Моделі класу «рушійні сили – опір» в управлінні фінансуванням та впровадженні проектів: автореф. дис... канд. техн. наук: 05.13.22 / Р.Ф. Ярошенко; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – К., 2009. – 19 с.
6. ДСТУ ISO 9001:2009. Національний стандарт України. Система управління якістю (ISO 9001:2008, IDT). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gereho.dp.ua/index/-info_dstu_iso_9001-2009.html
7. Варжапетян А. Г. Квалиметрия: учебное пособие / А. Г. Варжапетян. СПб.: СПбГУАП, 2005. – 176 с. – ISBN 5-8080-0138-9.
8. Кузьменко О. О. Адміністративно-правове забезпечення менеджменту в державній податковій службі України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / О. О. Кузьменко; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 19 с.
9. Програма покращення умов надання адміністративних послуг та підвищення їх якості в Центрі обслуговування платників податків при державній податковій інспекції у м. Чернівцях Чернівецької області Державної податкової служби на 2013-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chernivtsy.eu/portal/f/files/programdpa.doc>

10. Мальцева В. Пріоритет – підвищенню якості обслуговування платників [Електронний ресурс] / В. Мальцева // Вісник Міністерства доходів і зборів України. – 2013. – № 48. – Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/6446>

УДК 336.71:336.22

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ ПОТОКАМИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

КИРИЗЛЕЕВА А. С.,
к. э. н., доц., доц. каф. биржевого
и банковского дела Донецкого
государственного университета
управления

У даній статті досліджено основні процеси банківської діяльності, представлена організаційна модель з управління фінансовими потоками комерційного банку.

Ключові слова: організаційна модель; управління; фінансові потоки.

В данной статье исследованы основные процессы банковской деятельности, представлена организационная модель по управлению финансовыми потоками коммерческого банка.

Ключевые слова: организационная модель; управление; финансовые потоки.

The article examines the basic processes of banking activity. It also presents the organisational model of managing financial flows of a commercial banks.

Keywords: organisational model; management; financial flows.

Постановка проблеми в общем виде. Управление денежными потоками играет значительную роль в банковской системе в связи с волатильностью современных финансовых рынков и разной степенью развития обращения финансовых инструментов. Увеличивается в настоящее время валюта баланса банков, создаются дополнительные возможности для диверсификации направлений формирования ресурсов и их вложений. Банкиры используют новую технологию в целях приобретения новых клиентов и увеличения прибыли.

В результате конкуренция растёт, исследуются способы улучшения существующих отношений с клиентами и предоставления новых инструментов для повышения эффективности деятельности коммерческих банков. И для развитых стран, и для стран с развивающейся экономикой необходимо исследовать существующие модели по управлению финансовыми потоками банков, анализировать программное обеспечение финансового моделирования для оптимизации портфеля активов и пассивов.

Анализ последних исследований и публикаций. Многие учёные и практики, такие, как Васюренко А. В., Гальчинский А. С., Дзюблук А. В., Ковальчук Т. Т., Лаврушин О. И., Панова Г. С., Дыба М. И., Осадчий Е. С. и др., исследуют актуальные аспекты развития управления активами и пассивами банков. Все исследования вышеуказанных учёных и практиков основываются и пересекаются с работами известных зарубежных учёных. Так, например, вопросы по структуре управления и взаимосвязи всех элементов этого процесса обсуждаются Брауном, Борио, Дули, Фолькерте-Ландау и Гарбером, Нили [1; 2; 4; 5]. Нуги исследует причины, по которым различается уровень развития управления банковскими операциями в различных странах [6]. Калп рассматривает риски банковских учреждений, классифицирует их в зависимости от типа событий, которые могут вызвать потенциальные потери. Используются многими учёными система классификации видов рисков, предложенная исследовательской группой Global [3].

Сложившаяся ситуация на мировых финансовых рынках обуславливает актуальность изучения мирового опыта развития процессов банковской деятельности, построения эффективной организационной модели управления банковской деятельностью в Украине.

Целью исследования является изучение основных аспектов организации и осуществления управления активами и пассивами, построение организационной модели по управлению финансовыми потоками коммерческого банка.

Изложение основного материала. Обоснование полученных результатов. Управление активами и пассивами связано с оптимальным инвестированием активов в целях удовлетворения текущих целей и будущих обязательств. Основным аспектом в управлении активами и пассивами является совместная оценка рисков и выгоды коммерческих банков при определении структуры и качества активов и обязательств. Более традиционный вид управления рисками отдельно в зависимости от типа риска (так называемый бункерный подход) больше не удовлетворяет финансовые учреждения, и как показывают исследования, существует зависимость от уровня управления рисками на глобальном уровне [7]. Среди различных рисков, с которыми сталкиваются учреждения (например, рынок, кредит, ликвидность, бизнес-операции), управление активами и пассивами фокусируется на финансовых рисках.

Управление активами и пассивами является процессом разработки, реализации, мониторинга и пересмотра стратегии, относящиеся к активам и обязательствам, для достижения организацией финансовых целей, учитывая допущение рисков банков и других ограничений. Вопрос интегрального подхода управления активами и обязательствами возникает в ряде отраслей, таких как банковские, страховые и пенсионные фонды, а также на уровне отдельных домашних хозяйств.

Определения активов, обязательств и рисков являются специфическими для каждой организации, но, в самом общем виде, активы можно рассматривать как ожидаемые денежные потоки, и обязательства, как и будущие оттоки денежных средств. Хотя краткосрочные риски, связанные с возможностью того, что активы учреждения не будут охватывать его краткосрочные обязательства, имеют важное значение для анализа и количественной оценки. Управление активами и пассивами, как правило, проводится в долгосрочной перспективе.

Рассмотрим коммерческий банк, целью которого является получение максимальной прибыли (рис. 1).

Рис. 1. Организационная модель по управлению финансовыми потоками коммерческого банка

Целью созданных резервов может быть обеспечение ликвидности в случае потерь по активным операциям. Операции, связанные с созданием резервных средств, платежами клиентов банка, проведением собственной хозяйственной деятельности, оценкой рисков в течение короткого периода и осуществлением банковских операций, относятся к области тактического управления рисками. Когда исполнительные органы управления банка приходят к решению о распределении активов и обязательств фонда при условии соблюдения различных ограничений на год, они устанавливают стратегические цели управления активами и пассивами. Таким образом, управление активами и пассивами устанавливает долгосрочные позиции для инвестирования активов и покрытия обязательств, будь то один момент времени в будущем или в течение нескольких будущих периодов.

Преимущества управления активами и пассивами достаточно очевидны: понимание общих положений банка в сроках своих обязательств; всестороннего стратегического управления инвестициями в целях обязательств. Возможность количественной оценки рисков и рискованных предпочтений в процессе управления активами и пассивами – улучшение подготовки для будущих неопределённостей и, в идеале, повышение эффективности и производительности от интеграции управления активами и пассивами.

Признавая эти преимущества, банки внедрили собственную методику управления активами и пассивами. Существует также значительный объём научной литературы по теме банковских моделей управления активами и пассивами. Рассмотрим специфические трудности в осуществлении управления активами и пассивами. *Во-первых*, каждое учреждение имеет свои конкретные задачи, допуски риска и ограничения, и было бы трудно разработать алгоритм оптимизации, который реально учитывает эти конкретные характеристики при оценке решения о распределении портфелей. *Во-вторых*, долгосрочные стратегические решения зависят от факторов, чьи прогнозы не могут быть доступными для банков. *В-третьих*, предпочтения риска и их изменения с течением времени должны быть переведены на математический язык, который далёк от обычного. Наконец, разумные модели управления активами и пассивами должны содержать все её различные компоненты (активы, обязательства, капитал, цели, институциональные и политические ограничения и т. д.) на конструктивной основе, которая может оказаться сложной.

Достижения ожидаемого риска, предпочтения ликвидности или других целей весьма чувствительно к внутренней и внешней политике, так как банк может не захотеть заявить свои предпочтения риска. *В-четвёртых*, это может быть сложным, чтобы достичь консенсуса между исследователями и политикой в заинтересованных учреждениях в отношении соответствующей структуры, меры риска, допущения и действия модели. Тем не менее, важность развития целесообразной и полезной модели управления активами и пассивами, которую принимает банк с учётом активов, обязательств, капитала, цели и ограничения не могут быть завышены.

Стратегические цели каждого коммерческого банка:

- поддержка высокого уровня ликвидности;
- сохранение стоимости капитала;
- максимальная отдача от портфеля активов при соблюдении нормативов ликвидности и капитала, сохранение цели.

Логично, что управление активами и пассивами не происходит стихийно. Его осуществляет определённый специализированный орган – Комитет по управлению активами и пассивами. Главные его задачи: разработка схем и требований, которые выполняют функцию управления активами и пассивами, а также проведение комплекса мероприятий и контроля за их реализацией (рис. 2).

Комитет включает представителей руководства различных подразделений: кредитного и инвестиционного, экономического анализа и прогнозирования, управления финансовыми операциями банка, главного бухгалтера, экономиста и руководителя филиалов. Этот орган управления не работает постоянно, а собирается через некоторое время для координации процесса управления. Для вынесения взвешенных решений Комитета в заседаниях участвуют работники казначейства банка и других отделов.

Казначейство, или департамент активных и пассивных операций является главным рабочим подразделением коммерческого банка. Комитет по управлению активами и пассивами реализует управленческие решения.

Рис. 2. Основные функции Комитета управления активами и пассивами

Казначейство банка – это организационное подразделение, выполняющее финансовые операции на таких рынках, как валютный, денежный, фондовый, рынок капиталов, деривативов. Цель работы казначейства очень похожа на цели банковского учреждения вообще. Оно призвано сохранять ликвидность, способствовать росту прибыли, расширять активно-пассивные операции банка, снижать общий уровень риска. Казначейство владеет информацией не только о состоянии финансовых рынков и банковских ресурсов. С такой концентрацией информации казначейство задействовано в формировании внешней и внутренней ценовой политики. Оно также утверждает уровень процентных ставок, курсы покупки-продажи иностранных валют, приводит в действие политику трансфертного ценообразования.

С образованием новых форм организации банковской деятельности становятся самостоятельными такие подразделения, как центры ответственности, прибыли и затрат. Казначейство центры прибыли проводят операции с ресурсами путём покупки и продажи по трансфертной цене. Трансфертная цена отражает внутреннюю стоимость ресурсов в банковской системе, учитывая рыночные индикаторы (ставку МБК, учетную ставку НБУ, ставку размещения ОВГЗ). Такая система ценообразования оптимизирует политику банка по управлению активами и пассивами и позволяет найти высоко rentable или выявить убыточные банковские продукты. Система трансфертных цен позволяет подразделениям банка эффективно проводить свою деятельность.

Таким образом, казначейство – это информационный центр, который ежедневно получает необходимые данные от структурных подразделений банка, консолидирует их и передаёт на более высокие уровни банковской иерархической системы – руководству банка. Казначейство – относительно самостоятельная структура коммерческого банка, которая проводит финансовые операции не только по собственной инициативе, но и от имени других подразделений банка.

С этой точки зрения создание казначейства происходит как создание технологически замкнутого подразделения, которое планирует свою деятельность и управляет финансовыми потоками, сотрудничая с банковскими филиалами, департаментами, управлениями. Особенностью является то, что службы учёта и аудита казначейства автономны от общей банковской бухгалтерии и подразделений аудита и аналитики.

Высшим органом управления каждого банка является Правление или Совет директоров, который включает финансового директора, директора по аудиту, исполнительного директора, но этот список может расширяться в зависимости от потребностей. Главное условие состоит в том, чтобы обязанности директоров и подчинённость им отдельных подразделений не пересекались.

Казначей банка – следующая ступень организационной структуры, управляющей казначейством и подчиняется Совету директоров. Казначейство насчитывает три подразделения: фронт-офис, мидл-офис и бэк-офис. Каждый офис выполняет свои функции и имеет характерные только для него задачи.

Приведённая структура очень сложна для банковской системы Украины, а некоторые подразделения вообще нет необходимости создавать из-за существования ограничений. Анализ информационных потоков является важным элементом в процессе управления финансовыми потоками.

Казначейство зарубежных банков работает так, что каждый дилер выполняет функцию аналитика, поэтому сам оценивает ситуацию и сам принимает решения. Это позволяет ускорить работу. Успех реализации подхода будет зависеть от того, насколько профессиональны работники казначейства. Сложность заключается в организации аналитической работы, которую выполняет финансово-аналитическая служба банка.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В современных условиях жёсткой конкуренции в банковской сфере, быстрого роста научно-технического прогресса банки работают с высоким уровнем риска. Менеджеры банка решают задачи минимизации рисков, обеспечение достаточности доходов, чтобы сохранить средства вкладчиков и поддержать жизнедеятельность банка.

Работники банка должны обращать внимание на различные факторы, формировать банковскую политику, принимать решения, заботясь об интересах клиентов, ведь не учитывая этого, невозможно обеспечить прирост доходов и прибыли. Поэтому банки вынуждены искать новые подходы, методы, системы и схемы, чтобы удержать существующих и привлечь новых клиентов, особенно корпоративных, обслуживая которых, банк при правильной организации управления денежными потоками получит большую часть своих доходов.

Список использованных источников

1. Borio, K. (2008). «A Bank Asset and Liability Management Model», *Operations Research*, 34, 356–376.
2. Brown, J. (2002). *Worldwide Asset and Liability Modeling*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
3. Culp L. (2001). «Short-Term Financial Planning under Uncertainty», *Management Science*, 28, 670–682.
4. Dooley K., Folkerts-Landau D., Garber A. (2004). «The Theory of Liability driven Investments», *Life & Pensions Magazine*, 2, 5, 39-44.
5. Neely G. (2000). «Dynamic Allocation Decisions in the Presence of Liability Constraints», working paper, EDHEC Risk and Asset Management Research Centre.
6. Noogey S. (2000). «Contingent Immunization—Part II: Problem Areas», *Financial Analysts Journal* (January–February), 35–50.
7. Zenios, S. A. Rozen, W. (2006). *Handbook of asset and liability management*. Volume 1, Theory and Methodology. Amsterdam, Elsevier North Holland, p. 18-21

УДК 338.24.01

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ОПТИМАЛЬНОМУ УПРАВЛЕНИЮ СОСТОЯНИЕМ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

**БРАДУЛ Н. В.,
к. ф.-м. н., доц. кафедры высшей
математики Донецкого государственного
университета управления**

Предложен анализ методов и подходов построения оптимального управления социально-экономическими процессами. Обоснована целесообразность применения современных подходов стохастической теории управления.

Ключевые слова: идентификация; модель; оптимальное управление; процесс; социально-экономическая система.

Запропоновано аналіз методів і підходів побудови оптимального управління соціально-економічними процесами. Обґрунтовано доцільність застосування сучасних підходів стохастичної теорії управління.

Ключові слова: ідентифікація; модель; оптимальне управління; процес; соціально-економічна система.

The analysis of methods and approaches to optimal socio-economic process management creation it is proposed. The expediency of the use of modern stochastic control theory approaches it is substantiated.

Keywords: identification; model; optimal control; process; socio-economic system.

Постановка проблемы. Основываясь на общей методологии системного анализа, можно утверждать, что описание реальных социально-экономических систем, в которых происходят определенные вероятностные и управленческие процессы, ограничено возможностью их представления в форме некоторых моделей состояния в определённый момент времени. При этом концептуальная сложность экономических проблем возникает в условиях неполной информации. Она часто встречается в различных прикладных вопросах управления социально-экономическими системами и смещается в область модельных представлений, базовыми или главными из которых являются модели состояния в определённый момент времени.

Сложность исследованию добавляют возникающие проблемы идентификации и формализации оптимального управления социально-экономическими процессами. На основании выше сказанного можно сделать вывод о необходимости исследования методов оптимального управления социально-экономическими процессами в условиях неопределенности с учётом бурного развития информационных систем и технологий.

Изложение основного материала заключается в анализе методов, подходов и инструментов построения оптимального управления социально-экономическими процессами. Согласно общей схеме обработки информации [1], системный подход состоит из нескольких этапов.

1. *Анализ проблемной области.* Социально-экономическая система, как и любой план деятельности внутри её, в рамках той или иной предметной области имеет определённую структуру. Структурироваться система может по различным принципам, но в любом случае необходимо понимать её как сложную и открытую, взаимодействующую с окружающей средой. Вследствие влияния определенных факторов возникает необходимость сужения проблемной области. По этой причине каждый элемент системы в своей предметной области может определяться как отдельная социально-экономическая подсистема, для которой окружающей средой являются факторы других элементов системы, входные воздействия которых влияют на положение рассматриваемой системы. Такие воздействия извне определяются как внешние входные воздействия. Как правило, внешние входные воздействия не принимают непосредственного участия в управлении системой, но оказывают существенное влияние на её фазовое состояние.

Окружающая среда является источником внешних воздействий, которые по своей сути имеют случайный характер. Заранее предугадать появление того или иного фактора, входные воздействия которого влияют на положение системы случайным образом, и построить с учётом неоднозначного отклика системы на его входные воздействия соответствующее управление системой является одной из основных задач управления социально-экономическими системами. Отличительная особенность любой социально-экономической системы заключается в неоднозначном отклике на одни и те же входные воздействия. Учитывая экономическую нестабильность, при детерминированном входном воздействии, выходная переменная системы, как оказалось на практике, не является детерминированной. Для выходной переменной этого класса систем рассеивание тем больше, чем сильнее влияние случайных внешних воздействий (факторов) на систему. Именно влиянием этих случайных факторов объясняется неопределённость поведения системы.

Изменение внешних воздействий, а также характеристик объектов управления в условиях их нормального функционирования, принципиальная невозможность учета всех воздействий и другие реальные факторы риска и дестабилизации определяют необходимость постоянного уточнения законов функционирования и управления социально-экономическими системами. Возникает необходимость уточнения понятия риска и дестабилизации в социально-экономических системах.

Определение 1. Фактор, который влияет на положение системы случайным образом, вследствие чего, неоднозначный отклик системы на его входные воздействия в управлении учитывается заранее, называется фактором риска.

Определение 2. Неоднозначный отклик системы на входные воздействия фактора риска называется риском в управлении социально-экономическими системами.

Определение 3. Фактор, который влияет на положение системы случайным образом, вследствие чего неоднозначный отклик системы на его входные воздействия требует выбора определённого параметра управления из области допустимых управлений, называется фактором дестабилизации.

Определение 4. Неоднозначный отклик системы на входные воздействия фактора дестабилизации называется дестабилизацией социально-экономической системы.

2. *Формализация процесса управления.* Прежде чёткие организационные границы социально-экономических систем на современном этапе размыты [2]. Происходит процесс организационной трансфузии, взаимопроникновения разных организаций друг в друга. Если раньше организационным образованием самого высокого уровня были предприятия, то на данном этапе высшей организационной формой является социально-экономическая программа развития, объединяющая самые различные предприятия и организации в некие динамические образования целевого характера.

Происходит слияние организационных систем производителя и потребителя на основе современных концепций маркетинга, рекламы и связей с общественностью, современных систем управления качеством, систем поддержки отношений с клиентами и пр. Происходит создание новых деловых отношений на базе современных информационных систем и технологий прямого бизнеса. Некогда целостные и централизованные экономические организации ввиду размытости понятия собственности становятся ассоциациями полуавтономных хозяйствующих субъектов.

Так называемые виртуальные организации представляют собой динамические проектно-ориентированные организационные формы, объединяющие своих участников с помощью современных информационных сетей, которые в свою очередь аккумулируют в себе все возможные средства связи. Современная социально-экономическая система превращается из некоей совокупности самостоятельных и независимых субъектов, реализующих свои собственные стратегии и достигающих свои собственные цели, в организационное сетевое пространство, структурирующееся как совокупность экономических инициатив и импульсов управленческого характера. На основе вышесказанного этап формализации процесса управления становится трудоёмким, а сам процесс управления трудно формализуемым. Процесс формализации состоит из нескольких этапов.

2.1. *Построение структурных форм модели системы и модели управления.* Структуризация проблемной области предполагает, что вся доступная и существующая информация, сопоставленная соответствующим экономическим факторам, была зафиксирована

в виде некоторой информационно-логической модели состояния исследуемой системы. Данный этап предполагает построение концептуальной или информационной модели исследуемого процесса (системы) и проблемной области, которая содержит наиболее общую информацию и отражает структурные взаимосвязи системы с другими объектами, влияющими на исследуемый процесс. Оптимальное управление в исследуемой проблематике, очевидно, должно строиться по принципу обратной связи в зависимости от доступных наблюдению величин. Программное же управление в данной проблематике менее эффективно, чем управление с обратной связью.

Поэтому социально-экономическую систему можно назвать объектом управления A , социально-экономическую программу развития – управляющим инструментом B , который формирует закон управления, оптимизирует работу системы и подаёт сигналы управления на вход (внутренние сигналы воздействия) в объект управления (на определённые элементы системы). На объект управления действуют внешние факторы воздействия, определяющие некоторый случайный процесс $z(t)$ с компонентами $z_1(t), \dots, z_n(t)$, $0 \leq t \leq T$. Структурную модель системы управления можно представить следующим образом (рисунок).

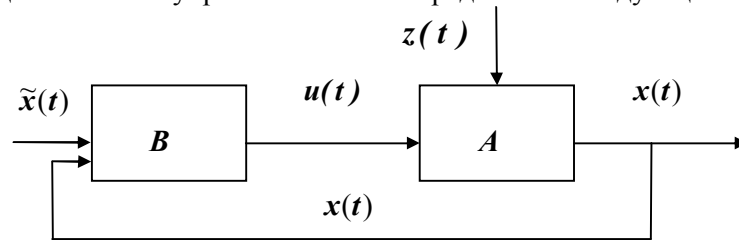

Рисунок. Структурная модель системы управления

Здесь $z(t) = (z_1(t), z_2(t), \dots, z_n(t))$ – некоторый случайный процесс, определенный внешними факторами воздействия (риском или дестабилизацией, в зависимости от целей задачи); $x(t) = (x_1(t), x_2(t), \dots, x_m(t))$ – выходные сигналы, определяющие неоднозначный отклик системы на входные воздействия в управлении; $\tilde{x}(t) = (\tilde{x}_1(t), \tilde{x}_2(t), \dots, \tilde{x}_m(t))$ – входные сигналы в инструмент управления, определяющие фазовое состояние системы; $u(t) = (u_1(t), u_2(t), \dots, u_k(t))$ – параметры управления объектом, $0 \leq t \leq T$.

2.2. *Идентификация модели.* Проблемы идентификации и управления социально-экономическими системами занимают на современном этапе развития экономики многих стран значительное место в теории и практике управления. Поведение реальной экономической системы, функционирующей в условиях естественных, промышленных и других внешних возмущений, характеризуется некоторой неопределённостью. Кроме того, в социально-экономической системе одним из важных факторов является человеческий, который также характеризуется некоторой неопределённостью.

Очевиден вывод, что описание подобных систем при помощи хорошо известных детерминированных подходов не всегда отражает действительную картину функционирования реальной социально-экономической системы. Исследуемая проблематика относится к классу задач, при решении которых целесообразно использовать современные исследования теории оптимального стохастического управления. И, в свою очередь, оптимальное управление в стохастических задачах строится по принципу обратной связи в зависимости от доступных наблюдению величин. При наличии случайных возмущений важную роль играет процесс наблюдения и обработка данных [3].

2.3. *Построение математической модели и выбор метода решения проблемы.* Существенные различия в математическом аппарате применяемых подходов к оптимальному управлению социально-экономическими системами основаны на том, что теория детерминированных задач оптимального управления базируется на принципе максимума Понтрягина и методе динамического программирования (МДП). Применение МДП сводит задачу управления к решению нелинейного уравнения в частных производных первого порядка.

При исследовании стохастических задач оптимального управления также используется МДП, но соответствующее нелинейное уравнение в частных производных имеет второй

порядок. К решению этого уравнения сводится задача построения синтеза оптимального управления при случайных возмущениях. Данный этап сводится к построению оптимального управления системой при заранее выбранном критерии оптимальности.

Имея модель управления с обратной связью, не прибегая к конкретному содержанию системы и учитывая, что объект управления находится под влиянием случайного процесса $z(t)$, динамику выходных сигналов, определяющих неоднозначный отклик системы на входные воздействия в управлении, можно представить в виде процесса

$$\begin{aligned}\dot{x}_1(t) &= f_1(x_1(t), \dots, x_m(t), z_1(t), \dots, z_n(t), u_1(t), \dots, u_k(t)), \\ \dot{x}_2(t) &= f_2(x_1(t), \dots, x_m(t), z_1(t), \dots, z_n(t), u_1(t), \dots, u_k(t)), \\ &\dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\ \dot{x}_m(t) &= f_m(x_1(t), \dots, x_m(t), z_1(t), \dots, z_n(t), u_1(t), \dots, u_k(t)),\end{aligned}$$

где $f_1, f_2, \dots, f_m$ – некоторые функции, характеризуемые внутренним состоянием объекта. Тогда общее математическое описание первичного критерия оптимальности для каждого этапа будет иметь вид

$$Q_1 = \int_0^T G(\tilde{x}(t), x(t), u(t), z(t)) dt.$$

Функционал Q_1 является случайной величиной и поэтому не может быть мерой качества функционирования системы [4]. В качестве критерия оптимальности системы управления со случайными воздействиями факторов риска и дестабилизации целесообразно выбрать некоторую среднюю характеристику величины Q_1 . Этой характеристикой может быть математическое ожидание первичного критерия

$$Q = M(Q_1) = M \left\{ \int_0^T G(\tilde{x}(t), x(t), u(t), z(t)) dt \right\}. \quad (1)$$

2.4. Выбор программного обеспечения. Для управления коммуникациями системы программное обеспечение является необходимым средством, и оно должно быть адаптировано к украинским реалиям. Эффективное программное обеспечение должно отвечать всем современным требованиям к характеристикам информационных систем и технологий. На сегодняшний день не существует информационных систем, полностью покрывающих все информационные потребности социально-экономических систем и, соответственно, программ их развития. И, тем не менее, информационные системы и технологии предлагают широкий спектр специализированного программного обеспечения, однако существуют классы задач, решение которых невозможно при помощи известных пакетов. В этом случае необходима разработка на одном из языков программирования собственного программного продукта, который будет реализовывать тот или иной алгоритм решения подобной задачи, либо поиск другого программного продукта, обладающего требуемой функциональностью. Но в сфере информационных технологий в Украине сложилась неблагоприятная ситуация.

На современном этапе любая научно-практическая концепция может иметь какой-либо вес только в том случае, если существует возможность её полноценно реализовать на базе программного продукта. В то время, как зарубежные предприятия значительно преуспели в этом отношении, украинское научное сообщество потеряло даже то, что имело. Ни государственные, ни частные инвесторы не имеют никакого практического интереса к тому, чтобы вкладывать свои средства в разработку конкурентоспособного научного инструментария, предпочитая пользоваться уже готовыми зарубежными программными продуктами, усиленно продвигаемыми в Украине, несмотря на то, что IT отрасль даёт значительный вклад в формирование ВВП Украины. Тем не менее, на современном этапе бурное развитие IT отрасли и рост научно-технического прогресса позволяет применять в полной мере достижения теории стохастического управления в управлении социально-экономическими системами.

3. Верификация (анализ полученных результатов). Этот этап заключается в анализе точности и правильности полученных результатов. Он включает в себя анализ адекватности

построенных моделей управления, анализ значимости их параметров, оценки чувствительности и устойчивости решения. На данном этапе в случае неадекватности модели управления может возникнуть или необходимость выполнения дополнительной коррекции и доработки модели, или сужение исходной проблемной области.

Выводы. Социально-экономическая система, как и любой план деятельности внутри её, в рамках той или иной предметной области, может структурироваться по различным принципам, но в любом случае необходимо понимать её как сложную открытую систему, взаимодействующую с окружающей средой. Окружающая среда влияет на социально-экономическую систему посредством случайных факторов воздействия риска и дестабилизации. Управление системой происходит при случайных внешних воздействиях.

При оптимальном управлении социально-экономическими процессами целесообразно применять подходы стохастической теории управления, которая основана на статистическом подходе к решению задач идентификации и оптимизации. Оптимальное управление в стохастических задачах строится по принципу обратной связи. В качестве критерия оптимальности системы управления со случайными воздействиями факторов риска и дестабилизации выбирают чаще всего математическое ожидание первичного критерия для каждого этапа по формуле (1). Современное развитие информационных систем и технологий, а также их аппаратного обеспечения позволяет использовать в полной мере достижения теории стохастического управления в экономических исследованиях.

Список использованных источников

1. Брадул С. В. Общая схема обработки информации / С. В. Брадул, Н. В. Брадул // Актуальные проблемы и перспективы преподавания математики: сб. науч. ст. IV Международной научно-практической конференции. – Курск (Россия): ЮЗГУ, 2013. – С. 32-37.
2. Управление проектом. Основы проектного управления: учебник / Кол. авт.; под ред. проф. М. Л. Разу. – М.: КНОРУС, 2006. – 768 с.
3. Черноушко Ф. Л. Оптимальное управление при случайных возмущениях / Ф. Л. Черноушко, В. Б. Колмановский. – М.: Наука, 1978. – 352 с.
4. Бублик Б. Н. Основы теории управления. / Б. Н. Бублик, Н. Ф. Кириченко. – К: Вища школа, 1975. – 328 с.

УДК 504.06

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВ'ЯЗАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

**МАШНЕНКОВ К. А.,
к. е. н., докторант Донецького
державного університету управління**

Проаналізовано особливості конкуренції економічних та екологічних цінностей в системі пріоритетів державного управління сучасної України. Обґрунтовано необхідність уточнення концептуальних меж у розумінні «економічного» й «екологічного» та перевизначення їх ціннісного статусу, спрямованого як на переборення економічного фетишизму, так і упередження фетишизації екологічного. Запропоновано критерій еколого-економічної паритетності для оцінки державно-управлінських рішень.

Ключові слова: екологічна функція держави; економічна функція держави; ціннісні орієнтації державного управління; критерій еколого-економічної паритетності.

Проанализированы особенности экономических и экологических ценностей в системе приоритетов государственного управления современной Украины. Обоснована необходимость уточнения концептуальных границ в

понимании «экономического» и «экологического» и переопределения их ценностного статуса, направленного как на преодоление экономического фетишизма, так и упреждения фетишизации экологического. Предложено критерий эколого-экономической паритетности для оценки государственно-управленческих решений.

Ключевые слова: экологическая функция государства; экономическая функция государства; ценностные ориентации государственного управления; критерий эколого-экономической паритетности.

It is analyzed the peculiarities of economic and environmental values in the system of state administration priorities in modern Ukraine. It is grounded the necessity of elaboration of the conceptual frames of understanding «economic» and «environmental» and pre-determining of their value status, aimed at both overcoming of the economic fetishism and prevention of the environmental one. It is suggested the criteria of environmental and economic parity for evaluation of the state managerial decisions.

Keywords: environmental function of the state; economic function of the state; value orientation of public administration; environmental and economic parity criteria.

Постановка проблеми й мети дослідження. Забезпечення умов для ефективного функціонування економіки і, відповідно, високого рівня добробуту громадян вважається однією з найважливіших і споконвічних функцій держави. Натомість залучення до функціонального спектру держави діяльності щодо виокремлення та розв'язання екологічних проблем на її території є історично новим явищем. Багато тисячоліть, починаючи з виникнення самого феномену державності, державців та державних службовців не цікавили проблеми екології. Природа розглядалася як невичерпний ресурс для виробництва все більшої кількості товарів та послуг для неухильно зростаючої кількості громадян, а також середовище для утилізації відходів виробничої та побутової діяльності. Лише у другій половині ХХ століття ейфорія швидкого цивілізаційного розвитку людства наштовхнулася на усвідомлення обмеженості природних ресурсів і токсичним характером відходів промислової діяльності, покликаної на створення різного роду благ. Більш того, накопичувалося все більше фактів, які ставили під сумнів корисність для природи та людини самих по собі благ цивілізації.

Рефлексія екологічних проблем державотворення та суспільного розвитку досить швидко вийшла за межі кола професійних науковців і стала породжувати наростаючий спектр екологічних рухів, насамперед, у економічно розвинених країнах світу. Екологічна рефлексія громадянського суспільства та державотворча історична практика у свою чергу спонукала держави до включення в діапазон своїх функцій турботи про екосферу держави, що за інституційним планом знайшло свій прояв, зокрема, у появі екологічного права, міністерств та інших органів державної влади, у назві яких фігурує концепт «екології».

Більше того, цей концепт починає вживатися навіть у конституційній регламентації функцій багатьох розвинених країн. У Конституції Чорногорії навіть закріплено як мету державотворення розбудову «екологічної держави» [1]. Наслідуючи такий приклад практики українського державотворення в Конституції України 1996 р. закріпили поняття екологічної функції. Так, ст. 16 Конституції України встановлює, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, а також збереження генофонду українського народу є обов'язком держави [2].

Відповідно й науковому забезпеченню державно-управлінської діяльності у сфері екологічної політики присвячено вже досить широке коло робіт [3]-[12]. Однак, попри певні окремі досягнення щодо реалізації екологічної функції у практиці державного управління багатьох країн, а особливо країн ЄС, погіршення стану біосфери планети не лише не припиняється, але й триває наростаючими темпами.

Загрозливо прискорюється також деградація довкілля й на території сучасної України. Зазначене говорить про те, що сьогодні екологічна функція, хоч і є однією з основних функцій держави, але не набула пріоритетного значення і продовжує залишатися поза межами як ґрунтового адміністративно-правового регулювання, так і пропагандистської діяльності держави. Економічна функція у фактичному ціннісному вимірі має набагато вищий статус, ніж екологічна, і екологія продовжує приноситися в жертву економіці. Це спонукає

фахівців продовжувати наукові пошуки у напрямку розв'язання еколого-економічних суперечностей в аксіосфері державного управління.

Виходячи з зазначеного вище, *метою даної статті* буде теоретико-методологічний аналіз динаміки суперечностей між екологічними та економічними цінностями в державному управлінні сучасної України та шляхів їх адекватного розв'язання.

Вклад основного матеріалу. Аксіологічний (ціннісний) аналіз співвідношення екологічних та економічних функцій у функціонуванні та розвитку сучасних держав певною мірою ускладнюється через те, що у даний час у сучасній науці наявні значні розбіжності у тлумаченні змісту понять як екологічної, так і економічної функції держави. Так, наприклад, правознавець Н. М. Нестеренко вважає, що «екологічна функція держави – це основний напрямок її внутрішньої та зовнішньої діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування й забезпечення екологічної безпеки населення та інших об'єктів, екологічного правопорядку, який здійснюється з метою забезпечення сприятливих умов існування населення і збереження навколишнього природного середовища» [7, с. 10]. При цьому вона наголошує на тому, що головним призначенням екологічної функції держави є забезпечення та наукове обґрунтування співвідношення екологічних та економічних інтересів суспільства, які у кінцевому підсумку проявляються у створенні необхідних гарантій для реалізації та захисту права людини на чисте, здорове, сприятливе для життя природне середовище, проголошене Конституцією України.

Аналогічного розуміння змісту екологічних функцій держави дотримуються більшість дослідників, які оперують зазначеним терміном. Такий підхід, на наш погляд, найліпше окреслити як антропоцентричний. Антропоцентризм же є традиційним уявленням про те, що людські цінності, потреби й інтереси мають абсолютну значимість. Він є одвічним переконанням, що саме людина є центром і вищою метою світобудови, що Всесвіт створений саме для неї і усе в ньому має бути налаштованим на задоволення її потреб [17, с. 37].

Антропоцентризм досить часто виступає як контрекологічна світоглядна настанова, яка скеровує на підкорення природи, її перебудову відповідно до інтересів людини, ігноруючи інтереси всіх інших організмів у екосистемах. У поміркованих же варіантах зважається на те, що в інтересах самої людини підтримувати біорізноманіття й повноцінне існування інших організмів, позаяк людина є частиною природи і цим пов'язана з нею. Проте, на сьогодні, антропоцентризм як у радикальній, так і в поміркованих своїх формах не є єдиним різновидом світоглядних орієнтирів.

Альтернативами тут виступають біоцентризм, екоцентризм та антиантропоцентризм. Біоцентризм репрезентує «сприйняття усіх живих істот, усіх фрагментів системи Земля як таких, що мають цінність самі по собі, незалежно від людських інтересів. Представники цього напрямку вважають, що біофілія — любов до всього живого — для людини є генетично властивою. Біологічна піраміда ... по суті є не пірамідою, а кільцем, в якому все є взаємопов'язаним та взаємозалежним. Наші моральні політичні ідеали не можуть обмежуватися інтересами людства, яке мусить, нарешті, усвідомити свою відповідальність перед іншими представниками живої природи» [17, с. 40].

Більш розширене тлумачення біоцентризму виступає у формі екоцентризму, який, згідно з визначенням українського філософа М. М. Кисельова являє собою «загальноекологічний напрямок, який обстоює необхідність поширення морально-екологічних принципів від окремих живих істот до екосистем. ... Окремі екосистеми ... мають більшу цінність, ніж окремі тварини і навіть люди. Екологічне співтовариство утворюють рослини, тварини й ландшафт. Вони не можуть існувати одне без одного і складають загальне ціле, яке є головним об'єктом для збереження» [18, с. 86]. Таким чином, екоцентризм на відміну від буденної антропоцентричної етики, ставить під сумнів важливість пріоритетної цінності добробуту людей і на вершину пріоритетів розміщує якісне функціонування екосистем та біосфери Землі.

Слід зазначити, що у крайніх своїх проявах екоцентризм має антиетатичний характер, вважаючи сам феномен державності, принаймні в існуючих її формах, як такий, що має екодеструктивний характер. Так, зокрема, витоки екологічної кризи відомий представник еконархізму М. Букчин вбачає в ієрархічній структурі та авторитарності соціальних, політичних та економічних інститутів сучасного «капіталістичного» суспільства, а також в

експансії технологій, спрямованих на задоволення усіх людських бажань (у тому числі тих, що перевищують базові потреби людини) будь-якою ціною [19, с. 173].

При цьому внаслідок вкоріненості в суспільстві ієрархічності та експлуатації людини людиною та природи людиною одна частина суспільства домінує над іншою, а суспільство підноситься над природою загалом. Позитивні зміни у стосунках між різними групами людей та між людьми й природою можуть відбутися за умов усунення існуючої системи влади. Натомість суспільні та економічні відносини мають бути децентралізовані, а технології повернуті до природи і відповідати екологічним умовам регіону.

Важливою особливістю еконцентричного розуміння екологічної функції держави є те, що у ньому пропонується виокремлення та визнання прав тварин на рівні права людини. Саме в цьому напрямку працюють багато прихильників екологічного руху в країнах ЄС [20]. Права тварин, згідно з визначенням «Енциклопедії політичної думки» за редакції Девіда Міллера, це «поняття, що означає турботу про гуманне ставлення до нелюдських істот. ... Основні питання, які розглядають у ході суперечок про тварин і їхній моральний статус, є такими: «Чим виправдовується панування людини над іншими створіннями? ... На якій моральній підставі ми обстоюємо тут думку, що життя тварини має меншу вартість, ніж життя людей? Чи можемо ми надати тваринам «права», і якщо це так, то яким чином? Чи становлять тварини певну гноблену й експлуатовану групу, і на які міркування спирається цей підхід?» [21, с. 301].

Сучасний рух за права тварин має більше спільних рис з глибинною екологією, оскільки розділяє та поглиблює її постулати, стверджуючи, що усі живі істоти на Землі мають право на життя та недоторканність, на невтручання людства до цілісності екологічних систем загалом та на відмову від убивства конкретних живих істот зокрема. Питання соціального розшарування та зміни форм суспільного устрою хвилюють представників руху за права тварин лише у контексті гуманізації стосунків як між людьми, так і між людьми та тваринним світом. Це може стати наслідком досягнення гармонії з довкіллям, зокрема із тваринним світом. Таким чином, потенційно екологічна функція держави може тлумачитися з різною широтою і виступати в антропоцентричній, біоцентричній та екоцентричній формах. Сам антропоцентризм може виступати як проекологічний, так і конрекологічний формі. При цьому екоцентрична модель реалізації екологічної функції держави найбільш виразно втілена в ідеї «екологічної держави», висловленої представником німецької «практичної філософії» Клаусом Міхаелем Маєр-Абіхом. Він наголошує, що людство — не вінець природи, а особливий вид живих істот, який має своєю обережною діяльністю доповнити та покращити природу, і пропонує новий образ держави, яка дбає не лише про дотримання економічних інтересів своїх громадян, а й про недопущення руйнування людського й природного спільносвіту [22].

На жаль, ідея «екологічної держави» в контексті державотворення на тернах сучасної України є значно менш популярною, ніж у європейських країнах. Як слушно зазначає український дослідник Р. Андрос: «Екологізм не вкоренився в Україні ані у виді світоглядної ідеології, ані у виді політичної ідеології, яку взяли б на озброєння парламентські партії. При цьому стурбованість громадян проблемами довкілля, згідно з даними соціологічних досліджень, не спадає, але й не перетворюється на політично артикульовану волю до змін. 20 років становлення української держави показали спроби створення Партії зелених «згори», успішне (за певними напрямками) функціонування багатьох природоохоронних організацій, зорієнтованих на фінансові вливання з Заходу, однак не показали головного — перетворення екологізму на провідну суспільну ідею.

Безумовно, країни Європи також не повністю охоплені екологістською ідеологією, однак там природоохоронний рух у своїх головних виявах — громадських ініціатив та політичних партій — має вагомий результат на ниві впровадження своїй цілей. Прикладами цих «реформістських» ініціатив, що не ламали докорінно суспільну систему, але були точковими впливами на неї, стало впровадження альтернативних джерел енергії на рівні державних програм, подолання проблеми безпритульних тварин гуманними методами, внесення концепту прав тварин до чинного законодавства (Німеччина, Іспанія та інші країни), контроль якості харчової продукції (у тому числі наявності в ній генетично модифікованих організмів), очищення рік та контроль промислового забруднення, боротьба з варварською забудовою міст (рух, аналогічний до «Збережи старий Київ», у Берліні та Штутгарті) та ін. Екологізм у своєму «поміркуваному» вияві став частиною політичного процесу країн Європи. Між тим в Україні не

спостерігається жодних дієвих кроків громадськості та державних органів у цьому напрямі» [23, с. 173-174]

З різною широтою розуміється в науковій літературі й зміст економічної функції держави. Зокрема, серед науковців має місце погляд на те, що в умовах розгортання постіндустріальної хвилі цивілізаційного розвитку гострота екологічних проблем істотно пом'якшується. Через це виробництво матеріальних благ відсувається на другий план поступаючи місцем діяльності щодо створення та розповсюдження інформаційних продуктів, які не вимагають інтенсивної експлуатації природних ресурсів і не створюють значного забруднення довкілля. Більше того, інколи навіть йде мова взагалі про настання в перспективі «постекономічної епохи».

Поняття «постекономічного суспільства» та «постекономічної епохи» активно використовується, насамперед, у працях російського економіста В. Л. Іноземцева, який розвиває зазначений концепт, з одного боку, відштовхуючись він пропозиції впровадження такого терміна Г. Каном та Д. Белом, а з іншого – ідеї К. Маркса про існування доекономічної та економічної стадії суспільного розвитку, вибудовуючи трьохстадійну схему розвитку людства: «доекономічну – економічну – постекономічну» [15; 16].

Настання економічної епохи пов'язується з появою у першу чергу виробничої економіки зорієнтованої на вдоволення матеріальних потреб людей: харчування, одяг, житло, транспорт тощо. Феномен присвоюючої економіки за часів первісності, який виокремлюється іншими економістами, у даній схемі випадає за межі економічного. Економічна епоха пов'язується з розгортанням аграрної та індустріальної фази цивілізаційного розвитку, а коли в умовах постіндустріального суспільства відбувається переорієнтація з матеріального виробництва на діяльність спрямовану на вдоволення нематеріальних потреб в інформації, знаннях, особистісному зростанні і таке інше, то В. Л. Іноземцев таку епоху пропонує називати постекономічною. На його думку, поняття постекономічного суспільства необхідно, на наш погляд, для того, щоб позначити новий соціальний порядок, який викристалізовується в сучасних постіндустріальних суспільствах. Від колишніх суспільних форм він буде відрізнятися в першу чергу значенням і роллю особистості в соціальній структурі.

Передумови формування нового суспільства визрівають у міру того, як технологічний і господарський прогрес починає втілюватися не стільки у нарощуванні обсягів і розмаїття вироблених матеріальних благ, скільки в змінюваному ставленні людини до самої себе і до свого місця в навколишньому світі. Матеріальний прогрес виступає необхідною умовою становлення постекономічного порядку; однак достатньою умовою його формування служить зміна ціннісних орієнтирів людини, що приводить до того, що головним мотивом його діяльності стає вдосконалення свого особистісного потенціалу» [16]. У концепції постекономічного суспільства утверджується теза про те, що після досягнення певного рівня вдоволення матеріальних потреб особистості, процес виробництва і споживання, переміщуючись у нематеріальну сферу, буде тягнути за собою зниження використання природних ресурсів, яке буде до того ж посилюватися розвитком та впровадженням еко- та ресурсозберігаючих технологій.

При широкому ж розумінні поняття «економічного» увага акцентується не лише на виробництві матеріальних благ, але й на виробництві взагалі, в тому числі такого, що створює нематеріальні цінності, беручи до уваги ще й такі важливі процеси як споживання, розподіл та обмін. Тоді цілком логічно виокремлюється економіка, де є як мінімум споживання, а виробництва немає, що описується поняттям «присвоююча економіка», яка історично передує «виробничій економіці». Тоді схема «доекономічне – економічне – постекономічне суспільство» перетворюється на «присвоюючу економіку – виробничу економіку з домінуванням матеріального виробництва – виробничу економіку з домінуванням створення нематеріальних цінностей» [24].

Однак, на наш погляд, фокусування уваги на виробництві як процесі вдоволення наявних у людей потреб до недооцінки ролі споживання і тієї обставини, що економіки не тільки, а, можливо й не стільки вдоволення людських потреб, стільки їх формування, а управління економікою – це не тільки, а, можливо, й не стільки управління виробництвом, обміном та розподілом стільки управління обсягами і характером споживання.

У цьому аспекті є дуже велика різниця між аграрним суспільством та індустріальним полягає в тому, що формування людських потреб та регуляція споживання у першому випадку

знаходилася під впливом церкви, релігії, яка налаштовувала на помірність споживання й сприяла оптимізації, а то й мінімізації сфери потреб особистості. В індустріальному суспільстві формування людських потреб та управління споживанням громадян перейшло до маркетологів, рекламістів та промоутерів корпорації, які стали спрямовувати свої зусилля в протилежному напрямку – максимізації споживання та гіпертрофії потреб особистості, оскільки завдяки цьому максимізується прибуток в умовах ринкової системи.

Відомий економіст Дж. Гелбрейт у своїх працях неодноразово підкреслював, що в умовах розвиненої економіки превалює презумпція суверенітету споживача, коли він структурою та змістом своїх потреб визначає, що виробляти виробнику. Поява корпорацій призвела до того, що зазначена послідовність змінилася на обернену, коли вплив корпорацій став спрямовуватися на те що, принаймні, частково, смаки й потреби в товарах і послугах стали формувати ти, хто їх виробляє.

При цьому поза індустріальною системою, за межами впливу великих корпорацій, все ще діє загально визнана послідовність, коли потреби споживача визначають напрям та обсяг діяльності виробника. У середині індустріальної системи її значення падає в порівнянні з оберненою послідовністю, де самі потреби споживача прилаштовуються у напрямку зручному для виробництва. Тому загально визнана й зворотна послідовність у взаємодетермінації між потребами і виробництвом існує поруч, подібно оборотній хімічній реакції [25].

Ще одним проявом прихованої влади виробника в індустріальній системі є поширення переконання в пріоритетній важливості виробництва. «Якщо відмовитися від такого погляду, – пише Дж. Гелбрейт, – зростання виробництва багатьох товарів буде нелегко узгодити з суспільною користю. Зростання виробництва цигарок веде до зростання ракових захворювань. Збільшення виробництва алкогольних напоїв супроводжується зростанням числа випадків цирозу печінки. Чим більше автомобілів, тим більше нещасних випадків, каліцтв і смертей, більше простору віднімають автостради і автозупинки, більше забруднення повітря і природи. Те, що ми називаємо високим рівнем життя, складається значною мірою з того, що знімає з нас фізичне навантаження, підвищує почуттєві задоволення і веде до вживання їжі, калорійний склад якої перевищує всі мислимі раціони харчування.

Проте віра в те, що зростання виробництва становить значну мету загально визнана, носить майже абсолютний характер. Ця віра нав'язана постулатом, а з цим постулатом звичайна людина стикається у своїй повсякденній діяльності тисячу разів упродовж року. Справи йдуть краще, тому що виробництво зростає. Положення виключно хороше, бо виробництво зросло більше, ніж будь-коли раніше. Те, що суспільний прогрес ідентичний зростаючому життєвому рівню, набуло характеру віри. Оскільки жодне суспільство не забезпечувало такий високий рівень життя, як наше, жодне не було настільки досконалим» [25, с. 242].

Отже, в умовах індустріального суспільства виникає явище, яке можна означити як «економічний фетишизм», за якого виробництво, споживання та отримання грошового прибутку набувають найвищого значення в системі цінностей, порівняно з якими занижується цінність збереження не лише довкілля, але й фізичного та морального здоров'я людини. При цьому зростання статусу нематеріальних, а точніше віртуальних цінностей в постіндустріальному суспільстві, яке пропонується назвати як постеконічне, означає, по суті, не дееконізацію, а віртуалізацію економіки, і зовсім не означає зниження матеріального виробництва та споживання, а лише його відносно меншу значимість порівняно з виробництвом і споживанням інформаційних продуктів. Тому антропогенний тиск на екосистеми постеконічне суспільство автоматично не знижує. Потрібні спеціальні інформаційні та адміністративні зусилля держави спрямовані на зниження в суспільстві статусу економічних цінностей і підвищення значущості екологічних у напрямку формування паритетного аксіологічного статусу економічного та екологічного, що є, по суті, ні чим іншим, як втіленням в життя моделі екологічної держави.

Висновки. Екологічну функцію сучасної держави доцільно розглядати за межами антропоцентризму і дивитися на неї на екоцентричному рівні, а в аксіосфері сучасного державного управління потрібно відмовлятися від економічного фетишизму, не впадаючи при цьому в протилежу крайність – фетишизм екологічний. Коригування та розвиток свідомості суб'єктів державного управління та громадян потрібно спрямовувати на пропаганду принципу

двоєдності й рівноцінності екологічних та економічних цінностей, вважаючи ефективним такі державно-управлінські рішення, які рівною мірою поєднують в собі як екологічну доцільність, так і економічну ефективність.

Список використаних джерел

1. Экологическое государство Черногория отмечает юбилей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chernogoriya-club.ru/montenegro/news/19699/
2. Конституція України. Офіційний текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навчальний посібник / Уклад.: М. І. Хавронюк. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – К.: А.С.К., 2003. – 384 с.
3. Иванова Т. В. Державне управління сталим екологічним розвитком України та її регіонів у системі раціонального природокористування: теорія, методологія, перспективні напрями / Т. В. Иванова / [монографія]. – Донецьк: Юго-Восток, 2011. – 400 с.
4. Иванова Т. В. Екологічно збалансований розвиток держави / Т. В. Иванова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nauka.com.ua>
5. Ковалевська Ю. С. Державне управління процесами забезпечення екологічної безпеки в Україні / Ю. С. Ковалевська. – автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління. – Донецький держ. ун-т управління Міністерства освіти і науки України. – Донецьк, 2009. – 20 с.
6. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади: монографія / О. Я. Лазор. – Л.: Ліга-Прес, 2003. – 542 с.
7. Нестеренко Н. М. Адміністративно-правові засади реалізації екологічної функції держави: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / Н. М. Нестеренко; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 20 с.
8. Костицький В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля / В. Костицький // Право України. – 2004. – № 1. – С. 147-148.
9. Степанов Є. В. Правове забезпечення реалізації екологічної функції держави органами внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.06 / Є. В. Степанов; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2012. – 16 с.
10. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії / Л. С. Гринів; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2001. – 240 с.
11. Малиш Н. А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: монографія / Н. А. Малиш; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2011. – 348 с.
12. Лієв О. С. Формування механізму державного управління сталим екологічним розвитком регіону в системі раціонального природокористування: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / О. С. Лієв; Акад. муніцип. упр. – К., 2012. – 20 с.
13. Скрипчук П. М. Екологічна сертифікація в сфері природокористування: еколого-економічні засади розвитку: монографія / П. М. Скрипчук; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2011. – 357 с.
14. Коленда Н. В. Соціо-еколого-економічна безпека та її вплив на відтворення населення: монографія / Н. В. Коленда, Л. М. Черчик, О. Ю. Гаврилюк; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Терен, 2013 – с. 144-149.
15. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Л. Иноземцев. – М.: Academia, 1998. – 640 с.
16. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб. пособие для студ. вузов. – М.: Логос, 2000. – 304 с.
17. Концептуальні виміри екологічної свідомості: монографія / [Кисельов М. М., В. Л. Деркач, Т. В. Гардашук, А. В. Толстоухов] — К.: ПАРАПАН, 2003. — 312 с.
18. Кисельов М. М. Понятійний апарат та закони сучасної екології: навчальний посібник / М. М. Кисельов. — К.: ПАРАПАН, 2008. — 184 с.
19. Букчин М. Из книги «Экоанархизм», / Мюррей Букчин // Антология современного анархизма и левого радикализма.— Т. 1. Без государства. Анархизм. – М.: «Ультра.Культура», 2003. – 466 с. – С. 279-299.

20. Конституция Германии стала защищать права животных [Электронный ресурс] // Известия. — Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/news/news15998>
21. Енциклопедія політичної думки / [пер. з англ.]. — К.: Дух і літера, 2000. — 472 с.
22. Маєр-Абіх К.М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту / Клаус-Міхаель Маєр-Абіх. — К.: Лібра, 2004. — 196 с.
23. Андрос О. Є. Екологістські рухи в сучасному політичному процесі / О. Є. Андрос. — К.: Стилос, 2012. — 206 с.
24. Саллінз М. Экономика каменного века: пер. с англ. М.Саллінз — М.: ОГИ, 1999. — 296 с.
25. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество: пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. — 602 [6] с.

УДК 336

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

ТЕЛЬНОВА Г. В.,
д. е. н., доц., доц. каф. фінансів
Донецького державного
університету управління

Статтю присвячено визначенню загальних засад фінансової архітектури України, обґрунтовано її спрямованість, компоненти та їх зв'язки. Сформовано напрями фінансових потоків в межах фінансової архітектури. Обумовлено методи, інструменти та важелі впливу на фінансову архітектуру.

***Ключові слова:** фінансова архітектура; фінансова система; фінансові потоки.*

Статья посвящена определению общих основ финансовой архитектуры Украины, обоснованы её направленность, компоненты и их связи. Сформированы направления финансовых потоков в рамках финансовой архитектуры. Обусловлены методы, инструменты и рычаги влияния на финансовую архитектуру.

***Ключевые слова:** финансовая архитектура; финансовая система; финансовые потоки.*

The article is devoted to the determination of general principles of financial architecture in Ukraine, study its orientation, the components and their relationships. Formed direction of financial flows within the financial architecture. Is due to the methods, tools and leverage financial architecture.

***Keywords:** financial architecture; financial system; financial flows.*

Постановка проблеми. Уявлення про функціонування будь-якої системи має перепроводжуватися побудовою її архітектури, тобто потребують опису її структура, компоненти, їх взаємозв'язки та взаємодія, механізми, які забезпечують дієвість системи. Не виключенням є і фінансова система України, яка має функціонувати за певними закономірностями, що властиві фінансовій архітектурі. На думку науковців Вождова А. П. та Гринько Е. Л., фінансова архітектура визначає ключові характеристики економічної системи, форму організації спільної діяльності органів державної влади й елементів фінансової системи, суб'єктів підприємницької діяльності та домашніх господарств, їхню ієрархічну підпорядкованість і взаємозв'язки [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних науковців термін «фінансова архітектура» розглядається в макроекономічному значенні, як світова фінансова архітектура або глобальна фінансова архітектура. Аспекти світової фінансової архітектури розвиваються у дослідженнях Луцишин З. О. [2]. На державному рівні: теорія побудови

фінансової системи України має висвітлення у працях Опаріна В. М. [3]; фінансова політика економічного розвитку – у працях Зимовця В. В. [4]; архітектура фінансового стимулювання – у працях Вожжова А. П. [1]. Одним із найзначніших досліджень фінансової архітектури є колективна монографія вітчизняних авторів, в якій, серед інших, розглядаються підходи до розв'язання проблеми забезпечення прискореного економічного зростання на основі побудови такої фінансової архітектури, яка буде спроможною реалізувати дане завдання й підтримувати при цьому стабільність у поточному часі, найближчій і довгостроковій перспективі [5]. Проте, віддаючи належне вказаним науковцям, автор статті наголошує на тому, що національна фінансова архітектура потребує розвитку в аспекті формування ефективної системи фінансових потоків в межах фінансової системи України.

Метою статті є визначення загальних засад фінансової архітектури України, обґрунтування її спрямованості, компонентів та їх зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, метою побудови фінансової архітектури є досягнення фінансового розвитку держави, що дещо з іншого боку дозволяє поглянути як на формування компонентів фінансової архітектури, так і на визначення характеру та форм їх взаємозв'язку. Адже не завжди економічне зростання означає позитивні зміни, які характеризують якісний стан фінансової системи держави, також як і не завжди фінансовий розвиток є підтвердженням економічного зростання. Як фінансовий розвиток держави пропонується сприймати кількісно-якісні зміни у фінансовому стані держави. Рівень фінансового розвитку, кількісне визначення якого є необхідним для оцінки дієвості побудованої фінансової архітектури, є багатокритеріальним показником. Інтегральне значення такого показника має містити в собі низку критеріїв, що впливають на обсяг валового внутрішнього продукту як основного показника системи національних розрахунків. Такі критерії мають характеризуватися показниками функціонування компонентів фінансової архітектури, які визначаються складом фінансової системи України.

Існують суперечливі погляди на склад фінансової системи. На наш погляд, найбільш доцільним є виділення елементів фінансової архітектури відповідно до міжнародного стандарту системи національних розрахунків (тобто пропонується виокремити фінанси нефінансових корпорацій, до яких належать інституційні одиниці, які займаються ринковим виробництвом товарів і послуг для продажу за цінами, що покривають витрати виробництва і дають прибуток; фінансових корпорацій, які є комерційними інституційними одиницями, що спеціалізуються на фінансових послугах чи допоміжній фінансовій діяльності (банки, страхові компанії тощо); сектору домашніх господарств, що об'єднує фізичних осіб як споживачів, а в деяких випадках як фізичних осіб-підприємців). В окремі компоненти фінансової архітектури пропонується виокремити державні фінанси, акумульовані у консолідованому бюджеті держави, який є основним інструментом розподілу і перерозподілу створеного в країні ВВП, та органи управління фінансовою системою, до яких належать: Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Державна податкова адміністрація, Національний банк України, НКЦПФР, Рахункова палата та ін. Взаємозв'язки між виокремленими елементами фінансової архітектури можливо схарактеризувати таким чином.

Фінансові потоки між нефінансовими та фінансовими корпораціями: взаємозв'язки обумовлені процесами кредитування реального сектору економіки та зворотного за спрямованістю процесу розміщення коштів нефінансових корпорацій на рахунках фінансових. Так, серед джерел фінансування капітальних інвестицій основну частину становили власні кошти підприємств (59,2 %), тоді як кредитні ресурси банків та інші позики становили 16,1% загального обсягу інвестицій, що свідчить про актуальність визначених Урядом завдань щодо стимулювання кредитування вітчизняною банківською системою реального сектору економіки. За субіндексом «Отримання кредиту» Україна знаходиться за рейтингом (23 місце) на одній сходинці з Німеччиною й випереджає Росію та Білорусь на 81 позицію, що свідчить про розвиненість її фінансово-кредитної системи з погляду захисту прав та інтересів кредиторів.

Зміцненню стабільності банківської системи упродовж 2012 року сприяло скорочення простроченої заборгованості за кредитами (за даними Національного банку України, загальна сума проблемних кредитів в українських банках у 2012 році скоротилася на 6,8 млрд грн), розширення прибуткової діяльності банків (у 2012 році банківська система країни вперше за останні кілька років стала прибутковою). Обсяги кредитів в економіку України станом на

01.01.2013 р., за даними Національного банку України, становили 815,1 млрд грн та зросли за 2012 рік на 13,3 млрд грн (рис. 1).

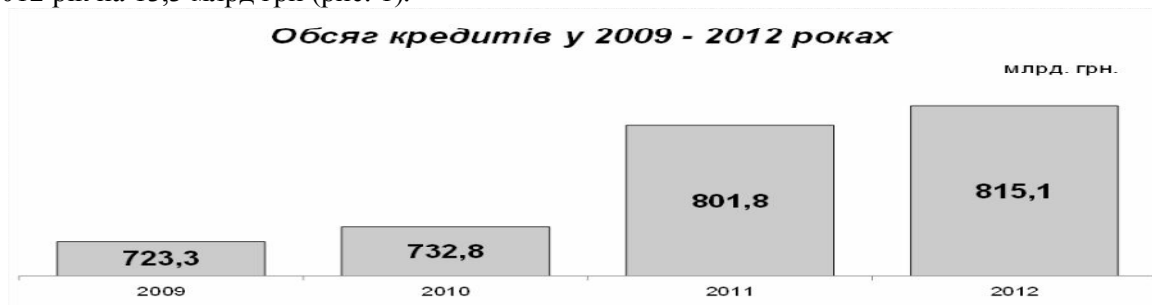

Рис. 1. Обсяг кредитів у 2009-2012 рр. [6]

Протягом 2012 року тривала спільна робота Уряду та Національного банку України в рамках активізації кредитування реального сектору економіки через використання відсоткових важелів і впровадження більш гнучких підходів до формування банками обов'язкових резервів. Важливим кроком Національного банку України на шляху стимулювання банківського кредитування було посилення ролі відсоткової політики в регулюванні грошово-кредитного ринку. З цією метою з 23.03.2012 р. знижено на 0,25 відсоткового пункту (до 7,5 відсотка річних) облікову ставку, яка є базовою щодо інших відсоткових ставок Національного банку України. Також Національний банк України у 2012 році лібералізував вимоги до формування банками обов'язкових резервів шляхом поступового зменшення їх частки, яку банки мають формувати на окремому рахунку в Національному банку України: з 31.03.2012 р. – від 70 до 60 відсотків, з 31.05.2012 р. – від 60 до 50 відсотків (постанова НБУ від 21.03.2012 р. № 102).

Середньозважена відсоткова ставка за кредитами у національній валюті в середньому за 2012 рік становила 18,4 відсотка. Таким чином, завдяки взаємозв'язку фінансових та нефінансових корпорацій, в 2012 році вдалося зберегти макроекономічну стабільність, тенденції до зниження інфляції та зміцнення фінансової системи, втримати економічне зростання та забезпечити високі темпи підвищення добробуту населення.

Фінансові потоки між нефінансовими корпораціями та державним бюджетом: податкові надходження до бюджету формують його доходну частину, в свою чергу, з участю органів управління фінансовою системою формуються державні програми підтримки реального сектору економіки (наприклад, податкова політика, субсидіювання або інвестиційна підтримка), що підвищує витратну частину бюджету. Найвизначальнішим інструментом фінансової архітектури є податкова політика держави. Проведення податкової реформи забезпечило уніфікацію податкового законодавства, покращення адміністрування та зниження рівня податкового навантаження. Зокрема, у січні 2012 року знижено ставку податку на прибуток підприємств з 23 до 21 відсотка. Також із прийняттям та набуттям чинності низки положень Податкового кодексу, Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (від 08.07.2010 року № 2464-VI) та інших нормативних актів кількість податкових платежів на рік було скорочено до 28 проти 135 платежів у попередньому періоді, кількість податків було скорочено з 43 до 22.

За результатами 2012 року до Державного бюджету України надійшло 274,7 млрд грн у виді податкових надходжень, що на 10 % перевищує надходження 2011 р. (рис. 2). Найбільшими темпами у 2012 році зростали такі надходження до державного бюджету: податок на додану вартість (збір) – на 6,9 відсотка (збільшення на 11913,0 млн грн), акцизний податок – на 12,6 відсотка (або на 4174,5 млн грн), частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, та дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність, – у 2,4 рази (або на 3738,4 млн грн), ввізне мито – на 24,1 відсотка (або на 2523,0 млн грн), плата за надання адміністративних послуг – на 2050,9 млн грн, власні надходження бюджетних установ – на 6,2 відсотка (або на 1444,3 млн грн).

У структурі податкових надходжень Державного бюджету у 2012 році найбільшу питому вагу мали податок на додану вартість – 50,5 %, податок на прибуток підприємств – 20,1 %, акцизний податок – 13,5 %, рентна плата – 4,9 % та ввізне мито – 4,7 %.

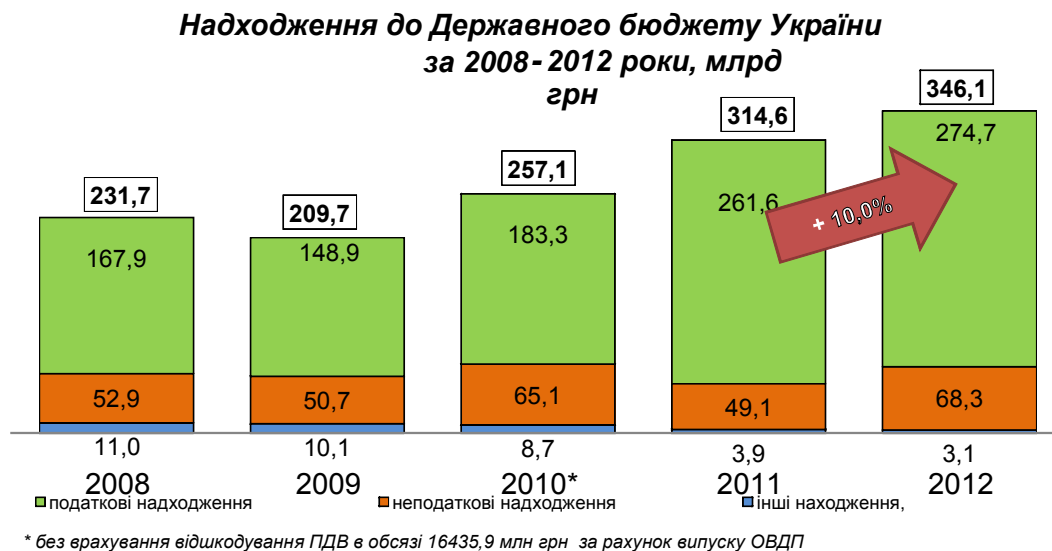

Рис. 2. Склад та структура надходжень до Державного бюджету України [6]

Фінансові потоки між фінансовими корпораціями та домашніми господарствами: вільні кошти населення розміщуються на депозитних рахунках фінансових інститутів, тоді як фінансові інститути забезпечують потребу домогосподарств у додаткових коштах за рахунок їх кредитування. Стабільність національної грошової одиниці, а також вжиття заходів, спрямованих на зміцнення стійкості та розвиток банківської системи, сприяли подальшому відновленню довіри до банківської системи та розширенню ресурсної бази банків. Загальний обсяг депозитів станом на 01.01.2013 р., за даними Національного банку України, становив 572,3 млрд гривень та зріс за 2012 рік на 80,6 млрд гривень, або на 16,4 відсотка (рис. 3).

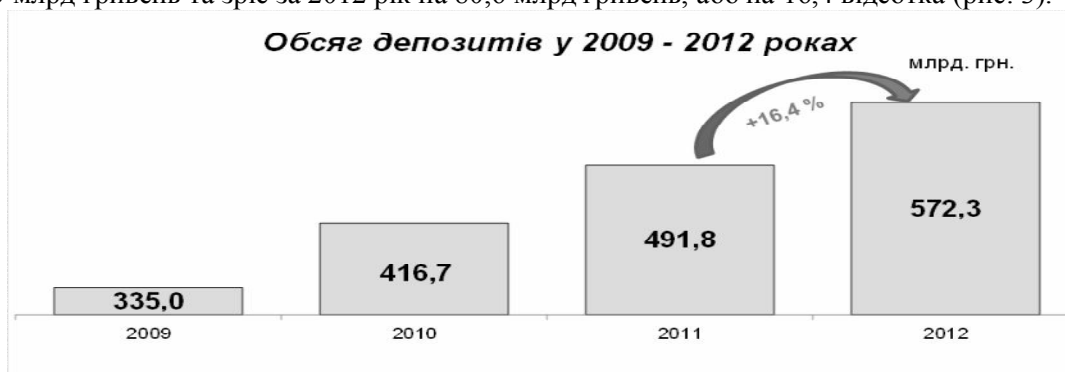

Рис. 3. Обсяг депозитів у 2009-2012 рр. [6]

У 2012 році відсоткова ставка за депозитами у національній валюті становила 13,4 %.

Фінансові потоки між домашніми господарствами та Державним бюджетом: взаємовідносини характеризуються сплатою податків з боку домогосподарств і отриманням ними субсидій та трансфертів з Державного бюджету. У 2012 році до загального фонду зведеного бюджету надійшло податку з доходів фізичних осіб у сумі 68092,4 млн грн, порівняно з 2011 роком надходження зросли на 7867,9 млн грн, або на 13,1 % (рис. 4).

Ресурси Державного бюджету спрямовувались, у першу чергу, на фінансування основних захищених статей бюджету (стаття 55 Бюджетного кодексу України), зокрема заробітної плати з нарахуваннями, грошового забезпечення військовослужбовців, пенсій, стипендій, придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів, оплату комунальних послуг та енергоносіїв тощо. Так, касові видатки соціального спрямування за загальним фондом Державного бюджету зросли проти 2011 року на 44265,1 млн грн до 272787,4 млн грн, у тому числі: на оплату праці працівникам бюджетних установ та нарахування на неї у сумі 56874,5 млн грн, що на 4963,7 млн грн, або на 9,6 % більше, ніж за 2011 рік; на поточні трансферти населенню (пенсії, допомоги, стипендії) у сумі 70512,5 млн грн, що на 10842,5 млн грн, або на 18,2 % більше, ніж за 2011 рік.

**Динаміка надходжень податку з доходів фізичних осіб
до зведеного бюджету України у 2008-2012 роках, млрд грн**

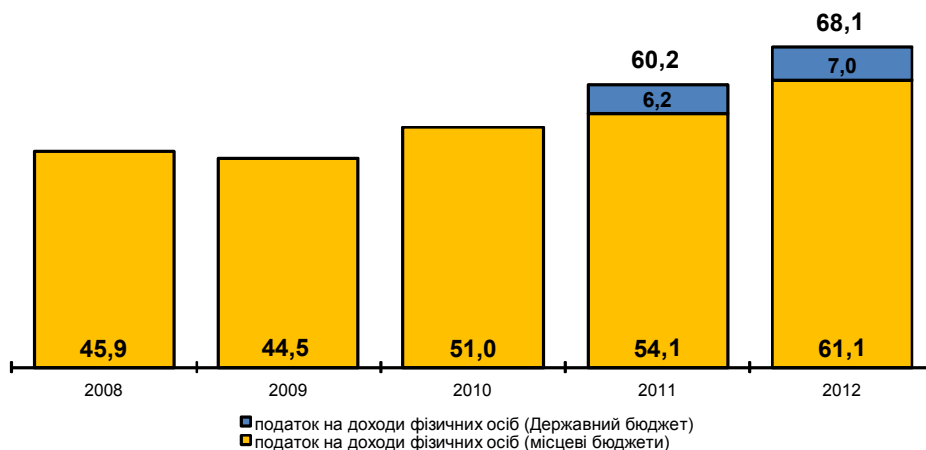

Рис. 4. Динаміка податку з доходів фізичних осіб [6]

Дані щодо касових видатків соціального спрямування представлено на рис. 5.

**Видатки соціального спрямування загального фонду
Державного бюджету України у 2007-2012 роках**

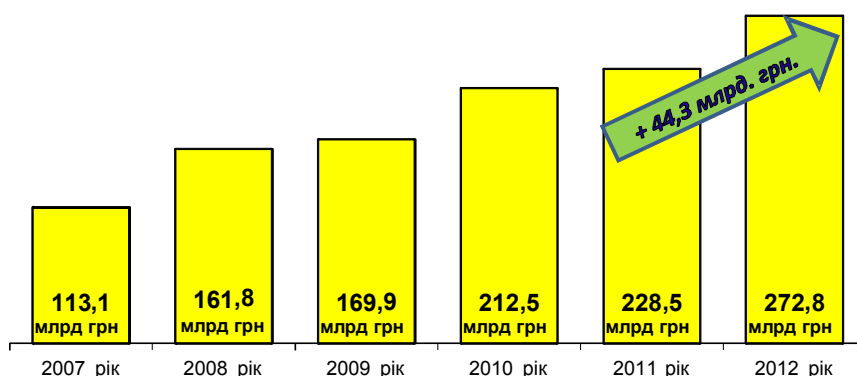

Рис. 5. Видатки соціального спрямування загального фонду Державного бюджету [6]

Фінансові потоки між фінансовими корпораціями та Державним бюджетом: відносини виникають з приводу надання прямих кредитів центральним банком уряду задля покриття дефіциту Державного бюджету та обслуговування державного боргу, фінансування державних програм та ін. Окреслені взаємовідносини регулюються певними державними механізмами, механізмами окремих суб'єктів господарювання як у фінансовому, так і у реальному секторі економіки (рис. 6). Методи впливу на національну фінансову архітектуру є певними процесами, пов'язаними із формуванням оптимальних фінансових потоків в межах фінансової архітектури.

Інструменти впливу на національну фінансову архітектуру – це засоби, що застосовуються для забезпечення фінансових потоків в межах національної фінансової архітектури. Інструменти впливу на фінансову архітектуру, не зважаючи на об'єктивні межі застосування, є взаємозалежними: розширення дії одних інструментів через обмеження дії інших може негативно вплинути на функціонування фінансової архітектури в цілому. Важелі впливу на національну фінансову архітектуру діють у межах визначених інструментів, конкретизують їх функціонування у фінансовій архітектурі.

Висновки. Дослідження та комплексна оптимізація національної фінансової архітектури є одним із ключових завдань забезпечення фінансової безпеки держави.

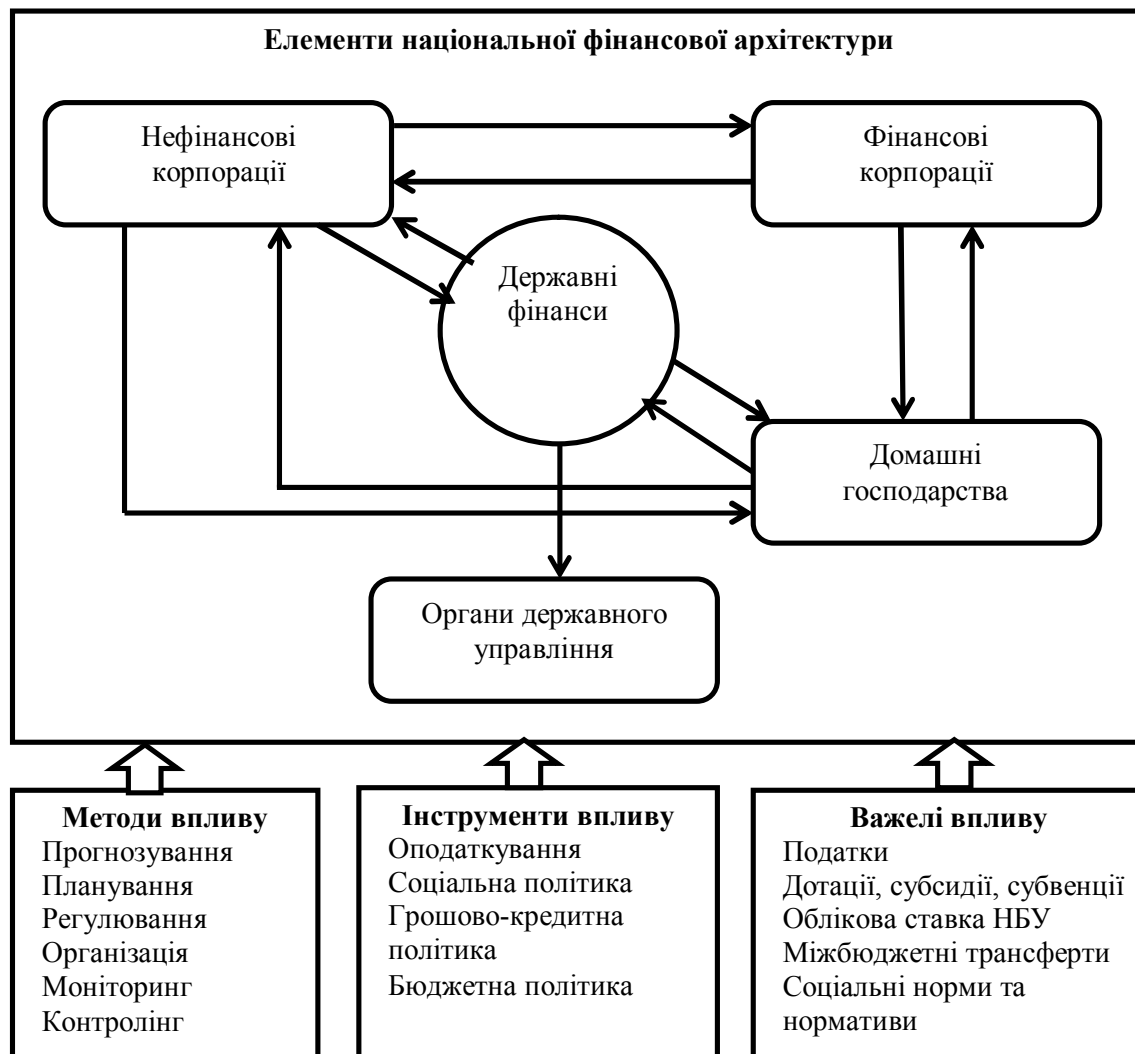

Рис. 6. Складові національної фінансової архітектури України (розроблено автором)

Вирішення цих завдань сприятиме фінансовому розвитку реального та фінансового секторів економіки, підвищенню добробуту населення, більш якісному виконанню державних функцій, адже очевидним є причинно-наслідковий характер взаємовідносин компонентів національної фінансової архітектури. Таким чином, перспективою подальших досліджень є розробка обґрунтування критеріїв, які визначатимуть інтегральний рівень розвитку фінансової архітектури.

Список використаних джерел

1. Вожжов А. П. Про архітектуру фінансового стимулювання економічного зростання / А. П. Вожжов, Е. Л. Гринько // Вісник Національного Банку України. – 2012. – № 5 (195). – С. 22-29.
2. Луцишин З. О. Формування глобальної фінансової архітектури світового господарства: дис. ... д-ра екон. наук / З. О. Луцишин. – К., 2003. – 529 с.
3. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): автореф. дис. ... д-ра екон. наук / В. М. Опарін; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2006. – 33 с.
4. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку / В. В. Зимовець; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2010. – 355 с.
5. Вожжов А. П. Архитектоника финансового пространства и его интеграционные приоритеты: коллективная монография / А. П. Вожжов, Е. Л. Гринько, Д. В. Черемисинова; под. ред С. В. Климчук. – Симферополь: ДиАйПи, 2013. – 532 с.
6. Пояснювальна записка до звіту про виконання Державного бюджету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua/

УДК 342.5:316.462

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

КОСТЕНОК І. В.,
д. гос. упр., проф., доц. кафедри
загального та адміністративного
менеджменту Донецького державного
університету управління

В статті розглядаються особливості сучасної парадигми публічного управління в Україні та пріоритети її розвитку у напрямку підвищення ефективності державного управління та місцевого самоврядування. Розкрита сутність інституту місцевого самоврядування.

Ключові слова: публічна влада; державна влада; місцева влада; органи місцевого самоврядування; автономність; децентралізація; субсидіарність; деліберативна демократія; партисипаторна демократія.

В статті розглядаються особливості сучасної парадигми публічного управління в Україні та пріоритети її розвитку у напрямку підвищення ефективності державного управління та місцевого самоврядування. Розкрита сутність інституту місцевого самоврядування.

Ключевые слова: публичная власть; государственная власть; местная власть; органы местного самоуправления; автономность; децентрализация; субсидиарность; делиберативная демократия; партисипаторная демократия.

In the article it is considered the peculiarities of modern paradigm of public governing in Ukraine, the priorities of its further development towards the increasing of effectiveness of state governing and local self-governing are determined. The essence of local self-governing institution is revealed.

Keywords: public governing; state governing; local governing; local self-governing authorities; autonomy; decentralization; subsidiarity; deliberate democracy; participating democracy.

Вступ. Важливим елементом публічного управління та інструментом активізації громадянської активності в Україні постає місцеве самоврядування, становленню та розвитку якого за часів української незалежності приділено чимало уваги. Сьогодні основною проблемою, що значно впливає на розуміння сутності місцевого самоврядування і його місця у державі, є необхідність чіткого визначення кола функцій і завдань, які мають здійснювати органи місцевого самоврядування. Це дискусійне питання вже тривалий час є предметом обговорення зарубіжними та вітчизняними науковцями, політиками та громадськістю. Його висвітлювали у своїх працях О. Батанов, В. Карпенко, В. Кравченко, В. Мамонова, М. Орзих, М. Пітцик, О. Рябченко, О. Томкіна. Громадянська активність сучасних українців опинилася у фокусі уваги таких дослідників: Л. Абрамова, Т. Азарової, Є. Афоніна, Н. Бойко, О. Вишняка, О. Владико, Л. Гонюкова, Н. Паніної, О. Резніка, І. Скалабан, Н. Ходорівської, М. Шульги та інших.

Мета цієї статті полягає у визначенні особливостей сучасної парадигми публічного управління в Україні та пріоритетів її розвитку за напрямком підвищення ефективності державного управління та місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Система публічної влади України складається з державної влади та органів місцевої публічної влади. Місцева влада – «вид публічної влади, яка реалізується від імені суб'єктів, які функціонують у межах певних адміністративно-територіальних одиниць, а також здатність її носіїв упорядковувати поведінку мешканців цих одиниць та впливати на розвиток місцевого життя» [1].

Публічна влада, що втілена у формі державної та місцевої влади, здійснюється системою органів, яка має відповідну назву: органи публічної влади. Зазначене поняття охоплює як сукупність державних органів усіх гілок влади, так і систему органів місцевого

самоврядування. Зважаючи на багатогранність та масштабність суб'єктів публічної влади (фактично всіх владних інституцій), а також беручи до уваги їхню різновекторну компетенційну та функціональну спрямованість, автор визначає об'єктивну потребу у виокремленні з цього механізму споріднених управлінських структур, поєднаних окремими ознаками.

Публічне управління виступає як різновид соціального управління, локалізованого в межах територіальних колективів, що має кілька рівнів інституціоналізації: державний, регіональний і муніципальний. Як якісно нова форма публічне управління в сучасних умовах характеризується такими сутнісними властивостями як транспарентність, легітимність та демократичність. Таке розуміння публічного управління дозволяє розглядати його як якісно інше явище, аніж класичне державне управління і за змістом, і за етимологією. Це своєрідне «народне управління», де бюрократичні процедури застосовуються лише там і тоді, коли процедури безпосередньої участі населення в управлінні застосовувати неможливо.

Для публічного управління характерна децентралізація повноважень та безпосередня участь населення у здійсненні управлінських процедур. У контексті реалізації публічного управління легітимність розглядається як згода населення з процедурами формування та діями управлінських інститутів, що виражається в добровільному визнанні за органами публічного управління права ухвалювати обов'язкові рішення.

Транспарентність як сутнісна характеристика публічного управління, на думку Ю. Габермаса [2] – це, *по-перше*, відкритість і діалогічність державно-управлінського процесу, які забезпечуються через процедури громадського контролю за діяльністю органів управління та узгодження рішень з населенням. *По-друге*, це отримання населенням інформації щодо управлінського процесу і можливість доведення до управлінських структур громадської думки щодо його якості.

Демократичність в публічному управлінні інтерпретується як наявність в державно-управлінському процесі реальної можливості у населення впливати на вибір і ухвалення управлінських рішень. Рівень прозорості та демократичності, що характеризує, відповідно, ступінь розуміння цілей і дій суб'єкта публічного управління і ступінь участі у визначенні цілей та реалізації дій суб'єкта публічного управління, безпосередньо впливають на його легітимність.

Основою місцевої публічної влади є саме органи місцевого самоврядування. Як відзначалось вище, більшість дослідників трактують місцеве самоврядування як відносно децентралізовану форму публічного управління на місцевому рівні, яке здійснюється органами місцевого самоврядування, що формуються місцевими жителями, оскільки вони є найбільш зацікавленими у результатах їх діяльності.

Одним із ключових понять, яке розкриває сутність інституту місцевого самоврядування, є автономність. Органи місцевого самоврядування розглядаються як самостійний елемент державної (публічно-владної) системи з чітко визначеною в законі сферою компетенції, а також чітко зафіксованими правами, обов'язками і відповідальністю.

Крім того, держава делегувала органам місцевого самоврядування повноваження з виконання певного переліку загальнодержавних функцій, передусім з надання публічних послуг у соціальній сфері. Власне, місцеве самоврядування за своєю природою суперечить державному диктату і може розвиватися лише за умов свободи. Тобто, місцеве самоврядування і державне управління в рамках єдиної адміністративної системи несумісні. На це вказує і Конституція України, відповідно до якої органи місцевого самоврядування не входять у систему органів державної влади. Більшість дослідників відзначає, що місцеве самоврядування має формуватися та конструюватися «знизу» природним шляхом за відповідної підтримки держави і під її контролем. Інакше кажучи, місцеве самоврядування без державної підтримки сформуватися не може, але одночасно воно потребує і надійного захисту від неї самої.

Досвід розвинених демократичних країн світу свідчить про те, що саме децентралізована виконавча влада з сильними інститутами місцевого самоврядування є найбільш ефективною системою державної влади. Основною проблемою, що значно впливає на розуміння сутності місцевого самоврядування і його місця у державі, є необхідність чіткого визначення кола функцій і завдань, які мають виконувати органи місцевого самоврядування. Ідея зосередження діяльності органів місцевого самоврядування на вирішенні питань місцевого значення походить з наукових розробок про природні права громад, за якою громада має право

вирішувати свої власні справи, які впливають із інтересів і потреб її членів. Однак тривалий час теоретики й практики намагаються обґрунтувати різницю між державними та місцевими справами. Межа між першим і другим колом завдань є нестійкою і кожна держава в конкретний період свого існування проводить її відповідно до своїх історичних, культурних традицій та політико-економічних інтересів.

Розвиток місцевого самоврядування тісно пов'язаний з розвитком інститутів демократії. Власне, розвинене та ефективне місцеве самоврядування є проявом демократії в країні, зокрема так званої «демократії участі». Це одна з найефективніших форм демократії, яка передбачає, зокрема, активну участь громадськості в процесах державного управління та діяльності місцевого самоврядування.

Однією з фундаментальних основ будь-якої демократичної системи є участь громадян у суспільному та політичному житті країни, яке, в принципі, має «охоплювати» всі компоненти політичної системи та громадянського суспільства, з одного боку, і задавати через запити різних груп і верств населення основні пріоритети суспільного розвитку – з іншого. Але саме слабка розвиненість та неефективність інститутів громадянської участі (за даними більшості досліджень, Україна посіла останні позиції щодо розвитку соціального капіталу, громадянської активності, участі у недержавних об'єднаннях та асоціаціях тощо) обумовлює неможливість побудови ефективної системи місцевого самоврядування та державно-управлінської стимуляції його розвитку. У цьому контексті недосконалість законодавства у цій сфері є другорядною або похідною причиною.

Витоки самоврядування, у тому числі й місцевого, треба шукати в межах громадянського суспільства. За мірою свого становлення й розвитку місцеве самоврядування легалізується державою і стає репродуцентом територіально-особистісних інтересів, що формуються на локальному рівні, в процесі становлення та взаємодії громадянського суспільства і демократичної правової держави [3; 4]. Соціальна активність громадян, в тому числі їх готовність до самоорганізації і добровільного об'єднання для розв'язання власних проблем є однією з найважливіших умов становлення та розвитку інституту місцевого самоврядування. Проте з моменту відродження інституту місцевого самоврядування і дотепер рівень соціальної активності населення залишається на вкрай низькому рівні.

Органи місцевого самоврядування виступають як елемент інституціонального каркасу громадянського простору суспільства. Разом із тим, за висловом Д. Норта, «інститути або, принаймні, формальні правила створюються, швидше, для того, щоб служити інтересам тих, хто займає позиції, які дозволяють впливати на формування нових правил» [5]. Таким чином, головним завданням сучасного етапу створення ефективних органів місцевого самоврядування видається розробка дієвих механізмів, у тому числі й державно-управлінських, для залучення широких верств населення до процесу вирішення питань місцевого значення. Безпосередня участь громадян у здійсненні місцевого самоврядування дає можливість узагальнювати та брати до уваги інтереси різних груп населення, їхні думки, пропозиції щодо зміни та покращення місцевого життя, встановлювати, попереджати й усувати різні управлінські помилки, ухвалювати всебічно обґрунтовані та ефективні правові акти, а головне – допомагає виявляти нагальні місцеві потреби для їх якнайшвидшого задоволення.

Сила місцевого самоврядування полягає передовсім у тому, що воно ініціює рух до демократії «знизу». Через нього громадяни приходять до розуміння того, що демократія – це особиста участь кожного у справах соціуму, а не набір формальних виборчих процедур. Не варто забувати також про те, що абстрактне демократичне право на свободу реалізується в тому числі й у конкретному праві на місцеве самоврядування. Почуття відповідальності за загальну справу, як правило, досить сильно змінює людей. Навіть найпасивніших із них воно поступово перетворює на соціально активних особистостей. Коли кількість таких людей серед населення перевищує певну критичну позначку, тоді вже можна вести мову про наявність громадянського суспільства в країні.

Виступаючи у якості первинного рівня публічної влади, місцеве самоврядування є інструментом стимулювання розвитку громадянського суспільства. Особливу роль інститут публічної влади на місцях відіграє як сполучна ланка між громадянським суспільством і державою, що дозволяє ефективно поєднувати інтереси громадянина, місцевого співтовариства, структур громадянського суспільства і держави. Як уже згадувалось, в

організації публічної влади на місцях одночасно поєднуються два початки: суспільний і державний. Державний початок виявляється у тому, що:

- а) територія місцевої громади є державною територією, а місцеві жителі є громадянами держави;
- б) статус місцевого самоврядування визначається державою в Конституції та законах;
- в) місцеві справи вирішуються самостійно, але в руслі єдиної державної політики;
- г) органи місцевого самоврядування не мають права встановлювати свою компетенцію, оскільки це прерогатива держави.

У свою чергу, суспільна (публічна) складова має прояв у такому:

- а) органи місцевого самоврядування самостійно реалізують надані їм повноваження, і органи державної виконавчої влади не мають права втручатися в законну діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування;
- б) матеріально-фінансову базу органів місцевого самоврядування складає комунальна власність і місцевий бюджет;
- в) місцеві ради самостійно встановлюють місцеві податки і збори;
- г) територіальні громади можуть мати власну символіку і статут, що відбивають історичні, національно-культурні, соціально-економічні особливості відповідної території;
- д) правові акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування, затвердженні в межах їхніх повноважень, обов'язкові на території місцевого самоврядування для усіх фізичних і юридичних осіб [6].

Таким чином, органи місцевого самоврядування розглядаються як самостійний елемент державної (публічно-владної) системи, який має чітко визначену в законі сферу компетенції, а також чітко зафіксовані права, обов'язки і відповідальність. Ключовими ознаками такої самостійності є:

- формування органів влади «знизу», тобто шляхом прямих виборів членами самоврядної спільноти;
- реальне існування автономних в межах своєї компетенції різних рівнів місцевого самоврядування, а також органів самоорганізації населення та громадського самоврядування з переданим їм колом повноважень і засобів для їх реалізації;
- наявність муніципальної власності на землю, тобто власності жителів (громадян) даного місцевого співтовариства на територію спільноти.

Місцеве самоврядування має відповідати двом основним соціальним вимогам: по-перше, реалізації права громадян на участь в управлінні місцевими справами, по-друге, створенню ефективної влади на місцях, спроможної задовольняти як життєво важливі потреби населення, так й інтереси загальнодержавного розвитку. Існування органів місцевого самоврядування пов'язане з необхідністю розумної децентралізації влади, тому що надання громадянам права самостійно розв'язувати свої проблеми безпосередньо впливає на ефективність процесу реалізації публічної влади взагалі на всій території країни.

Ступінь децентралізації значною мірою залежить від обраного рівня автономії місцевого самоврядування, що містить в собі як статичні складові, які відображають певний потенціал даного інституту, так і динамічні компоненти, що розкривають його діяльність, а саме: організаційно-правову основу місцевого самоврядування, компетенцію та повноваження місцевого самоврядування, питання місцевого значення, межі самостійності місцевого самоврядування, що визначаються наявністю і обсягом його фінансово-економічної бази тощо.

Процес децентралізації є тісно пов'язаним з принципом субсидіарності, що передбачає пріоритет прав та інтересів особистості перед правами та інтересами будь-якої спільноти. У Західній Європі принцип субсидіарності передбачає чіткий розподіл прав і обов'язків з виконавчої вертикалі з делегуванням повноважень на той територіальний рівень, де вони можуть виконуватися найбільш ефективно. Вона є не лише визначним принципом місцевого самоврядування, а концепцією, що добре вписується в сучасні суспільства, де присутня безліч обов'язків, розподілених за різними рівнями управління. Крім того, діяльність системи місцевого самоврядування як різновиду публічної влади ґрунтується на низці найбільш фундаментальних демократичних принципів, серед яких виділяються такі:

1. Принцип правової автономії означає, що органи місцевого самоврядування повинні мати власні, тільки їм притаманні повноваження, що визначаються Конституцією та відповідними законами. Зазначений принцип також має бути ефективним щодо делегованих

повноважень: органи місцевої влади мають вільно брати на себе виконання цих повноважень, з огляду на місцеву специфіку.

2. Принцип організаційної автономії означає, що органи місцевого самоврядування мають бути вільними щодо визначення своєї власної структури для того, щоб ефективно виконувати свої функції під власну відповідальність. Це означає, що для якісного надання послуг населенню та управління територією в цілому в різних органах місцевого самоврядування можуть бути різні структурні підрозділи та кількість працівників.

3. Принцип загальної компетенції, пов'язаний з проявом у публічному праві принципу субсидіарності. Відповідно до нього, самоврядні територіальні спільноти мають право і зобов'язані в межах своїх повноважень вирішувати всі місцеві питання і нести за це відповідальність, якщо в законах не передбачено інше (тобто ці питання не виключені з їх компетенції або не поставлені в обов'язок іншим інстанціям).

4. Принцип делегування повноважень. Означений принцип реалізується через забезпечення права громадян на участь у вирішенні місцевих справ через делегування власних повноважень виборним представницьким органам. Останні наділяються відповідними повноваженнями та ресурсами для здійснення політики, спрямованої на вирішення поточних питань громадян, що проживають на певній території. Участь громадян у місцевому політичному житті має забезпечуватися правом вільного і демократичного обрання своїх представників.

5. Принцип ефективності реалізації повноважень. Участь громадян у місцевому політичному житті має характеризуватися ефективністю на рівні всіх місцевих представницьких і адміністративних (виконавчих) структур. Поряд із цим, мешканці територіальних спільнот повинні мати можливість брати участь у контролі над роботою місцевих представницьких органів. Форми контролю діяльності органів системи місцевого самоврядування виступають як принципи, що відрізняють кожну конкретну модель місцевого самоврядування та визначаються типом обраної моделі й особливостями загальнодержавного управління.

6. Принцип підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб кореспондує з попереднім принципом. Вторинна природа органів і посадових осіб місцевого самоврядування підкреслює інституціональну роль громади в їх формуванні та «зворотний» зв'язок між цими суб'єктами. Органи самоврядування та їх посадові особи відповідають перед населенням за свої рішення та дії.

7. Принцип колегіальності ухвалення рішень. Рішення щодо першочергових завдань на рівні територіальних спільнот мають вироблятися та ухвалюватися колегіально. Такі рішення спираються на первинний, регулярно оновлюваний аналіз, що охоплює всі особливості, потенціал, можливості розвитку й ресурси місцевості. Вважається, що найкращий спосіб подолання труднощів – це надання можливості усім зацікавленим сторонам індивідуально й колективно брати участь у виробленні планів щодо їх подолання.

8. Принцип матеріально-фінансової самостійності та спроможності: територіальна громада та відповідні органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень мають вільно володіти, користуватися та розпоряджатися комунальною власністю та власними фінансовими ресурсами з метою задоволення власних потреб.

Реалізація окреслених принципів діяльності системи місцевого самоврядування є можливою лише за умови імплементації у суспільстві норм деліберативної та партисіпаторної демократії. Так, концепція деліберативної демократії передбачає діалог між суб'єктом управління і населенням. На низовому рівні організації публічного управління, в умовах відносно нечисленного територіального публічного колективу, в обмежених просторових межах муніципального утворення організація діалогічного простору в управлінському процесі за допомогою впровадження процедур деліберативної демократії видається цілком перспективною. На рівні місцевого самоврядування деліберативна демократія може бути реалізована як комплекс дорадчих процедур у виді тимчасових і постійних форм дорадчої діяльності представників органів публічного управління та представників місцевого населення, які реалізуються на основі функціонального або територіального підходів [7, с. 528-531].

Партисіпаторна демократія або демократія участі передбачає участь населення в процесі управління через спеціально створені процедури. Як комплекс погоджувальних процедур у спільній діяльності населення та органів публічного управління вона передбачає

включення спеціальної стадії в процедуру ухвалення рішення в рамках інституту публічного управління для погодження та подальшого затвердження управлінського рішення населенням. У свою чергу, демократія участі відкриває можливості створення в структурі органу управління організаційних форм для реалізації погоджувальних процедур.

Висновки. Розглянувши загальні принципи організації місцевого самоврядування, можна зробити висновок про те, що інститут місцевого самоврядування в сучасних демократіях виступає як найважливіший елемент організації публічної влади. Державне та місцеве управління – рівні публічного управління, але такі, що мають якісні відмінності: кожен рівень має лише йому властиві можливості залучення населення безпосередньо до процесу управління. Чим «нижче» рівень публічного управління, тим більшою є децентралізація повноважень та кількість процедур безпосередньої участі населення в управлінні. Саме тому низовий рівень публічного управління – місцеве самоврядування – є максимально децентралізованим і характеризується найбільшим ступенем участі населення в процесі ухвалення управлінських рішень.

Найважливішим політичним аспектом діяльності місцевого самоврядування стає його роль у формуванні громадянського суспільства. Політично сильне місцеве самоврядування виявляється одним із головних інструментів реалізації принципів громадянського суспільства в суспільно-політичному житті сучасної демократичної держави. Виходячи з цього, місцеве самоврядування можна розглядати як один з найважливіших принципів, які забезпечують зв'язок громадян з державою, можливість їх участі у державному управлінні. Оптимізація цієї діяльності полягає в тому, що місцеві спільноти спроможні розв'язувати свої проблеми в найбільш ефективних формах, з огляду на конкретні умови кожної окремої території та відповідно до місцевих потреб. Таким чином, між окремим громадянином і державою встановлюється зв'язок для вирішення питань місцевого значення.

Список використаних джерел

1. Залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні // Аспекти самоврядування. Часопис українсько-американської програми «Партнерство громад». – К.: Фондація «Україна – США», 1999. – 56 с.
2. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева, послесл. Б. В. Маркова. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с.
3. Костенок І.В. Місцеве самоврядування як соціальний інститут та елемент громадянського суспільства: теоретичні засади та практичні особливості в українських реаліях / І. В. Костенок // Соціальні проблеми та перспективи державного управління соціально-економічним розвитком: [зб. наук. праць / За ред. О. С. Поважного]. – Донецьк: ДонДУУ, 2012. – С. 127-137. – (Серія «Державне управління»: Т. XIII, вип. 235. – Ч.2).
4. Костенок І. В. Інституціоналізація місцевого самоврядування на цінностях громадянського суспільства як складова демократичного державотворення / І. В. Костенок // Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами: [зб. наук. праць / за ред. О. С. Поважного]. – Донецьк: ДонДУУ, 2012. – С. 36-43. – (Серія «Державне управління»: Т. XIII, вип. 250).
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А.Н. Нестеренко. – М.: Начала, 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liberal.ru/library_all/north/north.pdf – Назва з екрану.
6. Безверхнюк Т. М. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні: монографія / Т. М. Безверхнюк, С. Є. Саханенко, Е. Х. Топалова; за заг. Ред. Т. М. Безверхнюк. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 328 с.
7. Дубонос С. М. Полномочия исполнительно-распорядительных органов местного самоуправления: к постановке проблемы / С. М. Дубонос // Местное самоуправление в России и Германии: история и современность (на примере Юга России): материалы Международной научн.-практ. конф. – Ростов-н/Д.: Изд-во СКАГС, 2010. – С. 528-531.